

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОГУРСЬКИЙ Юрій Віталійович

УДК 351.84:364.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
СУСПІЛЬСТВА**

25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. Богурський

Науковий керівник: доктор наук з державного управління, професор,
Заслужений працівник освіти України ДОМБРОВСЬКА Світлана Миколаївна

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Богурський Ю.В. Формування державної політики соціальної безпеки суспільства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», Харків 2026.

У дисертаційній роботі запропоновано вирішення актуального для науки державного управління науково-прикладного завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій з удосконалення напрямів формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

При написанні дисертаційного дослідження було вирішено такі завдання, як виявлено основні закономірності розвитку, принципи забезпечення, цілі і об'єкти соціальної безпеки, визначено її місце і роль в загальній системі національної безпеки країни, та надано оцінку формуванню державної політики соціальної безпеки суспільства. В дослідженні визначено складові економічного механізму формування державної політики соціальної безпеки суспільства і окреслено особливості формування державної політики соціальної безпеки суспільства, а також обґрунтовано напрями військово-соціальної роботи, як складової державної політики соціальної безпеки суспільства. Було систематизовано та окреслено концептуальні засади прогнозування розвитку системи військово-соціальної роботи при забезпеченні державної політики соціальної безпеки суспільства.

Об'єктом дослідження виступає державна соціальна політика, а предметом дослідження - формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

Теоретичну та методичну основу дисертаційного дослідження складають фундаментальні положення теорії державного управління,

гуманітарних та соціальних наук, наукові праці українських та зарубіжних вчених з питань формування державної політики соціальної безпеки суспільства. Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні системного підходу, який полягає в комплексному дослідженні соціальної державної політики. Крім того, у роботі застосовувались методи, які використовуються як на емпіричному, так і теоретичному рівнях, а саме: логіко-семантичний – для поглиблення понятійного апарату та визначення сутності та змісту механізмів формування державної політики соціальної безпеки суспільства; порівняльного аналізу – для дослідження методичних підходів, концепцій, розробок і пропозицій провідних українських та зарубіжних вчених та виявлення закономірностей, відмінностей, особливостей, спільних характеристик формування державної політики соціальної безпеки суспільства в зарубіжних країнах; системно-аналітичний – для аналізу законодавчих актів та інших нормативних документів щодо особливостей формування та реалізації державної соціальної політики; логічного моделювання та конструювання – для класифікації чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на формування державної політики соціальної безпеки суспільства; статистичні – для виявлення темпів змін окремих показників, ступеня їх впливу на рівень забезпечення державної соціальної політики; аналізу та синтезу – для оцінки результативності формування державної політики соціальної безпеки суспільства; спостереження та теоретичного узагальнення – для розкриття причин, які негативно впливають на рівень соціальної політики в Україні в сучасних умовах; абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних положень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування висновків та пропозицій.

Інформаційними джерелами дослідження стали закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативноправові та програмні документи державних органів влади,

офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії та статті фахівців та науковців, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в науково-практичному обґрунтуванні теоретичних положень та напрямів удосконалення напрямів формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

Автором вперше: обґрунтовано систему заходів і гарантій, що забезпечують стійкий розвиток і захист суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в різних сферах життєдіяльності, мікрорівень яких пов'язаний із забезпеченням прав і свобод людини при формуванні політики соціальної безпеки, макрорівень - зі збереженням ціннісних основ суспільства, а мегарівень з національною безпекою, спрямованою на дотримання балансу на першому і другому рівнях, як безпеку особливої сфери життя суспільства, сфери забезпечення високого рівня життя народу за допомогою мінімізації викликів, загроз і ризиків в області охорони здоров'я, освіти, інформаційній сфері.

В роботі удосконалено: підходи до механізму реалізації соціального захисту військовослужбовців з підтримки їхнього функціонування, дотримання законних прав і свобод, що вимагає не лише відповідного законодавчого забезпечення, але і здійснення в повному об'ємі усіх складових організації захисту їх прав і інтересів у рамках соціального партнерства; сприяння інституціалізації військово-соціальної роботи у Збройних Силах, встановлення державних гарантій у сфері працевлаштування, та методологічний конструкт дослідження соціальної безпеки як індикатора національної безпеки України, у рамках якого представлена інституціональна матриця функціонування системи соціальної безпеки і критерії її виміру; виявлені основні ризики і загрози соціальної безпеки і визначені тенденції розширення зони ризику національної безпеки в контексті реалізації модернізаційної стратегії соціально-політичного розвитку держави, а також напрями та складові економічного механізму подолання загроз соціальної

безпеки в контексті забезпечення національної безпеки України, пов'язані з комплексом заходів, спрямованих на подолання дегуманізаційних і демодернізаційних тенденцій у сфері соціально-політичного проектування і соціально-економічної політики, захистом духовної складової соціальної безпеки через повернення історичної пам'яті і формування діалогу поколінь.

Таким чином, у дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення актуального для науки державного управління науково-прикладного завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних засад і виробленні практичних рекомендацій з удосконалення напрямів формування державної політики соціальної безпеки суспільства. Це дозволило сформулювати обґрунтовані висновки, які мають теоретичне й практичне значення.

Ключові слова: державне управління, державна політика, механізм формування державної політики соціальної безпеки суспільства, соціальної безпеки суспільства, військово-соціальна робота, державна політика соціальної безпеки.

ABSTRACT

Bohurskyi Yu. V. Formation of the State Policy of Social Security of Society. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Sciences in Public Administration, specialty 25.00.02 - Mechanisms of Public Administration. – National aerospace university "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, 2026.

In the dissertation work, a solution to a scientific and applied task relevant to the science of public administration is proposed, which consists in substantiating theoretical foundations and developing practical recommendations for improving the directions of the formation of the state policy of social security of society.

During the dissertation research, several tasks were solved: the main patterns of development, principles of provision, goals, and objects of social security were identified; its place and role in the general system of national security of the country

were determined; and an assessment of the formation of the state policy of social security of society was provided. The study defines the components of the economic mechanism for forming the state policy of social security of society and outlines the features of forming the state policy of social security of society, while also substantiating the directions of military-social work as a component of the state policy of social security of society. Furthermore, the conceptual foundations for forecasting the development of the military-social work system in ensuring the state policy of social security of society were systematized and outlined.

The object of the study is state social policy, and the subject of the study is the formation of the state policy of social security of society.

The theoretical and methodological basis of the dissertation research consists of the fundamental provisions of the theory of public administration, humanities, and social sciences, as well as scientific works by Ukrainian and foreign scientists on the formation of state policy for the social security of society. The dissertation research is based on a systemic approach, which consists of a comprehensive study of social state policy. Moreover, the work employed methods used at both empirical and theoretical levels, namely: logical-semantic – to deepen the conceptual apparatus and determine the essence and content of the mechanisms for forming state policy for the social security of society; comparative analysis – to study methodological approaches, concepts, developments, and proposals of leading Ukrainian and foreign scientists and to identify patterns, differences, features, and common characteristics of forming state policy for the social security of society in foreign countries; systemic-analytical – for the analysis of legislative acts and other regulatory documents regarding the specifics of forming and implementing state social policy; logical modeling and construction – for the classification of external and internal environmental factors affecting the formation of state policy for the social security of society; statistical – for identifying the rates of change of individual indicators and the degree of their influence on the level of state social policy provision; analysis and synthesis – to evaluate the effectiveness of forming the state policy for the social security of society; observation and theoretical generalization –

for revealing the reasons that negatively affect the level of social policy in Ukraine in modern conditions; and abstract-logical – for generalizing theoretical provisions, establishing cause-and-effect relationships, and forming conclusions and proposals.

The information sources of the research included the laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, regulatory and program documents of state authorities, official materials of the State Statistics Service of Ukraine, monographs and articles by specialists and scientists, and the author's personal research.

The scientific novelty of the obtained research results lies in the scientific and practical substantiation of theoretical provisions and directions for improving the formation of the state policy of social security of society.

For the first time, the author has substantiated a system of measures and guarantees that ensure the sustainable development and protection of society and the state from internal and external threats in various spheres of life. Within this system, the micro-level is related to ensuring human rights and freedoms in the formation of social security policy, the macro-level is linked to preserving the value foundations of society, and the mega-level involves national security aimed at maintaining a balance between the first and second levels; this is viewed as the security of a special sphere of social life, specifically the sphere of ensuring a high standard of living for the people by minimizing challenges, threats, and risks in the fields of healthcare, education, and the information sphere.

The work has improved: the approaches to the mechanism for implementing the social protection of military personnel to support their functioning and compliance with legal rights and freedoms, which requires not only appropriate legislative support but also the full implementation of all components of the organization of the protection of their rights and interests within the framework of social partnership; facilitating the institutionalization of military-social work in the Armed Forces and establishing state guarantees in the field of employment; the methodological construct for the study of social security as an indicator of Ukraine's national security, which presents an institutional matrix of the functioning of the

social security system and criteria for its measurement; the identification of main risks and threats to social security and the determination of tendencies toward the expansion of the national security risk zone in the context of implementing a modernization strategy for the socio-political development of the state; as well as the directions and components of the economic mechanism for overcoming social security threats in the context of ensuring Ukraine's national security, related to a set of measures aimed at overcoming dehumanization and demodernization tendencies in the field of socio-political design and socio-economic policy, and the protection of the spiritual component of social security through the restoration of historical memory and the formation of intergenerational dialogue.

Thus, in the dissertation work, a theoretical generalization has been carried out and a solution to a scientific-applied task relevant to the science of public administration has been proposed, which consists in substantiating theoretical foundations and developing practical recommendations for improving the directions of the formation of the state policy of social security of society. This allowed for the formulation of well-founded conclusions that have theoretical and practical significance.

Keywords: mechanism for forming state policy for the social security of society, military-social work, public administration, social security of society, state policy, state social security policy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Механізми управління соціально-економічними процесами в Україні. Монографія. С.М. Домбровська, Ю. В. Богурський, Н.М. Карпеко, В.В. Палюх. НУЦЗУ, 2026.

Особистий внесок: автором у другому розділі дослідження надано

оцінку інституціональних умов збалансованого управління соціально-економічних макросистем, та окреслено методичні особливості управління збалансованістю функціонування механізмів державного управління.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Богурський Ю.В. Освіта, як складова соціальної сфери держави. Вісник НУЦЗУ: Серія державне управління. №2. (15). 2021. С.480-490.
http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/25547/1/Bohursky_21.2.pdf

3. Богурський Ю.В. Інституціональні механізми державної політики соціального захисту ветеранів як пріоритет національної безпеки України Публічне управління та адміністрування в Україні. №49. 2025. С. 91-96.
<https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2025/49-2025/17.pdf>

4. Bohurskyi, Yurii. State policy of social protection of internally displaced persons in Ukraine: current state and directions for improvement. East Journal of Security Studies. 2018. Volume 1(3) 2018. Kharkiv.
URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27957/1/bohurskyi.pdf>

5. Bohurskyi, Yurii. Implementation of digital public administration tools in the social protection system of Ukraine // East Journal of Security Studies. 2018. Vol. 2. Kharkiv. P. 45–52.
URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27956/1/Bohurskyi6.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Богурський Ю.В. Соціальна безпека сучасного суспільства. Збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи».(м. Хмельницький, 19 лютого 2026 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2026. 200 с.

7. Богурський Ю.В. Інструменти сучасної безпеки соціальної держави. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова - кордон

національної безпеки», присвяченій Міжнародному дню рідної мови. ЛБЖД. м.Львів 2026. С.11-13.

8. Богурський Ю.В. Складові соціальної сфери держави. Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2025 року) / упоряд. Д. В. Починок. Київ 2025, С.131-133.

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА	20
1.1. Суть та змість соціальної безпеки суспільства	20
1.2. Соціальна безпека суспільства як складова національної безпеки	32
1.3. Внутрішні джерела та причини соціальних небезпек та загроз	49
Висновки до першого розділу	68
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА	71
2.1. Оцінка формування державної політики соціальної безпеки суспільства	71
2.2. Економічний механізм формування державної політики соціальної безпеки суспільства	86
2.3. Особливості формування державної політики соціальної безпеки суспільства	107
Висновки до другого розділу	119
РОЗДІЛ III. УДОСКОНАЛЕННЯ НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА	124
3.1 Шляхи зміцнення громадського суспільства при удосконаленні політики соціальної безпеки	124
3.2. Напрями військово-соціальної роботи, як складової державної політики соціальної безпеки суспільства	138
3.3. Концептуальні засади прогнозування розвитку системи військово- соціальної роботи при забезпеченні державної політики соціальної безпеки суспільства	154
Висновки до третього розділу	165
ВИСНОВКИ	168

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171
ДОДАТКИ	199

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема безпеки, як предмет наукового дослідження, була актуалізована в процесі соціальних перетворень сучасного суспільства. В різноманітному спектрі небезпек, загрозливих Україні, на перше місце вийшли внутрішні і, передусім, соціальні небезпеки і загрози. Поглиблення кризових процесів, військові дії з боку країни – агресора РФ привели до соціальних втрат України.

Інтегральними показниками соціального неблагополуччя суспільства і зниження рівня його безпеки є погіршення демографічних характеристик, що відбивають загальний стан генофонду, зростання девіантних проявів, зниження рівня життя більшості населення країни, зростаюча соціальна диференціація за майновою ознакою, надмірна поляризація доходів, значне руйнування соціальної інфраструктури суспільства. Не відбувається зменшення і різноманітних глобальних соціальних небезпек, що несуть загрози населенню багатьох країн світу, у тому числі і Україні.

Нині існують також безліч проблем, що дозволяють стверджувати про зниження соціальної безпеки військового соціуму, серйозні соціальні небезпеки і загрози, що ускладнюють ефективне здійснення діяльності військовослужбовців з захисту своєї країни. Тому сьогодні проблема забезпечення соціальної безпеки особливо актуальна для України, оскільки в історії країни ніколи не стояло так гостро питання про безпеку, як нині.

Використовуючи міждисциплінарні комплексні розробки проблем безпеки, світовий і вітчизняний досвід її забезпечення, українські учені послідовно розширюють дослідницьке поле цієї проблеми, пропонують важливі і необхідні теоретичні і практичні рекомендації з виходу країни з кризи, що створилася, і зміцненню її безпеки. Це має відбуватись з урахуванням оновленого законодавства в цій сфері, а саме: Закону України «Про національну безпеку України», Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, Стратегії національної безпеки «Безпека людини –

безпека країни», Стратегії людського розвитку та інші.

Теоретичними та практичними аспектами формування державної політики та державного управління займалися такі вчені, як: М. Ажажа, О. Амосов, Л. Антонова, С. Белай, С. Вавренюк, К. Ващенко, О. Даций, С. Домбровська, І. Драган, В. Воротін, О. Крюков, Н. Леоненко, М. Латинін, І. Лопушинський, С. Луценко, В. Мороз, С. Мороз, І. Парубчак, О. Поступна, В. Сиченко, Е. Щепанський та інші.

Питаннями визначення особливостей формування та реалізації механізмів державної соціальної політики займалися такі вчені, як: Н. Балабанова, Н. Баранова, Л. Головка, В. Головка, С. Гончарова, В. Дерєга, Л. Дідківська, Я. Жаліло, В. Жуков, О. Іванова, Н. Карпеко, А. Котвіцька, І. Кубарева, Е. Лібанова, С. Майстро, Т. Новікова, І. Отенко, О. Палій, В. Палюх, О. ПархоменкоКучевіл, В. Пилипенко, О. Роїна, О. Романюк, В. Скуратівський, С. Устинов, І. Хмиров, Б. Цимбал, В. Шведун та інші.

Таким чином, в сучасних умовах сама логіка позитивної орієнтації соціального життя вимагає системного аналізу соціальних небезпек і загроз, критичного сприйняття дій з їх недопущення, побудови нової парадигми національної безпеки, провідним компонентом якої виступить концепція соціальної безпеки, сприяюча оптимізації соціальних процесів в суспільстві.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір мети, об'єкту, предмета і завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в науково-дослідному центрі Національного університету цивільного захисту України в межах науково-дослідної роботи «Розробка механізмів державного управління соціально-економічною сферою та її галузями в контексті забезпечення безпеки українського суспільства» (ДР № 0118U001007). Внесок здобувача полягає в обґрунтуванні підходів та визначення напрямів удосконалення соціальної політики держави.

Мета і завдання роботи. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій, щодо

удосконалення напрямів формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- виявити основні закономірності розвитку, принципи забезпечення, цілі і об'єкти соціальної безпеки, визначити її місце і роль в загальній системі національної безпеки країни;

- надати оцінку формуванню державної політики соціальної безпеки суспільства;

- визначити складові економічного механізму формування державної політики соціальної безпеки суспільства;

- окреслити особливості формування державної політики соціальної безпеки суспільства;

- обґрунтувати напрями військово-соціальної роботи, як складової державної політики соціальної безпеки суспільства;

- систематизувати та окреслити концептуальні засади прогнозування розвитку системи військово-соціальної роботи при забезпеченні державної політики соціальної безпеки суспільства.

Об'єкт дослідження - державна соціальна політика.

Предмет дослідження - формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

Методи дослідження. Теоретичну та методичну основу дисертаційного дослідження складають фундаментальні положення теорії державного управління, гуманітарних та соціальних наук, наукові праці українських та зарубіжних вчених з питань формування державної політики соціальної безпеки суспільства. Дисертаційне дослідження ґрунтується на використанні системного підходу, який полягає в комплексному дослідженні соціальної державної політики. Крім того, у роботі застосовувались методи, які використовуються як на емпіричному, так і теоретичному рівнях, а саме: логіко-семантичний – для поглиблення понятійного апарату та визначення

сутності та змісту механізмів формування державної політики соціальної безпеки суспільства; порівняльного аналізу – для дослідження методичних підходів, концепцій, розробок і пропозицій провідних українських та зарубіжних вчених та виявлення закономірностей, відмінностей, особливостей, спільних характеристик формування державної політики соціальної безпеки суспільства в зарубіжних країнах; системно-аналітичний – для аналізу законодавчих актів та інших нормативних документів щодо особливостей формування та реалізації державної соціальної політики; логічного моделювання та конструювання – для класифікації чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на формування державної політики соціальної безпеки суспільства; статистичні – для виявлення темпів змін окремих показників, ступеня їх впливу на рівень забезпечення державної соціальної політики; аналізу та синтезу – для оцінки результативності формування державної політики соціальної безпеки суспільства; спостереження та теоретичного узагальнення – для розкриття причин, які негативно впливають на рівень соціальної політики в Україні в сучасних умовах; абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних положень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування висновків та пропозицій.

Інформаційними джерелами дослідження стали закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативноправові та програмні документи державних органів влади, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії та статті фахівців та науковців, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в науково-практичному обґрунтуванні теоретичних положень та удосконаленні напрямів формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

Наукова новизна результатів дослідження конкретизується в таких положеннях:

вперше:

обґрунтовано систему заходів і гарантій, що забезпечують стійкий розвиток і захист суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в різних сферах життєдіяльності, мікрорівень яких пов'язаний із забезпеченням прав і свобод людини при формуванні політики соціальної безпеки, макрорівень - зі збереженням ціннісних основ суспільства, а мегарівень з національною безпекою, спрямованою на дотримання балансу на першому і другому рівнях, як безпеку особливої сфери життя суспільства, сфери забезпечення високого рівня життя народу за допомогою мінімізації викликів, загроз і ризиків в області охорони здоров'я, освіти, інформаційній сфері;

удосконалено:

підходи до механізму реалізації соціального захисту військовослужбовців з підтримки їхнього функціонування, дотримання законних прав і свобод, що вимагає не лише відповідного законодавчого забезпечення, але і здійснення в повному об'ємі усіх складових організації захисту їх прав і інтересів у рамках соціального партнерства; сприяння інституціалізації військово-соціальної роботи у Збройних Силах, встановлення державних гарантій у сфері працевлаштування.

методологічний конструкт дослідження соціальної безпеки як індикатора національної безпеки України, у рамках якого представлена інституціональна матриця функціонування системи соціальної безпеки і критерії її виміру; виявлені основні ризики і загрози соціальної безпеки і визначені тенденції розширення зони ризику національної безпеки в контексті реалізації модернізаційної стратегії соціально-політичного розвитку держави;

набуло подальшого розвитку:

понятійний апарат науки державного управління шляхом уточнення такої дефініції, як "соціальна безпека" у вузькому і широкому розумінні, виявлені структурні рівні соціальної безпеки (мікро-рівень, макро-рівень і мега-рівень) в широкому розумінні цієї категорії і характеристики соціальної безпеки як безпеки в соціальній сфері життя;

напрями та складові економічного механізму подолання загроз

соціальної безпеки в контексті забезпечення національної безпеки України, пов'язані з комплексом заходів, спрямованих на подолання дегуманізаційних і демодернізаційних тенденцій у сфері соціально-політичного проектування і соціально-економічної політики, захистом духовної складової соціальної безпеки через повернення історичної пам'яті і формування діалогу поколінь.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування в діяльності органів публічної влади, що сприятиме підвищенню результативності інституційної реалізації державної політики соціальної безпеки суспільства.

Теоретичні напрацювання та пропозиції щодо застосування наукових підходів до військово-соціальної роботи, як складової державної політики соціальної безпеки суспільства України використовуються в роботі Управління психологічного забезпечення та соціального захисту Департаменту персоналу Державної служби України з надзвичайних ситуацій (довідка про впровадження від 18.12.2025 р.).

Практичні рекомендації автора дисертаційного дослідження стосовно економічного механізму формування державної політики соціальної безпеки суспільства в умовах воєнного стану впроваджено в роботу Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації (довідка про впровадження від 24.12.2024 №7188/01-07).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації були апробовані на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема, тези було опубліковано за результатами: ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України»(м. Київ, 2025 р.), V Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи».(м. Хмельницький, 2026 р.), IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова - кордон національної безпеки», присвяченій Міжнародному дню рідної мови. ЛБЖД.

(м. Львів 2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, мету й завдання, методичні підходи до їх вирішення, теоретичну цінність роботи та практичне значення одержаних результатів, отримані здобувачем особисто в ході дослідження

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 8 наукових працях, із них: 1 колективна монографія, 4 статті у наукових фахових виданнях, включених до категорії Б; з них 2 статті у закордонному науковому виданні за напрямком дослідження; 3 тези доповідей на конференціях. Загальний обсяг публікацій автора відповідно до теми дослідження становить 4,87 друк. арк.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних 270 джерел (найменувань). Загальний обсяг роботи становить 201 стор., із них 170 стор. – це основний текст.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Суть та зміст соціальної безпеки суспільства.

Україна сьогодні знаходиться на переломному етапі суспільного розвитку, проходить період серйозних суспільних зрушень. Ця «ділянка шляху» неодмінно супроводжується загостренням соціальних протиріч, посиленням повсякденних тягот, неминуче виникає переоцінка життєвого курсу, переосмислюються історичні долі і майбутнє країни. У цьому процесі самовизначення починають виявлятися і формулюватися національно-державні інтереси. Становлення це не проходить гладко і супроводжується безліччю суперечок, протистоянням думок різних політичних організацій, соціальних груп. Проте пошук консенсусу повинен тривати, оскільки лише ясно виражені і сформульовані національно-державні інтереси зможуть явити собою реальний базис політики, ту точку опори, яка зможе надати цій політиці вищий сенс і мету. Неясність же в питанні про національно-державні інтереси завжди вестиме за собою нестабільність, нестійкість політичного курсу, призводитиме до різних соціальних катаклізмів[7].

Вже при первинному підході до розгляду цього питання ми стикаємося з невизначеністю. Що ж, власне, таке «національно-державний інтерес»? «Немає, здається, жодного іншого поняття, - пише Баранова Н.П., - яке вживалося б так часто в дипломатичній мові, починаючи з XVI століття - часу створення національних держав в Європі, і закінчуючи сьогоднішнім днем ... В той же час, як це не здається парадоксальним, немає поняття більше невизначеного, туманнішого і розпливчатого, більше двозначного і суперечливого»[8].

Багато хто взагалі сходиться в тому, що визначити національно

державний інтерес неможливо.

Кисільова Т., зокрема, пише: «з одного боку, національно-державний інтерес є щось «об'єктивніше», ніж його приватні тлумачення тими або іншими політичними силами, і тому ніхто не має права претендувати на монополію в його тлумаченні. З іншого боку, національно-державний інтерес не піддається і послідовної «об'єктивізації», тобто не може бути ні абсолютно стійким, ні цілком незалежним від своїх реальних «тлумачів» [122].

Б. Ракитський, міркуючи про самобутність України, пише, що вона сконцентрувалася в українській культурі - європейській і неєвропейській, східній і західній одночасно. Але при цьому він вважає, що неправильно намагатися витягнути з цієї української національної культури, на кшталт деякого кореня, національно-державний інтерес України. Ракитський вважає, що з цим інтересом справа йде набагато простіше, ніж з національною культурою

Один рівень зосереджує українські загальні інтереси, що не відбивають, по-якої-небудь української своєрідності. Ну, наприклад, національний інтерес включає екологічну безпеку, взагалі національну безпеку, економічну і політичну самостійність України. Аналогічно виглядає національно-державний інтерес будь-якої країни [113].

Другий рівень змальовує конкретно-історичну специфіку національно-державних інтересів. Таке більше конкретизоване виявлення національно-державного інтересу не дозволяє абстрагуватися від різноманітності інтересів структурних частин єдиного українського народу, не дозволяє узагальнити ці різноманітні інтереси. Бо суть, історичний вигляд країни - якраз в розчленованій різноманітності інтересів складових частин її народу. Погашення різноманітності позбавляє можливості відчувати і передбачати динаміку, перспективу країни.

Майстро С.В. вважає, що проблема пошуку національно-державного інтересу ускладнюється специфікою України: вона визначає, що «основна проблема для нас - неспівпадання кордонів української нації і української

держави. Це ключовий і очевидний факт». І тільки у визнанні цього вона бачить шлях до усвідомлення своїх істинних національно-державних інтересів і становлення «нормальної політики»[127].

Ця основна функція політичної системи, сучасного суспільства, яка навіть в тій мірі, в якій вона була присутньою в нашій дійсності, зараз глибоко порушена, віддана зневазі.

В. Мау, звертаючи увагу на те, що Україна сьогодні знаходиться на етапі великих перетворень, проходить період «глибоких корінних зрушень, які можна охарактеризувати як революційні», підкреслює, що ситуація, що склалася, типова для військового часу. У суспільстві немає консенсусу при усвідомленні необхідності радикальних змін - самих основ організації і функціонування громадського життя, і в такій ситуації практично не застосуємо звичайний механізм узгодження інтересів. Проте, Мау вважає, що можна припустити, що така ситуація не зберігатиметься нескінченно довго. У міру загасання військових процесів і загальної стабілізації (як економічної, так і політичної) відбуватиметься якщо не взаємне переплетення, то, принаймні, взаємне притирання позицій існуючих в суспільстві впливових груп інтересів. Екстремістські реставраторські позиції будуть, безумовно, відмирати, а нові альтернативи ґрунтуватимуться на деяких загальних базових цінностях при усій відмінності конкретних представлень прибічників тих або інших груп інтересів відносно характеру і форм здійснення політики, передусім економічної.

Хотілося б також привести слова що та розпливчатість поняття національно-державного інтересу, на яку нарікають усі дослідники, насправді торкається дефініції, а не суті проблеми. Вважаємо, що ці інтереси визначаються набором наступних ключових чинників: географічним положенням країни, її забезпеченістю ресурсами, населенням і його національною і расовою структурою, рівнем розвитку, наявністю внутрішніх і зовнішніх загроз, внутрішнім устроєм[138]. Сюди можна зарахувати і інші, але ці, очевидно, головні.

В принципі, формулювань існує множина, але жодна з них не визнана остаточно вірною і безперечною. Напевно, невизначеність цього поняття багато в чому виходить і з неоднозначного розуміння категорії «нація». Та все ж у більшості випадків при операції поняттям «Національно-державний інтерес», в якості його суб'єкта мають на увазі «націю-державу», тобто не етнос, національну групу, а народ - сукупність населення того, що проживає на цій території[131].

Чергова проблема - представництво інтересів. Відносно просто йде справа з представництвом інтересів в зовнішніх зв'язках, в системі міжнародних відносин. У цій сфері саме держава виступає як єдиний і повноважний представник національно-державних інтересів, їх виразник і захисник.

У внутрішньому житті країни справа йде складніше. Держава також покликана бути виразником загальних інтересів і вона здійснює цю функцію, як правило, тим краще і успішніше, чим демократичнішим і правовим є її устрій. Проте класова природа держави дозволяє зрозуміти, що воно нездатне бути єдиним виразником національно-державних інтересів. Боротьба за владу завжди була і залишається ареною найгострішої політичної боротьби. І кожна партія або суспільний рух, що прагнуть до цієї влади, обґрунтовує свої домагання тим, що вони краще за інших здатні виразити загальні інтереси.

Як правило, це вдається партіям (рухам), що виражають інтереси тих класів і соціальних груп, які на цьому етапі найбільшою мірою співпадають з національно-державними інтересами країни, хоча повний збіг тут навряд чи можливо.

І тут можна зробити, принаймні, два висновки. По-перше, ефективна реалізація національно-державних інтересів припускає не монополію однієї партії, а певну систему стримуючих сил і противаг, гарантоване визнання прав меншості, гласний демократичний контроль за діяльністю усіх гілок влади, словом, усе те, що утворює констатуючі ознаки правової держави. По-друге, надійне представництво національно-державних інтересів вимагає

«задіювання» усіх інститутів громадянського суспільства[116].

Усім дослідникам питання національно-державних інтересів України необхідно враховувати особливості країни, пов'язані з її статусом держави. Цей статус обумовлює досить складне і суперечливе поєднання національно-державних і інтернаціональних інтересів, вимагає виконання певних обов'язків, спрямованих на забезпечення стабільності у світі, екологічній безпеці і виживання людства.

В цілому статус України як держави невід'ємний від її відповідальності (разом з іншими державами) за долі світової спільноти. І це задає певну логіку вибору пріоритетів економічної і соціальної політики, розподілу ресурсів, включаючи відповідну військово-політичну стратегію.

Національно-державні інтереси невід'ємні від усієї історії країни, наскільки б древньої і суперечливої вона не була, від тих, що склалися упродовж віків культури, традицій, системи цінностей і духовного складу її населення. Національно-державні інтереси України, при усій їх рухливості і мінливості, виникають зовсім не з моменту проголошення її незалежності, тому важливою залишається вимога розглядати проблеми сучасної України в єдності з усією її історією і самобутньою культурою, її геополітичним положенням і цивілізаційними особливостями.

Сучасні дослідники переконливо показали якісні, принципові відмінності України від інших, підкреслюючи її органічний характер, формування в її складі єдиного, такого, що не втратив своєї специфіки багатонаціонального супер-етносу.

Ще одна складність, з якою стикаються практично усі дослідники проблеми національно-державних інтересів, полягає в неможливості їхнього суто раціоналістичного пояснення. Тут діють деякі сили, що виходять за рамки подібного пояснення, - соціальні почуття і національна гордість, пам'ять предків і заклик крові[90].

Що стосується конкретного смислового наповнення цього поняття, то до числа національно-державних інтересів більшістю відноситься передусім:

збереження і поліпшення матеріальних, духовних і моральних засад життєдіяльності соціальної спільності людей;

необхідність забезпечення сприятливих умов для економічного процвітання і захисту вітчизняних виробників;

виконання функцій і зобов'язань, що диктуються геополітичним положенням країни, її місцем в системі господарських зв'язків і відносин.

Багато хто сходиться в тому, що в якості однієї з пріоритетних функцій національного інтересу України треба розглядати підтримку і налагодження усебічних зв'язків з країнами ближнього зарубіжжя.

Сьогодні найбільші вигоди Україна отримує від торгівлі з країнами Європейського Союзу. Ринок Європи цікавий для України, оскільки ніякий інший не нездатний поглинати такі великі партії товарів, які може запропонувати Україна. Для України залучення європейських капіталів для розвитку найсучасніших виробництв на базі українських розробок відповідало б національним інтересам [80].

З усього видно, що масштаби, динаміка і структура зовнішньоекономічної діяльності України в найважливіших областях - торгівлі, кредитно-фінансових стосунках, інвестиційній співпраці - нині і найближчій перспективі значною мірою визначається її взаємовідносинами з країнами Європейського союзу. Саме вони є нашими головними зовнішньоекономічними партнерами - це факт, і саме від стану стосунків з ними залежить отримання Україною основних доходів від зовнішньоекономічної діяльності.

За великим рахунком нашими природними союзниками є усі розвинені демократичні країни і на заході, і на Сході, а також ті держави, які йдуть шляхом нормального індустріального розвитку. Увесь досвід відносин цих країн між собою показує, що в нових умовах, при зростаючій взаємозалежності саме такі «відносини суспільного розвитку» відкривають унікальні можливості для забезпечення інтересів кожної з них [69]. Можуть бути і протиріччя, і різкі зіткнення інтересів, але результат такий при усіх

труднощах це стабільні і загалом процвітаючі країни.

Зрозуміло, тісні відносини з іншими країнами не означають відсутності «індивідуальних» напрямів активної зовнішньополітичної діяльності України. Для того, щоб Україна могла успішно здійснювати свою зовнішньоекономічну політику, щоб вона мала якусь перспективу підвищити свій статус, вирости з образу лише європейського «сировинного придатка», необхідно піднімати виробництво, стимулювати підприємництво. Це на 100% відповідатиме національним інтересам країни. Підтримка і захист вітчизняного підприємництва, землеробства, промисловості і торгівлі незалежно від форм і типів господарювання, а також від станових, цехових і інших групових інтересів була головною складовою національно-державних інтересів [64].

Податкові реформи, будівництво залізниць і навіть війни, що забезпечують освоєння багатих природних ресурсів і вихід на морські простори - усе це, незалежно від чисто зовнішньої мотивації, диктувалося кінцем кінцем економічними детермінантами національно-державних інтересів. Усе це застосовано до сучасної ситуації в тому сенсі, що усі дії влади, їх стратегічні рішення, різного роду програми повинні оцінюватися не на основі емоцій, а строго вивірятися з точки зору їх відповідності національно-державним інтересам.

Принцип підтримки і захисту вітчизняного підприємництва зовсім не означає курсу на ізоляцію від світового господарства. Він лише припускає розумний, поетапний рух до відкритості економіки, що не допускає нанесення збитку національно-державним інтересам країни і передбачає розумне використання протекціонізму. Через це пройшли усі країни, що являються сьогодні високорозвиненими. Конкретна спрямованість національно-державних інтересів, рівно як і механізми їх реалізації, не можуть не мінятися, але їх зв'язок з підтримкою і захистом вітчизняного підприємництва, виробництва і обміну, науки і освіти - завжди стійка[49].

Тут треба привести існуючу точку зору відносно того, що під «вітчизняними виробниками» слід розуміти усіх тих виробників, чия

діяльність сприяє збільшенню національного багатства країни і вироблюваного нею валового національного продукту. При цьому ні національність, ні громадянство, ні форма власності не мають до цього поняття ніякого відношення. Це може бути підприємство, що цілком належить іноземному капіталу, але ефективно діюче в Україні. Воно множить економічну потужність нашої країни, збільшує валютні надходження (у разі експорту продукції), створює нові робочі місця, сприяє (хоч би через податкову систему) рішенню соціальних і економічних завдань. Тому залучення іноземного капіталу у вигляді прямих приватних інвестицій (наприклад, від позик) відповідає національно-державним інтересам України.

Таким чином, відбувається зміна цивілізацій, причому саме зміна, а не зародження. Тому зараз дуже гостро стоїть питання про адаптацію людини до умов, що міняються. Від здатності людей прийняти нові життєві реалії багато в чому залежить успіх реформування в цілому.

Говорячи про можливості соціальної адаптації і її перспективи, слід згадати, що ніколи ще в Україні процеси модернізації не проходили гладко. У усіх, навіть в «найм'якших» реформах сучасники убачали непродуманість, некомпетентність і слабкість влади, що проводила їх. Населення відмовлялося приймати, «перейматися» реформами, визнавати їх доцільність. Усі реформи ставали нав'язуваними, «реформами згори»[46].

Зрозуміло, що крах старих порядків починається лише тоді, коли в країні з'являються люди і групи, які з радістю і ентузіазмом приймають новий лад. Ясно і те, що разом з ними неминуче довгий час зберігаються люди і групи, які, пристосовуються до нових умов, не відчують із цього приводу ніякого захоплення. Ця робота присвячена з'ясуванню того, хто і як адаптується до нових порядків, що можна зробити і що робиться для полегшення процесу звикання. На відміну від всього світу, де шлях до сучасного суспільства проходив по одній траєкторії: спершу з'являлися економічні свободи, потім, у міру їх зміцнення - свободи цивільні і політичні, а вже після цього, коли економічні і політичні свободи ставали чимось само собою зрозумілим,

починали формуватися соціальні гарантії. Політичні свободи з'явилися не так давно, але все таки ще раніше, ніж економічні. Коли ж сформувалися і ті, вони, природно, сильно ударили по системі соціальних гарантій. Конфлікт полягає в тому, що ці гарантії в тій формі, в якій вони існували при соціалізмі, прямо припускали відсутність економічних свобод.

Адже дійсно, раніше громадський статус людини частенько не залежав від таких його особових якостей, як талант, кваліфікація, бажання працювати, від його реальних можливостей, а визначався тим, наскільки ця людина лояльна до організації, готова підкорятися системі. Ієрархічна структура суспільства мала на увазі бажання кожної людини піднятися як можна вище по статусних сходах, адже саме верхівка користувалася правами, привілеями, послугами, які реально не були доступні іншим. Нинішні ж зміни перевернули цю «основу основ»: нині доступ до благ став менше залежати від місця в статусній ієрархії і більше - від наявності грошей, причому незалежно від джерела їх отримання[45].

Неоднозначне почуття соціальної безпеки в період реформ не лише в народі, але і серед дослідників і учених. Українські фахівці з проблем сучасної економіки заявляють: «Абсолютно очевидно, що не людина повинна адаптуватися до ринку, а той ринок, який вже створений, потребує корінних перетворень» Реформи, звичайно, можуть і повинні піддаватися критиці, але ми не будемо такі категоричні і спробуємо прийняти існуючі умови як даність, аналізуючи адаптаційну ситуацію в суспільстві.

Соціальна адаптація - цей стан взаємовідносин особи і соціального середовища, що характеризується наявністю об'єктивних і суб'єктивних обставин, які дозволяють особі без зовнішніх і внутрішніх психологічних конфліктів продуктивно виконувати свою провідну діяльність, задовольняти свої соціогенні потреби. Думається, що це визначення дає цілком чітке поняття досліджуваного предмета. Для оцінки збереження ідентичності і рівня адаптації використовується матеріал, що характеризує як умови життя людей, динаміку їх змін, так і матеріал, що дає уявлення про реальне відношення

населення до реформ в цілому. Адже серед молоді переважно спостерігаються оптимістичні настрої: вони вважають себе здатними перенести труднощі перехідного часу, а майже половина опитаних вважає, що у них стало значно більше можливостей, чим раніше.

Процес адаптації багато в чому суперечливий. Якщо частина населення виявляється адаптованою до одних зрушень, з'ясовується, що вона зовсім не пристосована до інших. Нові економічні стимули притягають своєю новизною. Але у будь-якому випадку, за півтора-два роки мобільність робочої сили в Україні зросла у декілька разів, і це можна вважати одним з перших проявів реальної адаптації мас до нових умов[184].

Українські вчені вважають, що пріоритетними напрямками нової політики на ринку праці мають бути наступні напрями. Перше - посилення координації між матеріальною підтримкою безробітних і іншими функціями служби зайнятості, особливо працевлаштуванням (навчання, субсидії для найму, підтримка в створенні власної справи). Друге - забезпечення взаємодоповнюваної взаємодії внутрішніх ринків праці компаній і зовнішніх (загальнонаціональних). Завдання держави - використати ефективність внутрішніх ринків праці і запобігати властивій їм сегментації робочої сили. Третє - поступове заміщення пасивних заходів, пов'язаних з перерозподілом доходів, активними.

Здійснення заходів зі створенню нових робочих місць необхідно робити за рахунок стимулювання інвестицій. Таким чином, публічне регулювання має бути посилене, особливе в забезпеченні результативної співпраці і взаємодії працедавців, профспілок, місцевих органів влади для досягнення максимальної і ефективної зайнятості. Разом з цим потрібно децентралізацію політики зайнятості для її кращого пристосування до регіональних умов, повнішого використання місцевих ініціатив в розвитку виробництва, підприємництва, зайнятості населення. Проблема зайнятості певним чином пов'язана з ще однією проблемою виживання населення - низьким заробітком, а точніше, з проблемою пристосування до погіршень рівня життя.

Тривожним симптомом є те, що середній рівень заробітків знаходиться в небезпечній близькості до нижньої адаптаційної межі[183]. Всяке зниження мінімальної оплати праці загрожує серйозними наслідками. Напевно, небезпечно і тривале не підвищення зарплати : якщо зараз люди готові якось адаптуватися до таких низьких заробітків, пояснюючи для себе це проявами тимчасової економічної кризи та воєнним станом, то завтра цього може не статися. Сьогодні відрив розмірів оплати праці в охороні здоров'я, просвіті, науці від заробітків в матеріальному виробництві досяг небезпечних масштабів. Зарплати інтелігенції сьогодні в два і більше раз менше, ніж у тих же промислових робітників. І не слід випускати з уваги, що масова дезадаптація інтелігенції може виявитися такою ж небезпечною для курсу реформ, як і виступу працівників промисловості. Необхідно підвищувати зарплату у бюджетній сфері, але при цьому проводити реформування державних установ і підприємств.

Головне — у результаті треба постаратися привести масштаб бюджетної сфери у відповідність з реальними можливостями і потребами українського суспільства. В якості ще однієї антикризової міри було дозволено впровадження платного соціального обслуговування. Сьогодні не рідкість приватні клініки і навчальні заклади різних рівнів. Більшість з них налагодила свою роботу і не випробовує великих складнощів, але вони не вирішують повною мірою проблем суспільства - далеко не кожен може дозволити собі скористатися їх послугами. Необхідно, щоб державні установи якісно забезпечували медичну допомогу, загальну безкоштовну середню освіту та досягали успіху в навчанні[196].

Таким чином, у станах хаосу і невизначеності соціальні орієнтири і нормативні стандарти «розмиваються», породжуючи масову фрустрацію - в результаті відбувається відродження примордіалістських орієнтацій приватного життя і патерналістичних установок масової свідомості в житті соціальному. Стає усе більш затребуваний традиційний ціннісний архетип «порядку», побудованого зовсім не на раціональному праві і відпрацьованих

механізмах строгого правозастосування, а на політичному волюнтаризмі суб'єктів управління і покірності фрустрированих мас.

Найбільш значимим негативним чинником і логічним наслідком розладу нормативного соціального порядку, що підтримує громадську практику передбачуваних взаємодій, є зростання кримінальної девіації, злочинності. Вона «захоплює», точніше, впроваджується в усі функціонально важливі сфери громадського життя, проявляючись в адміністративній корупції, тіньових економічних процесах, формуванні розгалужених кримінальних організацій, початкуючих контролювати зовні легальну і легітимну соціальну діяльність.

Формування нового типу організаційних систем і паралельних структур, особливо у сфері масової зайнятості, зокрема, в промисловості, не проводиться продуманим, соціально відповідальним чином, породжуючи внутрішні проблеми безпеці великих економічних і соціальних підсистем українського суспільства. Зокрема, розвиток безробіття, у тому числі латентного характеру, а також формування на цій основі глибоко депресивних соціумів і цілих регіонів, породжує соціальну напруженість, що фактично провокує активну протестну поведінку мас [188].

Як показав проведений аналіз, найважливішим чинником забезпечення безпеки суспільства є якість соціального управління, якому мають бути властиві компетентність, інноваційність, антикризовість, відповідальність і соціальна підзвітність. Проте нині навіть саме усвідомлення істини проблем соціальної безпеки в системі управління суспільства знаходиться стадії формування.

1.2. Соціальна безпека суспільства як складова національної безпеки.

Національна безпека - внутрішній стан і міжнародне становище країни, що надійно забезпечують її свободу, незалежність, цілісність, інтереси і виключають реальну загрозу внутрішньої дестабілізації і зовнішнього нападу.

Дискусії навколо питання про національну безпеку України велися з початку 90-х. У численних публікаціях за цією темою можна виявити велику кількість різних, порою суперечливих поглядів. Зрозуміло, до тих пір, поки не сформується компромісний, всеосяжний перелік засадничих інтересів країни, поки не вималюється те загальне, що буде прийнято представниками різних соціальних груп, говорити про консенсус з питання про концепцію національних інтересів не можна. Тому у 2020 році була затверджена Стратегія національної безпеки України[197], яка є основою для розробки інших документів стратегічного планування, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації.

У цьому найважливішому документі, нарешті, були сформульовані основні напрями політики держави. Найважливішими завданнями забезпечення національної безпеки України в ньому визнані:

- 1) Підйом економіки країни, проведення незалежного і соціально орієнтованого економічного курсу;
- 2) Вдосконалення законодавства, зміцнення правопорядку і соціально-політичної стабільності суспільства, української державності, демократизму і місцевого самоврядування;
- 3) Формування гармонійних міжнаціональних відносин;
- 4) Забезпечення міжнародної безпеки країни шляхом налагодження рівноправ'я партнерства з провідними державами світу;
- 5) Зміцнення безпеки держави в оборонній і інформаційній сферах[187];

б) Забезпечення життєдіяльності населення у техногенно безпечному і екологічно чистому світі.

Встановлювалося, що усі ці завдання передбачається виконувати, ґрунтуючись на наступних основних принципах:

дотриманні Конституції і законодавства;

єдності, взаємозв'язку і збалансованості усіх видів безпеки і зміни їх пріоритетності залежно від ситуації;

пріоритетності політичних, економічних, інформаційних заходів забезпечення національної безпеки;

реальності висунених завдань;

дотриманні норм міжнародного права і українського законодавства при здійсненні заходів примусового характеру і поєднанні централізованого управління з управлінням органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Незважаючи на твердження і набуття чинності цієї стратегії, сьогодні відсутнє розуміння її стратегічних основ, принципів, структури, елементів. Не склалося теоретичне розуміння механізмів, здатних ефективно її забезпечувати. Крім того, за багатьма пунктами продовжують вестися дискусії.

Те, що безперечну загрозу національної безпеки країни створюють: криміналітет, деструктивні дії внутрішніх соціально-політичних сил, рухів, партій, грубі порушення прав і свобод людини, законності, дисбаланс найважливіших інтересів особистості, суспільства і держави і так далі, розуміють, здається, багато. Але які іноді різні засоби пропонуються для нормалізації положення. Якщо як приклад стабільної, процвітаючої країни узяти США, то можна зрозуміти, що до їхньої захищеності нам ще далеко, адже там з питань національної безпеки практично вже немає полеміки: штати чітко представляють свої національні інтереси, готові відстоювати їх, реалізуючи за потреби усі ресурси.

Усе це, звичайно, можна пояснити життєвими реаліями нашого

населення. Тому що недооцінка складності системи соціальних інтересів, її догматичне сприйняття може проявлятися загостренням, вибухом протиріч, несумісністю практично усіх напрямів життєдіяльності. Якщо не знайти критерії, способи і підходи до досягнення їх сумісності, даремні усі розмови про подолання кризи. Протиріччя в системі інтересів можуть також бути в неприйнятті частиною населення концепцій і моделей реформ.

Це приводить до різкого послаблення виробничого потенціалу, обвального падіння виробництва, наростання безробіття, нічим не обмеженому розшаруванню населення. Корупція і монополізація мають місце не лише у виробничо-ринкових стосунках, але і в усій системі розподілу. Усе це вузлові питання сумісності інтересів для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства.

Але повернемося до основного концептуального визначення. «Національна безпека - багатопланове явище, що охоплює усі сфери і рівні громадського життя. Можна і треба говорити про політичну, економічну і духовно-ідеологічну безпеку. З іншого боку, національна безпека припускає не лише безпеку держави, але і суспільства, соціальних і національних спільностей, особи». При військовому стані абсолютна більшість проблем породжена кризовими явищами в економічній сфері. У країні скоротилося виробництво і погіршала його структура. Все нижче і нижче інвестиційна і інноваційна активність. Наростає науково-технічне відставання від розвинених країн. Посилюється залежність від імпорту продовольства і споживчих товарів, устаткування і технологій. Росте внутрішній і зовнішній державний борг[187]. Відбувається відтік кваліфікованих кадрів з сфери матеріального виробництва і з наукової сфери. Збільшується кількість надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Росте майнове розшарування суспільства, знижується рівень життя більшої частини населення. Все ще великий рівень злочинності і корупції. Серед рівно важливих завдань публічного управління і соціального розвитку зараз переважаюче значення приймає економічний аспект.

У розумінні політичної безпеки слід передусім здолати ряд забобонів. Перший - зведення політичної безпеки до захисту політичної влади, держави, суб'єктів політики. Дійсно, політична безпека як особливе громадське явище з'явилася в глибокій старовині, зміцнювалася і розширювалася у міру розростання небезпек для влади, держави, політики, які покликані діяти на благо людей. Проте вони можуть завдавати їм колосальної шкоди своїм свавіллям, помилками, прорахунками. У ХХ столітті люди понад усе страждали від божевільної політики, авторитарно-репресивних політичних систем і режимів, неспроможних лідерів, безладного владарювання (війни, кризи, репресії, руйнування держав і т.д.) [157].

Другий забобон - ніби здійснений ривок в забезпеченні політичної безпеки особи, що це стало пріоритетною справою влади, держави. Дійсно, в країні сталися позитивні переміщення: з'явилася можливість вільно висловлювати свою думку, зникли арешти за інакомислення, політичні репресії, терор і так далі. Проте політична безпека особи - це не лише свобода мислити, але і свобода діяти, беручи участь в політичних процесах (вибори, референдуми і т.д.)..

В Україні не в повній мірі вироблені ще заходи з забезпечення політичної безпеки особи, немає відповідних законів, що визначають відповідальність за злочини проти політичної свободи громадянина, юридичній відповідальності влади за фальсифікації політичної волі і так далі. Більшість експертів вважають, що влада боїться створення реальної системи політичної безпеки громадян.

Третій забобон в тому, що головним критерієм політичної стабільності є міцність цієї влади, режиму, володарюючих персоналій, їх політики, що можуть коливатися в межах незмінної якості [154].

Політичні небезпеки для України можна розділити на внутрішні і зовнішні. Велику небезпеку для любої держави представляє криміналізація влади. Це проявляється в тому, що влада перетворюється на виконавця волі великого капіталу, що має значною мірою кримінальну основу, і в призначенні

на високі державні посади представників, посилюється корумпованістю вищого і середнього чиновництва, вищих офіцерів силових структур, регіональних еліт і тому подібне. В результаті росте злочинність, особливо організована, а також знижується сила і воля держави у боротьбі з нею.

Що стосується зовнішніх небезпек, то невірно вважати, що вони породжуються тільки іншими державами (блоками). У числі таких небезпек : різке зниження долі держави у світовій владі, падіння впливу, відтиснення з розряду великих держав, поглиблення розриву в рівнях сукупної потужності, можливі ізоляція, колонізація, вестернізація і перетворення на сировинний придаток. Більшість зовнішніх політичних небезпек породжена помилками і ірраціональними діями політиків самої такої держави [138].

Серйозна політична стратегія не можлива без історичної спадкоємності. Національні інтереси, розвиваючись одночасно з внутрішніми і зовнішніми змінами, залишаються між тим постійною величиною, що визначає громадське буття будь-якої держави. Ключове місце в системі політичних пріоритетів завжди займало збереження територіальної цілісності і незалежності держави, зміцнення безпеки.

Останнім часом все більше поширення у світі знаходять ідеї створення міжнародних систем спільної безпеки. Хоча цей термін і не має чітко фіксованого визначення, по суті він означає комплекс міжнародних зобов'язань у військово-політичній і військово-економічній областях з запобігання небезпечного як для світової спільноти в цілому, так і для групи країн одностороннього, не збалансованого нарощування військового потенціалу якої-небудь держави, що розглядається як порушення безпеки інших країн. Вступаючи в систему спільної безпеки зазвичай беруть на себе зобов'язання дотримуватися взаємоприйнятих рівнів чисельності збройних сил і їх оснащення різними системами озброєнь і військової техніки, розмірів і структури військового бюджету, характеру поточної військової діяльності і інтенсивності бойової підготовки військ в ході великомасштабних маневрів і навчань до загальної вигоди держав, що вступили в угоду[131]. Особливістю

такої концепції є те, що об'єктами домовленостей «в чистому вигляді» можуть виступати лише вже існуючі національні збройні сили, тобто питання про створення додаткових міжнародних колективних збройних сил не ставиться.

Поза сумнівом, важливе значення серед аспектів національної безпеки має освітній. Освіта впливає на усі без виключення рівні національної безпеки (безпеці суспільства, держави, особи) і на усе без виключення її структурні елементи. Абсолютно очевидно:

- економічна і військова безпека сучасної держави немислимі без кваліфікованих кадрів;
- технологічна безпека неможлива без тих же кадрів і наукових розробок.

Вітчизняні і зарубіжні екологи і глобалісти одностайно стверджують: без нової культури виживання, без так званого інноваційного навчання людство приречене на катастрофу. Сперечаються лише про те, скільки часу залишилося нам до усвідомлення згубності технологічної експансії, не підкріпленій духовним вдосконаленням. Що стосується безпеки культурного розвитку, що виділяється багатьма фахівцями, та освіта як фундамент культури, поза сумнівом є її основою. І, нарешті, жодна громадська система, жодна держава не може нормально розвиватися без системи цінностей, що об'єднує її членів. Нація, позбавлена своїх цінностей, перетворюється в натовп або, ще гірше, - у велетенську банду. Одне з перших місць у формуванні цінностей народу належить освіті [122].

Освіта, таким чином, один з найважливіших компонентів національної безпеки будь-якої країни, і тим більше важливий, чим більш високим є рівень її розвитку. Серйозні футурологи усіх політичних напрямів в один голос стверджують, що саме освітній потенціал дедалі більше визначатиме статус людини в суспільстві і статус нації у світі.

Сьогодні освіті, як і більшості нових громадських інститутів, багато що заважає нормально розвиватися. Це, зокрема, погане фінансування соціальної сфери взагалі і освіти особливо. Крім усього іншого, не під яким приводом не

можна допускати переідеологізації освіти. Зрозуміло, освіта не може бути деідеологізована, тобто позбавлена від соціально-виховної функції. Але в основі ідеології освіти мають бути закладені не інтереси окремих партій або груп, а цінності класичної культури і виховання любові до вітчизни [113].

Вище були розглянуті базові, але далеко не усі аспекти національної безпеки України. Також необхідно приділити увагу ще одному документу, який по суті своїй тісно пов'язаний з програмою, що розглядається нами, це соціальні реформи. Поза сумнівом, це надзвичайно важливо, оскільки без чітко сформульованої політики в області соціальної підтримки населення не може бути забезпечений нормальний поступальний розвиток реформ. Учені відмітили, що зайнятість працездатного населення, як елемент соціального захисту, потрібно розглядати в числі найважливіших соціальних явищ, а процеси, що відбуваються в ній, в числі фундаментальних, оскільки ці проблеми торкаються самої матеріальної основи усіх явищ і процесів громадського життя - виробництва. Зайнятість - це не лише соціальна, але і найважливіша виробнича категорія, оскільки вона відбиває економічні і правові умови, в яких здійснюється праця як найважливіший чинник всякого виробництва.

Тільки ефективна, продуктивна зайнятість створює матеріальну основу для реалізації будь-яких соціальних програм. З цього виходить, що у ряді соціальних явищ, які в основній своїй масі мають споживчий характер, зайнятості як категорії, що має виробничу сторону, належить базове місце. І при плануванні заходів соціальної політики у сфері зайнятості, в першу чергу слід сконцентрувати увагу на питаннях підвищення її продуктивності, ефективності. Але якраз з цього боку проблеми зайнятості майже не вирішуються, знижується мотивація високопродуктивної праці, яку особливо у сфері самозайнятості, фермерського господарства, ремісництві гальмує високий податковий тягар[91].

Найслабкішим місцем в обговорюваному документі є фінансовий аспект. Затверджується, наприклад, що рівень витрат на соціальну сферу

складає близько 18%, і що «в середньостроковій перспективі істотного підвищення цього відсотка не очікується»[90]. Це твердження принаймні дискусійне. Якщо буде задіяний вищеописаний механізм соціально справедливого оподаткування надприбутків, то ця пропорція може значно змінитися. Виходячи з цього, спірним видається положення про незмінність процентної долі у ВВП соціальної сфери. Воно просто перекреслює усе, що говориться в документі про необхідність поліпшення справ у соціальній сфері.

На жаль, сьогодні не можна заперечувати наявність в країні деяких олігархічних тенденцій і появи пов'язаних з ними групових і егоїстичних (в порівнянні із загальними) інтересів. Це також і інтереси деяких регіонів, торгово-посередницьких, а в деякій мірі і мафіозних структур. І хоча подібний процес був багато в чому спровокований помилками і непослідовністю економічної політики, виправдовувати або зменшувати його наслідки неприпустимо. Тому треба ще раз підкреслити, що позбавитися від подібного виклику національно-державним інтересам, що виникають усередині країни, можна лише проводячи політику, що реально спирається на істинні національно-державні інтереси України. Тільки проведення такого курсу може забезпечити громадську згоду, підвести надійний фундамент під економічну реформу, привести до успіху. Це буде шлях зрозумілий народу, такий, що відповідає його надіям і сподіванням і, природно, підтримуваний ним. Нижче приведена схема виникнення національно-державних інтересів, заснована на початкових інтересах кожної людини[49].

Кожна країна, що піклується про свою економічну незалежність, прагне якнайкраще забезпечити задоволення найважливіших потреб, перерахованих в схемі, спираючись на власні сили. Обмовку можна зробити лише в аспекті захисту від нападу. Оскільки власних ресурсів для цього бракує, країни об'єднуються в союзи, але в довгостроковій перспективі не відмовляються від діяльності ні по одному з ключових напрямів.

Щоб уникнути застою або регресу національної економіки, необхідно забезпечити генерування нововведень в матеріальній і нематеріальній сферах

і технологічне оновлення галузей господарства[45].

Тепер хотілося б звернути увагу на деякі факти, що характеризують якість життя народу сучасної України, та складають збиральне поняття «Якість населення». У країні вже декілька років триває процес депопуляції населення, смертність стійко перевищує народжуваність. Як і раніше висока доля громадян, доходи яких нижчі фізіологічного прожиткового мінімуму. Росте число вбивств і самогубств, важких інфекційних захворювань. Різко погіршується здоров'я дітей. Немає помітного поліпшення екологічної ситуації в країні, що неминуче позначається на здоров'ї людей, їхній працездатності і інтелектуальному рівні. Високий «витік мізків», фахівців і робітників вищої кваліфікації. Усе це говорить про те, що створюється реальна загроза національному генофонду. А його збереження, якісне поліпшення життєдіяльності етнічної спільності людей, що історично склалася, - належить найважливіших чинників, що детермінують національно-державні інтереси.

Між тим, в повсякденному житті такі обставини нерідко виявляються відсунутими на задній план. До того ж деякі політики і дослідники заявляють, що не слід драматизувати ситуацію, адже в політиці завжди потрібно спокій і зваженість. «Спливають» ці обставини в критичних ситуаціях (війни, епідемії, природні катастрофи) і тоді вони перетворюються на вищий пріоритет, ту цінність, заради якої можуть бути принесені в жертву будь-які інші цінності і інтереси. Історія дає тому немало свідчень і практично не знає виключення із загального правила. Це дозволяє розглядати цей чинник як особливий прояв родового інстинкту самозбереження етнічних груп, обумовленого кінцем кінцем біо-соціальною природою людини.

Реалізація цієї підсистеми національно-державних інтересів припускає здійснення як захисних функцій (по відношенню до внутрішніх і зовнішніх загроз), так і позитивних заходів, спрямованих на поліпшення умов життєдіяльності відповідної спільності людей. Причому в даних випадках йдеться не лише про фізичне існування і чисто матеріальне благополуччя, але і про збереження і примноження духовних цінностей, національної культури,

демократичних засад, місця існування і про багато що інше[33].

Значущість національно-державних інтересів для історичної долі країни і народу дозволяє розглядати будь-яку загрозу цим інтересам як питання національної (державною) безпеки. Такий підхід дає можливість побудувати продуману і надійну систему державної безпеки, обкреслити сфери діяльності відповідних структур і органів. За певних умов не лише, скажімо, оборона країни, але і боротьба з екологічною загрозою, із злочинно-мафіозними групами, порятунок генофонду країни, зміцнення валютної системи і так далі можуть стати і дійсно стають питанням національно-державної безпеки.

З тієї миті, як виникла загроза національно-державним інтересам, групові інтереси і політичні прихильності повинні відійти на другий план. У боротьбу повинні вступити уся потужність державного апарату і усі сили громадянського суспільства. Як свідчить історія - вітчизняна і всесвітня, тільки такий шлях веде до успіху. Інший шлях веде до загибелі держави і робить безглуздими усі зусилля попередніх поколінь.

На початку дев'яностих, з появою, по суті, нової держави, перед Україною стало питання визначення своєї зовнішньої політики, пошуку партнерів і шляхів розвитку. В цей час найчіткіше проявляють себе два напрями в інтерпретації національного інтересу. Перше має назву «євразійство», що уперше з'явилася як поняття ще в минулому столітті. Суть його зводиться до розуміння України як євразійської держави і прагненні до визначення її зовнішніх пріоритетів, принаймні, незалежно від європейських держав[28].

Друге — альтернативний «євразійству» напрям — дістало назву «західництво». Його прибічники стверджували що Україна — європейська країна і тому завжди повинна слідувати в руслі загальноєвропейської політики

У завершенні цієї роботи, що увібрала в себе стільки суперечливих ідей, хотілося б звернутися до роботи Бойчук М. А.[28], де автор перераховує ті елементи національного інтересу, які близькі усім, незважаючи на погляди, що різняться, і переконання, ті елементи, навколо яких політики змогли б

об'єднати значну частину суспільства. Ось деякі з них:

- 1) відновлення міжнародного престижу України і поваги до її громадян;
- 2) забезпечення територіальної цілісності України;
- 3) стабілізація положення українських кордонів;
- 4) підтримка рівноправних партнерських відносин із зарубіжними країнами;
- 5) сприяння процесу зближення країн шляхом поступової, добровільної реінтеграції їх економічного, культурного і геополітичного простору;
- б) активна участь в діяльності міжнародних організацій, здатних підтримувати глобальну і регіональну безпеку, затверджувати новий демократичний світовий лад [25].

Соціальний порядок, що формується в Україні, можна проаналізувати з точки зору соціокультурних процесів, до яких відносяться:

- взаємне пристосування напрямів розвитку ринку і держави;
- інституціоналізація відносин між центром і периферіями;
- соціалізація індивідів і інститутів у рамках формальної або процедурної раціональності.

Ці процеси впливають на громадський розвиток України в міру відновлення її зв'язків з світовою системою і на форму виникаючого інституціонального порядку.

Однією з найбільш примітних рис українського ринку праці, що формується нині, є крайня нерозвиненість його правової інфраструктури. Це негативно позначається не лише на функціонуванні самого механізму купівлі-продажу робочої сили, але і на ефективності її використання на підприємствах і в організаціях. На відміну від провідних західних країн, де законодавча база, що лежить в основі відносин сторін, що взаємодіють на ринку праці, складалася десятиліттями, а складові її закони обчислюються десятками, в Україні перший демократичний трудовий закон був ухвалений на початку 90-

х років, а усього таких законів сьогодні не більше п'яти [18].

Здавалося б, стислість періоду демократичної законотворчості в Україні може служити достатнім виправдальним аргументом неповноцінності створеної до справжнього моменту правової бази соціального і економічного розвитку сфери праці - одного з найважливіших чинників, від яких безпосередньо залежить ефективність використання трудових ресурсів. Коли б не одна принципова обставина. Річ у тому, що усі згадані юридичні акти загальнодержавного значення, що виконують важливі за своєю соціально-економічною значимістю функції, пов'язані з організацією процесу використання трудових ресурсів, об'єднує одна загальна риса: при розробці їх концептуальних конструкцій було фактично проігноровано багато широко відомих і всюди визнаних вищих світових досягнень трудового права і багаторічного зарубіжного практичного досвіду у відповідних областях.

Для визначення рівня бідності необхідно розробити критерії і методологію, і при встановленні розмірів допомоги треба виходити не лише з таких критеріїв, як вартість повного набору товарів, що становлять споживчий кошик, і доходу сім'ї, але і її складу, диференціації рівнів бідності (для різних регіонів країни і так далі)[86]. Що стосується працездатної частини населення, то відносно неї соціальний захист доцільно будувати на основі забезпечення максимуму стимулів до якісної праці. Держава зі свого боку формує загальне законодавство, що включає гарантії при прийомі і звільненні, визначення тривалості робочого тижня, порядок надання і тривалість відпусток, схеми регулювання трудових суперечок і конфліктів. Загальне законодавство поширюється на усіх найнятих робітників, незалежно від форми власності і господарювання підприємств і організацій. Держава також займається реалізацією програм перенавчання і підвищення кваліфікації кадрів та ін.

Підприємства ж багато в чому вільні регулювати деталі конкретних відносин самі і можуть відбивати їх в колективних договорах і особистих контрактах. Самі підприємства повинні піклуватися і про такі матеріальні стимули до праці, як заробітна плата, путівки у будинки відпочинку і санаторії.

Можна було б відновити колись існуючу традицію організації на виробництві фондів економічного стимулювання, які могли б фінансуватися за рахунок відрахувань від прибутку, внесків працедавця і засобів профспілки. Загалом, ця приватна справа кожного окремого приватного підприємства. Реалізація ідей соціального стимулювання праці залежить від його фінансових можливостей, бажання і фантазії керівника або власників[89].

Підтримка сім'ї в цілому - важливий напрям державної допомоги населенню. «Якщо не захищена сім'я, майбутнього у суспільства не буде» - про це говорила ще одна учасниця «круглого столу» з проблемами соціальної адаптації – Н.Карпеко [119]. Вона схильна розглядати спрямованість державної допомоги не кожній людині окремо, а «породинно».

Усі ці види допомоги влади народу здатні полегшити соціально-адаптаційні процеси. Але із-за постійної нестабільності в різних сферах громадського життя, не можна говорити про які-небудь значні досягнення. Крім того, слід визнати, що середній рівень адаптивності людини дуже низький. Багато хто не відчуває на собі ніякої реальної допомоги держави. Загальний настрій людей падає або продовжує залишатися на стабільно низькому рівні. Останні опитування показують, що 40,9% населення регулярно відчувають напругу і роздратування, а ще 10,2%, того гірше - страх і тугу. Такі настрої можуть впливати і на національну безпеку держави[122].

Національна безпека - внутрішній стан і міжнародне становище країни, що надійно забезпечують її свободу, незалежність, цілісність, інтереси і виключають реальну загрозу внутрішньої дестабілізації і зовнішнього нападу.

Дискусії навколо питання про національну безпеку України велися з початку 90-х. У численних публікаціях по цій темі можна виявити велику кількість різних, порою суперечливих поглядів. Зрозуміло, до тих пір, поки не сформується компромісний, всеосяжний перелік засадничих інтересів країни, поки не вималюється те загальне, що буде прийнято представниками різних соціальних груп, говорити про консенсус з питання про концепцію національних інтересів не можна. Проте, процес зближення груп нашого

суспільства, що розкололося, явно затягується, а існування країни, що не має якого б то не було уявлення про те, до чого їй прагнути, чого і як побоюватися, інакше кажучи - що не має своїй державною ідеології і відповідальної політики, що піддається громадському контролю, представляється більш ніж дивним, а до того ж і небезпечним для її ж суверенітету. Тому 16 січня 1997 року була схвалена концепція національної безпеки України.

У цьому найважливішому документі, нарешті, були сформульовані основні напрями політики держави. Найважливішими завданнями забезпечення національної безпеки в ній визнані:

- Під'їм економіки країни, проведення незалежного і соціально орієнтованого економічного курсу;
- Вдосконалення законодавства, зміцнення правопорядку і соціально-політичної стабільності суспільства української державності;
- Формування гармонійних міжнаціональних стосунків;
- Забезпечення міжнародної безпеки країни шляхом налагодження рівноправного партнерства з провідними державами світу;
- Зміцнення безпеки держави в оборонній і інформаційній сферах;
- Забезпечення життєдіяльності населення у техногенно безпечному і екологічно чистому світі[128].

Встановлювалося, що усі ці завдання передбачається виконувати, ґрунтуючись на наступних основних принципах:

дотриманні Конституції і законодавства; єдності, взаємозв'язку і збалансованості усіх видів безпеки і зміни їх пріоритетності залежно від ситуації;

пріоритетності політичних, економічних, інформаційних заходів забезпечення національної безпеки;

реальності висунених завдань;

дотриманні норм міжнародного права і українських законів при здійсненні заходів примусового характеру і поєднанні централізованого управління з управлінням органів державної влади і органів місцевого

самоврядування.

Незважаючи на твердження і набуття чинності цієї концепції, сьогодні відсутнє розуміння її стратегічних основ, принципів, структури, елементів. Не склалося теоретичне розуміння механізмів, здатних ефективно її забезпечувати. Те, що безперечною загрозою національної безпеки країни створюють кримінальні елементи, гострі соціальні, міжетнічні і релігійні конфлікти, деструктивні дії внутрішніх соціально-політичних сил, рухів, партій, грубі і масові порушення прав і свобод людини, законності, дисбаланс найважливіших інтересів особи, суспільства і держави і так далі, розуміють, здається, багато[126]. Але які іноді різні способи пропонуються для нормалізації положення. Якщо як приклад стабільної, процвітаючої країни узяти США, то можна зрозуміти, що до їх захищеності нам ще далеко, адже там з питань національної безпеки практично вже немає полеміки: штати чітко представляють свої національні інтереси, готові відстоювати їх, реалізуючи з потреби усі ресурси.

Усе це, звичайно, можна пояснити життєвими реаліями нашого населення. Саме недооцінка складності системи соціальних інтересів, її догматичне сприйняття проявляється загостренням, вибухом протиріч, несумісністю практично за усіма напрямками життєдіяльності. Якщо не знайти критерії, способи і підходи до досягнення їх сумісності, хоч би за вузловими елементами системи, даремні усі розмови про подолання кризи і успішне завершення реформ.

Протиріччя в системі інтересів виражається також в неприйнятті частиною населення концепцій і моделей реформ. Це призводить до різкого послаблення виробничого потенціалу, обвального падіння виробництва, наростання безробіття, нічим не обмеженому розшаруванню населення на жебраків, бідних, середньо-забезпечених, багатих і надбагатих[137]. Крім того, в такому суспільстві триває інфляція, різко знижується реальна заробітна плата, падає її доля в структурі доходів, тобто її перерозподіл йде на користь підприємців. Корупція і монополізація мають місце не лише у

виробничо-ринкових відносинах, але і в усій системі розподілу. Усе це вузлові питання сумісності інтересів для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства.

Але повернемося до основного концептуального визначення. «Національна безпека - багатопланове явище, що охоплює усі сфери і рівні громадського життя. Так, можна і треба говорити про політичну, економічну і духовно-ідеологічну безпеку. З іншого боку, національна безпека припускає не лише безпеку держави, але і суспільства, соціальних і національних спільностей, особи». Не секрет, що коли ситуація в будь-якій державі характеризується великою нестійкістю, глибоким незадоволенням народу своїм положенням, то криза уражає буквально усі сфери життя суспільства. Але не можна не говорити, що абсолютна більшість проблем породжується кризовими явищами в економічній сфері[139]. Коли у країні скорочується виробництво то і погіршується його структура в порівнянні з дореформеним періодом. Все нижче і нижче інвестиційна і інноваційна активність. Наростає науково-технічне відставання від інших країн. Посилюється залежність від імпорту продовольства і споживчих товарів, устаткування і технологій. Росте внутрішній і зовнішній державний борг. Відбувається відтік кваліфікованих кадрів з сфери матеріального виробництва і з наукової сфери. Збільшується кількість надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Росте майнове розшарування суспільства, знижується рівень життя більшої частини населення, збільшується рівень злочинності і корупції. Серед рівно важливих завдань публічного управління і соціального розвитку зараз переважаюче значення приймає економічний аспект[153].

Зараз, напевно, складно однозначно сказати, яка криза спричиняє іншу - політична породжує економічну, або економічна приводить до політичної. Але як би то не було, після деякої стабілізації на політичному фронті, не можна навіть більш-менш точно припустити, скільки часу піде на реконструкцію економіки. Проте очевидний тісний зв'язок між економічною і політичною безпекою.

У розумінні політичної безпеки слід передусім здолати ряд забобонів. Перший - зведення політичної безпеки до захисту політичної влади, держави, суб'єктів політики. Дійсно, політична безпека як особливе громадське явище з'явилася в глибокій старовині, зміцнювалася і розширювалася у міру розростання небезпек для влади, держави, політики, які покликані діяти на благо людей. Проте вони можуть завдавати їм колосальної шкоди своїм свавіллям, помилками, прорахунками. У ХХ столітті люди понад усе страждали від божевільної політики, авторитарно-репресивних політичних систем і режимів, неспроможних лідерів, безладного владарювання (війни, кризи, репресії, руйнування держав і т.д).. Але політична безпека особи - це не лише свобода мислити, але і свобода діяти, беручи участь в політичних процесах (вибори, референдуми і т.д.)[182].

В Україні не вироблені ще до кінця заходи з забезпечення політичної безпеки особистості, немає відповідних законів, що визначають відповідальність за злочини проти політичної свободи громадянина, юридичної відповідальності влади за фальсифікації політичної волі і так далі. Більшість експертів вважають, що влада ще не створила реальної системи політичної безпеки громадян.

Третій забобон в тому, що головним критерієм політичної стабільності є міцність цієї влади, режиму, володарюючих персоналій, їхньої політики.

Досвід інших держав свідчить, що військові і поліцейські заходи з порятунку «поганої» влади лише концентрують «вибуховий матеріал». У зв'язку з цим в такій країні продовжує наростати соціальний вибух проти режиму, антинародної і антидержавної в окремих своїх проявах політики реформ. З'являються нові, гостріші форми протесту (голодовки, перекриття транспортних магістралей, захоплення управлінських будівель і тому подібне)[185].

Політичні небезпеки для України можна розділити на внутрішні і зовнішні. Внутрішні вийшли на перший план у зв'язку зі зміною політичного і економічного устрою.

1.3. Внутрішні джерела та причини соціальних небезпек та загроз

На рубежі XXI століття основним завданням, що стоїть перед українським суспільством стає проблема виживання і подолання системної кризи, що охопила економічну, політичну, соціальну і духовну сфери життєдіяльності. Рішення цієї задачі, яку покликані вирішувати керівництво країни, політичні і громадські інститути, громадяни, можливо лише при забезпеченні безпеки особи, суспільства і держави.

У різноманітному спектрі небезпек, загрозливих Україні, на перше місце вийшли внутрішні і, передусім, соціальні небезпеки і загрози. Поглиблення кризових процесів, серйозні помилки і прорахунки в здійсненні радикальних реформ привели до досягнення критичних величин соціальних втрат України.

Інтегральними показниками соціального неблагополуччя суспільства і зниження рівня його безпеки є погіршення демографічних характеристик, що відбивають загальний стан генофонду, зростання девіантних проявів, зниження рівня життя більшості населення країни, зростаюча соціальна диференціація за майновою ознакою, надмірна поляризація доходів, значне руйнування соціальної інфраструктури суспільства. Не відбувається зменшення і різноманітних глобальних соціальних небезпек, що несуть загрози населенню багатьох країн світу, у тому числі і Україні[9].

Нині існують також безліч проблем, що дозволяють стверджувати про зниження соціальної безпеки військового соціуму, серйозні соціальні небезпеки і загрози, що ускладнюють ефективне здійснення діяльності військовослужбовців з захисту своєї країни. Проблема соціальної безпеки з прадавніх часів була, є і, очевидно, буде в числі пріоритетних і найважливіших напрямів забезпечення національної безпеки, її невоєнних компонентів. Це діяльність людини, держави, світової спільноти з виявлення, попередження і усунення тих чинників і обставин, які здатні позбавити людей фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, завдати їм збитку,

закрити шлях для розвитку і навіть виживання[22].

Світовий досвід показує, що впоратися з кризою практично неможливо без забезпечення в країні стабільної соціальної обстановки і нормально функціонуючої соціальної сфери життєдіяльності. Так, ефективна діяльність адміністрації Ф.Рузвельта з публічного регулювання соціально-економічних відносин дозволила вивести США з глибокої кризи, в якій опинилася країна в 30-і роки ХХ століття. У післявоєнні роки країни Західної Європи використали цей досвід при рішенні своїх гострих соціальних проблем і будівництві соціально орієнтованих суспільств.

Сьогодні проблема забезпечення соціальної безпеки особливо актуальна для України, оскільки в історії країни ніколи не стояло так гостро питання про безпеку, як нині.

У цих умовах сама логіка позитивної орієнтації соціального життя вимагає системного аналізу соціальних небезпек і загроз, критичного сприйняття дій з їх недопущення, побудови нової парадигми національної безпеки, провідним компонентом якої виступить концепція соціальної безпеки, сприяюча оптимізації соціальних процесів в суспільстві, що здійснює перехід до ринкової економіки[27].

Практична реалізація концепції соціальної безпеки забезпечить достатній, з точки зору прогресу громадського розвитку, рівень добробуту, доступність основних життєвих благ для більшості людей, гарантованість необхідного рівня соціального захисту, створення рівних можливостей соціальної мобільності для усіх груп і верств населення, їх активної участі в управлінні суспільством, прояви соціальної, трудової і підприємницької активності, самореалізації своїх здібностей. Забезпечення соціальної безпеки військового соціуму дозволить не лише поліпшити життєвий рівень значної соціальної групи населення, але і підвищити ефективність військової діяльності по зміцненню національної безпеки України.

У разі протиріччя між інтересами національної безпеки і принципами захисту громадянських свобод повинна дотримуватися рівновага, якщо немає

загрози основним правам людини. А розумний баланс інтересів національної безпеки і захисту громадянських свобод, про які йде мова, досяжний тільки за умови відкритості публічної влади.

Потрібне дотримання принципу розумної достатності : держава повинна застосовувати такі засоби, які дозволяють досягти поставленої мети, і при цьому найменш обмежувати діяльність окремих осіб і найменш порушувати їхні права[32]. Навіть у разі надзвичайного стану обмеження відносних прав можуть здійснюватися тільки в тій мірі і на такий період, яких явно вимагають особливості ситуації.

З питань національної безпеки повинні забезпечуватися свобода слова і свобода видання, включаючи:

- заборони на попередні обмеження публікацій або розмов;
- обмеження випадків, коли держава може застосовувати покарання за розголошення державної таємниці.

Попереднє обмеження означає припису судових або інших державних органів, що забороняють публікацію окремих повідомлень. До них відносяться цензура, вимога отримати схвалення з боку органу виконавчої влади, але не законодавче визнання караним поширення певних повідомлень. Кожна особа має право отримувати інформацію в органах державної влади, включаючи інформацію з питань національної безпеки.

Право на приватне життя, як і право на свободу пересування або справедливе судочинство повинне поважатися, навіть якщо держава заявляє про наявність загрози інтересам національної безпеки. Зокрема, ніхто не може бути позбавлений права подорожувати за межами власної країни. Кожна людина має право на ефективний судовий захист у разі порушення закону службами безпеки, обов'язково включаючи право отримувати інформацію про подібні порушення[46].

З метою забезпечення розділення влади служби безпеки, віднесені до виконавчої влади, повинні нести відповідальність перед законодавчою владою, якій, у свою чергу, мають бути гарантовані доступ до інформації,

участь в призначенні керівників подібних служб, а також повноваження за визначенням бюджету, достатні для здійснення ефективного контролю.

Кожна служба безпеки повинна створюватися на підставі законодавчого акту, що визначає обмеження повноважень цієї установи, методи його діяльності і засобу, що дозволяють контролювати цю діяльність. Існування будь-якої служби безпеки має бути обнародоване, а особа її керівника має бути відома громадськості.

Кожна дія або операція служби безпеки повинні затверджуватися певною офіційною особою, чие ім'я має бути проставлене в письмовому розпорядженні. Повинні існувати ясні письмові правила, що регулюють діяльність кожної такої служби і відповідальність її керівників.

Якщо особи співробітників, що не є керівниками, зазвичай не підлягають розголошенню, то внутрішні досє служб безпеки повинні підтверджувати, хто санкціонував будь-яку дію.

Законодавці і інші зацікавлені громадяни повинні мати право брати участь в ухваленні рішень з питань, що стосуються визначення цілей і завдань служб безпеки, а також дозволених законом засобів, якими вони мають право скористатися.

Якщо суть або окремі питання відносно джерел інформації і методів діяльності залишаються секретними, цілі і методи служб безпеки повинні визначатися відкрито [64].

Держава має позитивний обов'язок надавати інформацію, яка має бути визнана необхідною і достатньою для здійснення права громадян на інформацію, за деякими виключеннями, необхідними для запобігання певному і очевидному збитку національній безпеці. Право громадян на інформацію про діяльність уряду є наріжним каменем конституційної демократії.

Жодна державна установа не повинна залишатися поза контролем з боку представників народу, оскільки інше зробить неможливим громадське обговорення питань, що відносяться до захисту національної безпеки.

Секретні державні установи є серйозною загрозою для конституційних

демократій, оскільки контроль припускає як можна велику міру їх відкритості. В той же час окремі народи стикаються з реальними загрозами власної безпеки, і дії держави із захисту національної безпеки повинні іноді здійснюватися таємно, щоб залишатися ефективними. Таким чином, і при демократичному режимі можуть існувати державні установи, діючі в деякій мірі таємно, для захисту деяких аспектів національної безпеки і її зміцнення. Щоб подібні секретні служби не погрожували громадянському суспільству, вони повинні підкорятися закону і громадському контролю, як і усі інші державні установи. Повинен забезпечуватися незалежний судовий перегляд рішень органів влади про приховання інформації в інтересах національної безпеки[116].

Кожен закон або рішення з питань обнародування або отримання офіційної інформації повинні розглядати інтерес громадськості в отриманні необхідних відомостей як пріоритетний.

Якщо держава може карати державних службовців за розголошення державної таємниці, про яку вони були обізнані в силу займаної посади, то розголошення державної таємниці іншими особами не повинне визнаватися кримінальним злочином.

Держава, зрозуміло, має право карати шпигунство, умисну передачу відомостей, що становлять державну таємницю іншим державам. Але держава не повинна безумовно відносити будь-які відомості з питань національної безпеки до державної таємниці. Необхідно визначити в законі тільки окремі і обмежувально тлумачені види відомостей, які не повинні підлягати розголошенню в цілях захисту законних інтересів національної безпеки.

Ніхто не повинен піддаватися стеженню або покаранню за критичні або образливі зауваження на адресу держави, державної політики або дій, а також посадовців, якщо ці дії не були умисними і не мали безпосередньою метою спровокувати насильство[128].

Потрібні чіткі законодавчі обмеження на стеження з боку держави за фізичними і юридичними особами, включаючи:

1) обмеження на збір і зберігання інформації особистого характеру і інших відомостей про приватних осіб і організації, що здійснюють право на свободу слова або законну політичну діяльність, а також обмеження на збір інформації про законні виступи, політичну діяльність або релігію, при зборі інформації про нелегальну діяльність організацій або окремих осіб;

2) заборона на втручання або перешкоду з боку державних установ політичної діяльності приватних осіб і організацій.

Служби безпеки не повинні вести розслідування або поміщати під спостереження громадян або резидентів, якщо немає достатніх підстав вважати, що ця особа вчинила або має намір вчинити кримінально карне діяння в інтересах іншої держави, а саме ознаки саботажу, шпигунства або тероризму, що мають.

Будь-який розшук або позбавлення волі, включаючи електронне стеження, мають бути заздалегідь схвалені суддею або посадовцем, що здійснює судову владу. Слідство, включаючи арешти, розшук, позбавлення волі або електронне стеження, повинне здійснюватися правоохоронними органами, а не службами безпеки.

Діяльність служб безпеки, на відміну від правоохоронних органів, не має бути спрямована проти громадян власної країни, що перебувають в ній на законних підставах резидентів, біженців або осіб, що отримали статус політичних біженців, якщо немає достатніх підстав вважати, що ця особа залучена в шпигунство, саботажі або терористичній діяльності в інтересах іншої держави[139].

Навіть в цьому випадку повинні застосовуватися норми кримінального процесу, якщо існує значна вірогідність того, що держава почне кримінальне переслідування цієї особи за вказані злочини. Крім того, закони і правила відносно прослуховування телефонних розмов і інших форм електронного стеження повинні оберігати інтереси усіх резидентів, громадян, що знаходяться за кордоном, а також будь-яких інших осіб за межами держави, проти яких вона має намір збудити кримінальне звинувачення.

Сторони цивільного процесу мають право отримувати відповідну необхідну інформацію при позовах проти держави або посадовців за порушення прав позивачів і в судових розглядах про законність імміграції, навіть якщо справа стосується державної таємниці або інформації з обмеженим допуском.

Що стосується правоохоронних органів, то вони, покликані захищати інтереси населення, самі виявилися беззахисними перед злочинними елементами. Особливо суди і прокуратура слабо захищені від зовнішніх злочинних посягань; у установах, що мають оперативно-розшукові підрозділи, відсутній комплексний захист оперативної інформації від недобросовісних співробітників; у країні в цілому ослаблений контроль за оборотом зброї. Нині надзвичайно важливо розробити державну концепцію комплексної безпеки установ судової і правоохоронної системи.

Говорячи про правоохоронні органи, не можна не згадати про таку проблему як рівень професійної підготовки кадрів. Ясно, що специфіка кримінальних справ про злочини, пов'язані, наприклад, з незаконним обігом наркотиків, наркобізнесом, вимагає від працівників правоохоронних органів спеціальних знань, умінь і навичок, які отримуються в процесі оволодіння методикою розкриття і розслідування даних справ і постійного підвищення майстерності.

Професійній злочинності, що визначає стан загальної злочинності, повинні протистояти співробітники, що мають високу професійну культуру. На жаль, рівень знання законів у співробітників органів внутрішніх справ невисокий[153]. Це пояснюється, по-перше, недоліками навчального процесу в навчальних закладах системи МВС, по-друге, відсутністю контролю за знаннями співробітників в правових органах. У наукових колах звучали пропозиції про активізацію правоохоронної діяльності на місцевому рівні, оскільки від цього кінець кінцем залежить не лише стан правопорядку на адміністративно обмеженій території, але і країни в цілому.

Поточна політика інституціоналізації нових соціально-економічних і

політичних громадських відносин різною мірою порушує усі вищезгадані принципи, особливо компонентної повноти проекту. Так, при реформуванні економіки головна увага була приділена зміні форми власності. При цьому було забуто безліч найдрібніших процедур, що власне і становлять механізм регулювання ринку. Йдеться передусім про такі інститути ринку, як правова структура, права власності, що кодифікують, мережа соціальної безпеки і ін.

Недооблік того, що секрет ринкової економіки полягає не в приватній власності, а в конкуренції, привело до заміни державної монополії приватними (у тому числі природними), такими, що душать економіку, монополіями. Свобода збагачуватися не була урівноважена суворими правилами, що стосуються, зокрема, конкуренції. У наявності і відсутність соціальної солідарності, передусім в системі податкових стосунків[185].

Особливо гостро відчувається відсутність таких інститутів, як приватна власність на землю, відпрацьований механізм банкрутства, узаконена лобістська діяльність, а також захист прав і свобод особи, місцеве самоврядування. За даними соціологічних опитувань, "інтереси... народу і усіх основних груп населення, на думку переважної більшості, влада взагалі не захищає.

Окрім невиконання законів, в наявності пропуски і протиріччя в законодавстві (включаючи навіть відсутність деяких конституційних законів).

Дуже важливим змістовним моментом є те, що дослідники констатують відсутність базового інституту цивілізованого ринку, під яким розуміються норми поведінки індивідів, їх взаємне соціальне прийняття, здатність поставити себе на місце контрагента, взяти до уваги його інтереси. При цьому подібні «симпатії» не обмежуються колом особисто знайомих один з одним або через посередників людей, а потенційно поширюються на усіх діючих на ринку агентів, відомих або абсолютно незнайомих індивідові. Про це свідчать дані соціологічних опитувань.

Криза, на думку М. Лапіна, відкрила одночасно декілька можливостей подальшого розвитку громадських відносин в Україні[190]:

- 1) через регульовані державою ринкові відносини до гуманного соціалізму;
- 2) через шокове самоствердження ринкових відносин до капіталізму;
- 3) через поєднання шоккових і регульованих методів становлення ринкових відносин до змішаної (багатоукладної, багатосекторної) економіки.

Перша можливість поєднувалася переважно з демократизацією громадського життя; друга і третя припускають глибоку соціо-культурну реформацію усього суспільства. З середини 80-х років в ході перебудови була зроблена спроба реалізувати першу можливість. Проте поліпшення не спостерігалось, більше того, сталася "різка дестабілізація соціального порядку", що характеризувалася швидкою плюралізацією цінностей населення, десоціалізацією і ресоціалізацією особи, ростом напруженості, метаннями органів влади з крайності в крайність. У соціально-політичній ситуації, що змінилася, посилилася орієнтація на другу і третю можливості.

Вважаючи кризу закономірним явищем в житті соціального організму, А.Зінов'єв розрізняє три чинники, що грають різну роль в її виникненні[189]:

- 1) механізм потенційної кризи,
- 2) умови, в яких можливість кризи перетворюється на реальність,
- 3) поштовх до кризи.

Усі сфери громадського життя, що впливають на стан соціальної безпеки, так само як і геополітичні чинники (територіальні, географічні, природно-кліматичні та ін.) слід розглядати як самостійні чинники її зміцнення і розвитку. У цьому середовищі соціальна безпека черпає сили, матеріальні і духовні засоби для поповнення своїх компонентів і, в першу чергу, інфраструктури соціальної сфери. Інтегруючи можливості інших елементів національної безпеки, соціальна безпека перетворить кожен з них, роблячи свій вплив відповідно до власної природи. З іншого боку, взаємодіючі елементи національної безпеки чинять постійну дію на соціальну безпеку, змушуючи її перебудовуватися, нейтралізують або асимілювати ці дії.

Пріоритетність того або іншого виду національної безпеки визначається

об'єктивними чинниками [191]:

- мірою потреби людей, соціальних груп, суспільств, держав, світової спільноти в забезпеченні своєї безпеки, а також безпеки життєво важливих об'єктів і цінностей (природних і соціальних);

- наростаючою уразливістю людей і життєво важливих об'єктів без зосередження зусиль на її зміцненні;

- наявністю широкого кола надзвичайних небезпек, яким повинна протистояти ця система безпеки.

Враховуючи, що соціальна безпека охоплює пріоритетну сферу життя людей і співтовариств, увесь соціум, як певну цілісність, правомірно стверджувати, що цей елемент є одним з ведучих в загальній системі національної безпеки.

Кожен з елементів національної безпеки в тому або іншому ступені має соціальну спрямованість і відбиває інтереси особи, суспільства і держави. Тому видається необхідним розгляд і виділення соціальних аспектів в системі елементів національної безпеки. Так політична безпека спрямована на досягнення громадського добробуту, оскільки усі соціальні шари, так або інакше, пов'язані з функціонуванням апарату влади, підтримують або протидіють його діяльності.

Політика, як провідний компонент діючого процесу в суспільстві, визначає цілі, засоби і способи цього процесу, закріплює юридично і робить їх обов'язковими для усіх соціальних груп і шарів суспільства, несе в собі властивість бути своєрідним "генетичним кодом" майбутнього, виконує функцію соціального проектування, "технології" соціального прогресу [195].

На нашу думку, духовний і соціальний ренесанс суспільства можливий лише при опорі на глибинні пласти світової і вітчизняної культури, що враховує самобутні традиції, цінності і ідеали численних націй і народностей, що населяють країну. Культурний вектор прогресу повинен супроводжуватися продуманою і правильно організованою соціальною і економічною політикою, заснованою на ідеології державності, що формує духовні цінності патріотизму

і любові до Вітчизни, національної гордості і самосвідомості народу.

Таким чином, потрібне створення ідеології і методології перевлаштування суспільства, здатних стати новою ідейно-методологічною парадигмою формування суспільної свідомості, особових інтересів і цінностей, у тому числі духовних і соціальних.

Забезпечення військової безпеки належить до найважливіших умов сприятливого, стійкого функціонування суспільства і припускає створення гарантій захищеності особи, суспільства і держави від озброєного насильства, підтримку і зміцнення світу і запобігання війні.

Під військовою безпекою розуміється здатність держави (коаліції держав) протистояти застосуванню або загрозі застосування озброєного насильства, унеможливити виникнення війни або звести до мінімуму її деструктивні наслідки.

Військова безпека, включає як зовнішній - запобігання або нейтралізація дії військової сили, діючої з боку інших держав або їх співтовариств, так і внутрішній - виключення або локалізація її внутрішніх деструктивних проявів компоненти. Вона безпосередньо пов'язана із станом військово-політичної обстановки на глобальному, регіональному і двосторонньому рівнях, а також з обороноздатністю країни[206].

Причому проблема зміцнення обороноздатності країни і стан соціальної сфери суспільства безпосередньо взаємозв'язані один з одним. Держави, що мають високорозвинену економіку і потужну фінансову базу мають можливість одночасного рішення завдань як у військовій, так і в соціальній областях. Проте у багатьох країнах світу політичним лідерам і урядам доводиться виділяти значні фінансові кошти для забезпечення свого суверенітету і безпеки, залишаючи невирішеними багато соціальних проблем.

На нашу думку, духовний і соціальний ренесанс суспільства можливий лише при опорі на глибинні пласти світової і вітчизняної культури, що враховує самобутні традиції, цінності і ідеали численних націй і народностей, що населяють країну. Культурний вектор прогресу повинен супроводжуватися

продуманою і правильно організованою соціальною і економічною політикою, заснованою на ідеології державності, що формує духовні цінності патріотизму і любові до Вітчизни, національної гордості і самосвідомості народу[131].

Таким чином, потрібне створення ідеології і методології перевлаштування суспільства, здатних стати новою ідейно-методологічною парадигмою формування суспільної свідомості, особових інтересів і цінностей, у тому числі духовних і соціальних.

Тому, національна безпека як складне соціальне явище, є системою взаємозв'язаних елементів. Ця система включає певну сукупність концептуальних установок і положень, сукупність соціально-політичних інститутів і установ, певних засобів, методів і форм, що дозволяють не допускати або адекватно реагувати на виникаючі небезпеки. Соціальна безпека, що охоплює пріоритетну сферу життєдіяльності людей, є одним з найважливіших елементів загальної системи національної безпеки, що забезпечує існування особи, суспільства і держави.

Соціальна безпека є інтегральним елементом системи національної безпеки. Це поняття, зміст і сутнісні характеристики ще знаходяться у стадії конституювання і не отримали належного освітлення в науковій літературі. На державному рівні також досі відсутнє відповідне розуміння значущості концептуальних положень соціальної безпеки. Потреба в теоретичному кроці, що дозволяє виявити специфічну логіку поняття «Соціальна безпека», сформуванню концепції, виявити її продуктивні пояснювальні функції і систему, проявляються в перших спробах досліджувати цю категорію і використати її в аналізі соціальної реальності[113].

При усій науковій значущості цих досліджень слід зазначити, що в цих роботах соціальна безпека розглядається досить фрагментарно, частенько з соціально-філософських або політологічних позицій, при ігноруванні соціологічного підходу. Представлені теоретичні положення і категоріальний апарат носять спірний, дискусійний і частенько суперечливий характер, відсутня цілісна концепція соціальної безпеки.

В той же час слід констатувати, що за останні роки інтерес до поняття «Соціальна безпека», проблемам дослідження механізму забезпечення безпеки особи, суспільства і держави істотно виріс. Це обумовлено значними змінами, що відбуваються в суспільстві в умовах перехідного періоду, ломкою старих стереотипів і формуванням нових соціальних інтересів, цінностей і норм особи, соціостратифікаційними і демографічними тенденціями і змінами, різким збільшенням і посиленням небезпек, загрозливих функціонуванню соціальної сфери і зрештою усьому соціуму[73].

Занадто довго при розгляді економічних реформ соціальна сфера, що вузько розуміється, оцінювалася як баласт, який обмежує швидкість і розмах перетворень. Такі оцінки негативно позначилися на процесі розгортання економічних реформ і викликали додаткову соціальну напругу в суспільстві, поставивши під загрозу увесь комплекс перетворень, що проводяться.

Сама проблема соціальної безпеки сьогодні висунулася на одне з перших місць. Попри те, що істотна частина населення орієнтується на адаптацію до сучасних економічних реалій, до нового соціального порядку, в суспільстві склався значний соціальний сектор, не задоволений своїм положенням. Істотно, що в нього входять не лише ті, хто не бачить шляхів до зміни свого важкого положення, але і значимі громадські групи, що мають згуртованість і потенційну рішучість не миритися з існуючим станом речей.

Аналіз публікацій соціальної безпеки показує, що залежно від трактувань цього поняття їх можна умовно розділити на наступні основні групи [69].

Одні автори, визнаючи існування соціальної безпеки, намагаються розчинити це поняття в інших елементах національної безпеки або перетворити її на підсистему більш високого рівня, що вбирає в себе інші системотвірні елементи. Характерна в цьому плані точка зору В. Торічного, що стверджує, що система національної безпеки по своєму предмету включає підсистеми соціальної, духовної і військової безпеки. Він підкреслює, що соціальна підсистема виконує головну роль життєзабезпечення і «саме в ній і

через неї реалізуються політичні, економічні, правові і інші цінності, функціонує система влади і відносин власності, забезпечуються гарантії прав і свобод громадян країни, здійснюється система заходів з захисту життєво важливих інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз» [63].

Відмітивши значущість цієї підсистеми, Кравченко О. не аналізує це поняття, а розглядає у даному контексті його елементи меншої міри спільності: політичну, економічну і правову безпеку. Нам представляється, що такий підхід тільки декларує важливість і значущість соціальної безпеки без належного наукового, поглибленого її аналізу і в той же час достатньою мірою звужує і обмежує спектр дії інших елементів системи національної безпеки[116].

Інші дослідники, розкриваючи зміст соціальної системи для національної безпеки і підкреслюючи важливу роль і значення соціальної сфери, проте взагалі не називають соціальну безпеку в числі її провідних елементів, відмовляючи їй в праві на існування [59]. Така точка зору, на наш погляд, склалася у кінці 80 - початку 90-х років, коли з'явилися перші публікації з проблеми національної безпеки в нашій країні і традиційно основна увага радянських учених зосередилося на вивченні характерних для того періоду видах безпеки : політичної, економічної, духовної, екологічної і військової. На жаль, ці погляди проявляються і в деяких публікаціях теперішнього часу.

Існують також точки зору на соціальну безпеку в широкому плані як на методологічне поняття, що вбирає в себе усі інші елементи системи національної безпеки. Адже соціальна безпека, будучи складним і багатогранним явищем, включає такі сегменти, як економічна безпека, військова безпека, політична безпека, технічна безпека і тому подібне [122]. Розширювальне трактування соціальної безпеки і практичне ототожнення її з національною безпекою пов'язані, на наш погляд, з абсолютизацією ролі соціальної сфери, яка, на нашу думку, пронизує усі інші сфери життєдіяльності людей і, отже, представлені вище види безпеки є її слідством

і породженням. Широке трактування соціальної безпеки не лише не заперечує, а, навпроти, припускає розгляд цього поняття у вузькому значенні, оскільки соціальна безпека виступає не сумою, а внутрішньою властивістю національної безпеки.

Деякі автори також вважають, що, оскільки соціальні процеси включені в інші сфери життєдіяльності, недоцільно виділяти окремо соціальну безпеку, а слід вживати поняття «соціально-економічна», «соціально-політична», «соціально-екологічна безпека» і так далі [60]. Дійсно, труднощі виділення власне соціальної безпеки дуже великі, бо невід'ємними компонентами соціальної сфери є економічні, політичні, духовно-моральні і інші аспекти, а в них, незважаючи на труднощі, соціальна безпека у вузькому сенсі існує.

Такий широкий розкид думок на поняття соціальної безпеки, від повного ігнорування до ототожнення з поняттям національної безпеки, не сприяє становленню поглядів і формуванню теорії соціальної безпеки. В той же час історія і сучасність показують, що віджили свій вік соціальні структури, несправедливість і ворожнеча в положенні і взаємовідносинах класів, груп, націй, людей, існування егоїстичних і агресивних спільностей, процвітання меншості за рахунок більшості, погіршення умов життя підривають самі основи суспільства, породжують повстання, бунти, смуту, революції, громадянські війни, розпад і загибель суспільств і держав. Якщо політика ударяє по соціальному благополуччю людей, то народ усуває таку політику і її прибічників від влади [122].

Безумовно, на відміну від таких елементів національної безпеки як політична, економічна, духовна, військова, екологічна безпека, які вже досить міцно увійшли до наукового ужитку і широко поширені, поняття «Соціальна безпека» останніми роками тільки отримує своє визнання і місце в загальній системі національної безпеки. Субстанціональною основою концепції соціальної безпеки виступає соціальна сфера, в якій здійснюється соціальна діяльність з відтворення дійсного життя і регулюванню соціальних відносин між суб'єктами цієї діяльності.

Складнощі формування цієї концепції пов'язані з тим, що нині існує обмежена кількість робіт, що розкривають соціальну сферу як широку область взаємозв'язку людини з економічними, політичними, духовними аспектами життєдіяльності. Відсутнє цілісне розуміння і самого терміну «соціальна сфера». Ряд дослідників цю категорію трактує як сукупність великих соціальних груп - класів, націй, народів. Інші автори ототожнюють це поняття з невиробничою сферою або представляють її як свого роду проміжна ланка між економічною і політичною системами. Багато хто відносить соціальну сферу до специфічної області громадських стосунків, що охоплюють систему соціально-класових, національних стосунків, взаємодії суспільства і особи. У це поняття включають також сукупність соціальних умов і чинників життєдіяльності соціальних груп і особи, їх розвитку і вдосконалення [62].

На нашу думку, соціальна сфера є цілісною, постійно такою, що трансформується підсистемою суспільства, породженою об'єктивною громадською потребою у безперервному відтворенні диференційованих соціальних суб'єктів з їх здібностями, потребами, цінностями, різноманітним інтересів, в регулюванні їх взаємодії - передусім у сфері споживання сукупного громадського продукту. Це стійка область людської діяльності з безпосереднього відтворення життя, простір реалізації соціальної функції суспільства. Саме у соціальній сфері набуває сенсу соціальна політика держави, реалізуються соціальний захист і соціальні права людини.

Функціонування соціальної сфери в тому або іншому суспільстві є результатом з одного боку унікальних особливостей культури, природно-географічних умов цієї країни, а з іншої - соціальних універсалій, що визначаються базисними потребами людини (у їжі, теплі, відпочинку, підтримці здоров'я, освіті і тому подібне). Тільки соціальна сфера, на відміну від інших сфер життєдіяльності суспільства, має в якості своєї функції відтворення цілісної сукупності диференційованих суб'єктів у рамках суспільства як єдиної соціальної системи. Функціями ж інших сфер суспільства - матеріально-виробничою, політичною, культурно-духовною -

являються виробництво матеріальних благ, політичних ідей, духовно-моральних цінностей і норм поведінки, гармонізація інтересів різних груп населення. Соціальна сфера - цей той простір, у рамках якого відбувається відтворення безпосереднього життя, споживаються матеріальні блага і послуги, задовольняються вітальні і вищі потреби людини. Це область прояву соціальних стосунків певного змісту і якості. Будучи надзвичайно складним і різноманітним явищем громадського життя, соціальна сфера має відносну самостійність, специфічні закономірності розвитку, функціонування і будови, що також дає основу виділити її в якості особливої субстанціональної основи соціальної безпеки. У ній знаходять реальне втілення інтереси особи, сім'ї, суспільства, соціальних груп, держави. Саме тут перевіряються міцність і гармонійність усього різноманіття соціальних стосунків, а також конфліктність або безконфліктність стосунків між особою і державою, особою і колективом[138].

Соціальна сфера грає ключову роль в усій системі національної безпеки. Вона є складною освітою, яка включає :

- соціальну структуру як сукупність індивідів, соціальних груп, шарів, інших людських спільностей;
- соціальні інтереси, цінності, норми і стосунки, що виникають з їх приводу, між елементами соціальної структури;
- соціальну інфраструктуру, що складається з систем життєзабезпечення і соціалізації людей;
- інститути соціального управління;
- спосіб життя людей, соціальних груп, шарів, усього суспільства.

Неможливе розуміння кожного компонента соціальної сфери поза діяльністю людини. При цьому важливо підкреслити, що кожен компонент соціальної сфери, виконуючи властиву йому функцію, знаходиться по відношенню до іншого в ієрархічній залежності і являється похідним від соціальної сфери як цілісної системи.

Створювана нами концепція припускає необхідність розгляду не лише

субстанціональної основи соціальної безпеки, але і самого поняття «Соціальна безпека», її суті, змісту і базисних характеристик.

Визначення самого поняття соціальної безпеки в науковій літературі тільки з'являються. В основному соціальна безпека в них зв'язується з «захистом інтересів країни і народу в соціальній сфері» [137], «захистом і організацією умов по запобіганню або ліквідації загроз, що виникають внаслідок появи дисфункцій в її економічній, соціальній, політичній, військовій і технічній підсистемах» [153], з «підтримкою або запереченням народом цієї соціальної системи і державного устрою», «такими стосунками між соціальними суб'єктами, які не створюють небезпеки і не завдають збитку один одному» [189].

Нам представляється, що такі підходи до розуміння соціальної безпеки недостатньо повні, односторонні і статичні. Неправомірно зв'язувати соціальну безпеку тільки з соціальними інтересами або умовами, з окремими сторонами соціальної сфери або відносинами між соціальними суб'єктами.

Найбільш продуктивним є виділення соціальної безпеки як фундаментального поняття, яке набуває категоріальний сенс, оскільки відбиває найбільш суттєві, закономірні зв'язки і стосунки реальної дійсності і самого пізнавального процесу в науці. За ним стоїть реальний досвід розвитку пізнання і громадської практики.

Виділення соціальної безпеки як однієї з фундаментальних підсистем громадського життя правомірно тому, що такий підхід відповідає загальноприйнятому критерію: соціальна безпека є певний вид діяльності і відбиває специфічні громадські відносини, що складаються при її здійсненні. Дуже важливий сенс має введення категорії «соціальна безпека» з позицій розвитку цілісного розуміння суспільства. В цьому випадку вона фіксує взаємодоповнювану функцій взаємодіючих елементів національної безпеки, що забезпечують відому одноманітність цих елементів.

Виділення соціальної безпеки разом з іншими елементами національної безпеки евристично продуктивно і тому, що такий підхід до розуміння

суспільства дозволяє інтегровано оцінити процес і результат відтворення і захисту людини, сім'ї, груп і верств населення, проаналізувати ефективність діяльності тих або інших соціальних інститутів. Цей підхід дає можливість побачити соціальну безпеку не лише в контексті конкретного вивчення відповідних механізмів, функцій, чинників, сторін її забезпечення, але і у зв'язку з іншими сферами життя суспільства і відповідними елементами забезпечення їх безпеки. Дослідження соціальної безпеки в широкому громадському контексті дозволяє також глибше деталізувати процес вивчення соціальної сфери громадського життя, зрозуміти значущість кожного її елементу, розкрити внутрішні механізми соціального життя людей [215].

Введення категорії «соціальна безпека» викликано не лише чисто академічним інтересом, прагненням до подальшого збагачення вже сталих, традиційних елементів понятійного апарату публічного управління. Воно пов'язане з практичною необхідністю вироблення повнішого уявлення про масштаби, темпи, послідовність, глибину, орієнтованість і значущість соціальних перетворень з забезпечення безпеки українського суспільства, особливо в кризових умовах його розвитку.

Першоосновою, що обумовлює соціальну безпеку як систему певних заходів, органів, функцій держави і суспільства, є зростаюча потреба людей захищати свою соціальну життєдіяльність від виникаючих небезпек і загроз. Ця потреба полягає в затвердженні таких соціальних стосунків, механізмів державного управління, способів діяльності, у висуненні у владу таких політичних лідерів і сил, які забезпечили б найбільш ефективне рішення проблем подолання соціально-економічної і політичної кризи, подальшого стійкого розвитку країни, підвищення матеріального і духовного рівня життя народу, консолідували і активізували б його в творчих справах, служили розширенню свободи і підйому творчої ініціативи громадян, прославляли міжнародний авторитет держава, оберігали людина від тяжкий знегода [119].

Висновки до першого розділу

Таким чином, проведений в першому розділі науковий аналіз визначив, що безпека є найважливішою метою і фундаментальною потребою як окремої людини, так і різних співтовариств людей. Це не лише стан, але і здатність особи, суспільства і держави протистояти зовнішнім і внутрішнім деструктивним діям, спрямованим на утиск їх інтересів, що полягають в стабільному, прогресивному функціонуванні і розвитку. Проблема безпеки, починаючи з далекої старовини і по теперішній час, залишається одним з найважливіших завдань і функцій суспільства, держави, сім'ї і особи. Необхідність осмислення характеристик, пов'язаних з поняттям безпеки, набуває особливу гостроту в період кризи, яку переживає українське суспільство.

Соціальна безпека є одним з провідних елементів системи національної безпеки. Вона є інтегральним поняттям, що означає стан і здатність державної і громадської системи країни забезпечити ефективне функціонування соціальної сфери, запобігання деструктивним явищам і процесам, збереження і розвиток умов, засобів і способів соціалізації людини, дотримання в суспільстві і державі добробуту, невід'ємних прав і свобод, духовно-моральних цінностей. Соціальна безпека - це сукупність усіх видів захисних засобів соціальної життєдіяльності, обумовлена не лише структурою соціальної організації суспільства, особливостями її функціонування, але і політичною, правовою, екологічною ситуацією, наявністю матеріальних і інтелектуальних ресурсів громадянського суспільства і держави.

Теоретико-методологічне дослідження соціальної безпеки, дозволяє виявити певні закономірності забезпечення її оптимальності в сучасних умовах здійснення ринкових реформ, визначити принципи функціонування,

розглянути основні методи аналізу ефективності соціальної безпеки особи, суспільства і держави, досліджувати її основні об'єкти і суб'єкти.

При усьому різноманітті існуючих природно-екологічних, техногенно-виробничих і інших небезпек і загроз найбільш комплексний, багатосторонній і деструктивний характер дії на соціум мають соціальні небезпеки і загрози. Вони виступають як сукупність можливих або реально діючих сил (чинників), процесів і явищ, здатних чинити деструктивну дію на людину і місце її існування, привести до уповільнення розвитку або руйнування особи, сім'ї, етносу, суспільства і держави. Концептуальний аналіз соціальної безпеки припускає визначення соціальних небезпек і загроз і їхню класифікацію, виявлення найбільш загальних, корінних, фундаментальних внутрішніх і зовнішніх джерел, розгляд причин виникнення і функціонування.

Основними суб'єктами системи соціальної безпеки виступають громадянське суспільство, держава і особа. Соціальна безпека громадянського суспільства сприяє зміцненню політичних і економічних основ державної влади, існуванню і розвитку соціальної структури суспільства, соціалізації людини, забезпечення її способу життя, добробуту, прав і свобод, захисту і підтримки найменш забезпечених верств населення. Держава запобігає, нейтралізує і усуває соціальні небезпеки і загрози, підтримує і захищає соціальні інтереси громадян своєї країни, визначає основні пріоритети забезпечення безпеки життєдіяльності населення України. У контексті забезпечення соціальної безпеки особа як її суб'єкт активно і цілеспрямовано впливає на природну і соціальну дійсність за допомогою отриманих знань, накопиченого життєвого досвіду, певних особових якостей, сформованих в процесі соціалізації. Серед цих автономних, але тісно взаємозв'язаних між собою суб'єктів особа, індивідуальність, кінець кінцем, являється центральною в забезпеченні безпеки, виступає її основою і гарантом соціально-політичної стабільності суспільства.

Соціальний зміст національної безпеки у такому вигляді зводиться до

створення інституціональних умов ефективного захисту і самозахисту суб'єктів, організацій і функціональних (соціетальних) сфер життєдіяльності суспільства, що дозволяють їм вільно розвиватися в заданому напрямі.

Розгляд конкретних загроз громадської безпеки показав, що внутрішні загрози, на відміну від зовнішніх, набагато небезпечніші для соціальної системи своїми стратегічними наслідками: вони ведуть до відтворення і збільшення руйнувань соціокультурного, нормативного середовища, що скріплює суспільство в єдине ціле, тоді як зовнішні загрози нерідко, навпаки, мобілізують суспільство на ефективний самозахист.

Інституціональна перебудова в сучасній Україні виступає як чинник дестабілізації системи соціальної безпеки, оскільки саме трансформація інституціональної структури об'єктивно порушує стабільне функціонування громадських стосунків, створює амбівалентність норм і правил, розширює кордони аномії і девіації в системі актуальних соціальних взаємодій. Цьому також активно сприяє ресурсне виснаження, пов'язане з необхідністю інвестувати переналадку усіх основних інституціональних організацій суспільства одночасно.

РОЗДІЛ II

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

2.1. Оцінка формування державної політики соціальної безпеки суспільства

Здійсненню соціальної безпеки протидіють різні деструктивні сили, переслідуючі свої корисливі цілі і інтереси, а також відсутність концепції соціальної безпеки, мети, що науково обґрунтовує її, завдання і напрями, перекося в механізмах формування і реалізації соціальної політики, помилки і прорахунки в діяльності політичних лідерів, що стоять біля керма держави.

На наш погляд, соціальна безпека є інтегральним поняттям, що означає стан і здатність державної і громадської системи країни забезпечити ефективне функціонування соціальної сфери, запобігання деструктивним явищам і процесам, збереження і розвиток умов, засобів і способів соціалізації людини, дотримання в суспільстві і державі його способу життя, добробуту, невід'ємних прав і свобод, духовно-моральних цінностей.

Це визначення не лише істотно розширює спектр об'єктів соціальної безпеки, включаючи усі життєво важливі інститути, стосунки і процеси соціальної сфери суспільства, але і підкреслює пріоритетну необхідність забезпечення соціальної безпеки цілого ряду суб'єктів. До їх числа, окрім держави, відносяться громадянське суспільство і особа, захист яких ігнорувався у минулому і продовжує відсовуватися на задній план нині. Безпека особи виступає головною метою і основним завданням держави. Безпека громадянського суспільства дозволяє цьому суспільству виступати своєрідним «запобіжником» від застою, «стимулятором енергії», творчості, необхідної для прогресивного розвитку держави[113].

Люди об'єктивно потребують забезпечення соціальної безпеки, а

держави і світова спільнота - у відповідних концепціях, політиці і стратегії. Усвідомлення цієї потреби знаходить усе більш широке відображення в конституціях держав, міжнародному і державному праві, офіційних документах, виступах політичних діячів.

Строга науковість і висока динамічність заходів з забезпечення соціальної безпеки є принциповими умовами їх живучості, актуальності і дієвості. До параметрів концепції соціальної безпеки відноситься поєднання корінних, життєво важливих національних інтересів з проблемами поточного, короткострокового і середньострокового планування і прогнозування соціальних процесів в суспільстві.

Забезпечення соціальної безпеки виступає найважливішим компонентом здійснення соціальної політики держави і припускає, що відповідна програма дій є обов'язковою для відповідальних установ і осіб, покликаних забезпечити національну безпеку України. В Конституції України[120] викладені основні напрями соціальної політики. Проте конституційні положення про «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» розпливчаті, відсутні орієнтири і показники, що визначають їх конкретний зміст. Ці поняття, у тому числі «захист прав людини», не мають доки чітких, науково обгрунтованих критеріїв [65].

На наш погляд, в Конституції України доцільно закріпити положення про необхідність універсальної системи соціальної безпеки як одного з найважливіших чинників розвитку країни, визначити функції державних, регіональних і місцевих органів в цій системі, поєднання в ній державні і недержавні форми і засоби.

Головна мета і призначення соціальної безпеки - створення умов для розвитку людини, захист її життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод, перетворення недосконалих соціальних структур.

У широкому плані тут слід бачити усю соціальну сферу, в цілісній єдності якої органічно переплітаються праця і захист Вітчизни, різноманітна політична і громадська діяльність, освіта і наука, література і культура,

охорона здоров'я, соціальний захист, дозвілля. З соціальною безпекою безпосередньо пов'язано повсякденне життя людей - їх справи, турботи, громадські і міжособові зв'язки і стосунки. Тут немає малозначних ланок: це «симфонія», в якій будь-яка фальшива нота змащує зусилля цілісності.

Функціонування соціальної системи безпосередньо пов'язане з регулюванням стосунків між людьми, соціалізацією і життєзабезпеченням особи в соціумі, виробленням політичними елітами своєї соціальної політики і стратегії для соціальних перетворень і розвитку нинішнього і подальших поколінь.

Головна мета соціальної безпеки - вичленення основних соціальних пріоритетів концептуального бачення національної безпеки. Згідно з положеннями основними соціальними пріоритетами забезпечення національної безпеки є [154]:

- пріоритет особи, суспільства над державою (у минулому, як відомо, інтереси особи відсовувалися на другий план, головними були інтереси держави);
- пріоритет демократії, воля народу над владою олігархії або натовпу;
- пріоритет влади закону для кожного без виключення;
- пріоритет порядку і дисципліни в усьому - від виробництва до усіх форм суспільно-політичного життя;
- пріоритет соціальної справедливості, розумної соціальної рівності (це означає, зокрема, ліквідацію тієї величезної диспропорції в доходах, що не відповідає національним інтересам, яка зараз існує між багатими і бідними верствами населення);
- пріоритет соціальних показників розвитку суспільства (рівня життя, освіти, тривалості життя) по відношенню до макроекономічних і інших показників;
- пріоритет згоди, знаходження шляхів соціальної консолідації, соціально-політичної організованості суспільства і гілок влади;

- пріоритет розвитку нових високих технологій при необхідному їх патронажі з боку держави;
- пріоритетний розвиток провідних галузей виробництва (приладобудування, суднобудування, авіабудування, атомної енергетики, космічної промисловості та ін.), наукомістких, екологічно чистих виробництв, високоефективного аграрного сектора;
- пріоритет громадського контролю над діяльністю державного апарату управління, дебіюрократизація соціальної структури;
- пріоритет наукового підходу до вироблення соціально-політичного курсу, відмова від догматизму, апологетики, соціальних міфів і ідеологічного маніпулювання масовою свідомістю;
- пріоритет зміцнення Збройних Сил країни, що є обов'язковою умовою збереження державної національної незалежності [66].

Мета і зміст концептуальних положень соціальної безпеки обумовлюють необхідність визначення наукового напрямку, у рамках якого здійснюється дослідження.

На нашу думку, концепція соціальної безпеки виступає як особливий методологічний напрям досліджень, націлених на вирішення стикової, комплексної проблеми. У її основі знаходяться механізми державного управління та державна соціальна політика, що вивчає закони функціонування суспільства, його структурні елементи, умови існування і соціальні процеси, що протікають в цих структурах.

Саме визначені компоненти з усією глибиною і ґрунтовністю дозволяють досліджувати:

- різні історичні підходи і моделі, еволюцію засобів і способів, політики і стратегії соціальної безпеки;
- типологію соціальної безпеки різних суспільств і держав, її місце в системі національної безпеки;
- внутрішні і зовнішні соціальні небезпеки і загрози, їх характер, класифікацію і напрями дії на особу, суспільство і державу;

- соціальну структуру суспільства, що виникають в ній соціальні протиріччя і конфлікти, механізм їх недопущення або дозволу [190];
- можливості і шляхи будівництва соціально безпечних суспільств, держав, формування безпеки особи;
- вплив соціальної сфери на рішення економічних, політичних, екологічних, оборонних і інших завдань;
- категоріальний апарат концепції соціальної безпеки, проблеми захисту соціальної сфери;
- основні об'єкти, суб'єкти і механізм функціонування соціальної безпеки.

В той же час, виступаючи як особливий методологічний напрям досліджень, що вирішують комплексну проблему, концепція соціальної безпеки перетинається з різними гуманітарними і соціально-економічними науками: філософією, історією, політологією, правом, економікою, екологією та ін. Ця теорія пов'язана також і з такими теоретичними напрямками, як загальна теорія систем (системологія), теорія конфліктів (конфліктологія), загальна теорія управління (кібернетика), теорія самоорганізації (синергетика), прикладна соціологія, соціальна психологія, соціальна інженерія, соціальна робота, демографія, управління трудовими ресурсами, соціальний захист, соціальне прогнозування і проектування.

Як спеціальна соціологічна концепція або галузева соціологія, соціальна безпека орієнтована на рішення конкретних соціальних проблем, дає можливість глибшого і усебічного аналізу емпірично реєстрованих реалій, дозволяє відірватися від безпосередньої фактуальної основи, простих емпіричних узагальнень, поглибити інтерпретацію спостережуваних явищ і процесів [206].

У найбільш загальному вигляді концепція соціальної безпеки є сукупністю законодавчо закріплених поглядів на характер, зміст і цілі соціального розвитку суспільства, забезпечення умов для соціальної стабільності країни, нейтралізації виникаючих соціальних небезпек і загроз,

формування способів і механізмів задоволення і захисту прав і свобод особи, затвердження гармонії у відносинах між елементами соціальної структури суспільства.

Концепція соціальної безпеки припускає реалізацію певної мети[12]:

- забезпечення міцного громадського світу, заснованого на справедливості, свободі, рівності можливостей і солідарності людей;
- збереження і розвиток «людського потенціалу» : надійна охорона життя, відновлення і поліпшення здоров'я, моральності і побуту людей, створення умов і стимулів для високоефективної творчої праці, вдосконалення здібностей і талантів, затвердження високої духовності і культури;
- формування і реалізація нової соціальної політики суспільства, покликаної забезпечити в сьогоденні і майбутньому стійкий соціально-економічний розвиток країни в ім'я загального блага народу і кожної особи;
- співвимірне можливостям держави сприяння поліпшенню глобальної соціальної обстановки, участь у формуванні світової політики і будівництві міжнародних структур, покликаних здолати експлуатацію, бідність, голод, масові епідемії і соціальні хвороби, егоїзм і паразитизм надбагатих.

В цілому можна зробити висновок, що концепція соціальної безпеки виступає як особливий методологічний напрям досліджень, націлених на вирішення стикової, комплексної проблеми. Її субстаціональною основою є соціальна сфера, як підсистема суспільства, що постійно трансформується, пов'язана з проявом соціального відтворення життєдіяльності людей.

Концепція соціальної безпеки дозволяє за допомогою науково обгрунтованого аналізу створити механізм недопущення і подолання соціальних небезпек і загроз, сформулювати соціальну політику, спрямовану на забезпечення в країні міцного цивільного світу, відновлення і поліпшення здоров'я громадян, захист найбільш уражених верств населення, участь у вдосконаленні глобальної соціальної обстановки.

Зміст і методологічний апарат концепції соціальної безпеки якнайкраще відповідають об'єктивній громадській вимозі усебічного аналізу умов і

результатів відтворення суб'єктів громадських перетворень, вивчення їх інтересів і потреб, стану і динаміки соціальної сфери, рівня соціальної захищеності як інтегрального показника її потенціалу.

У предметне поле цієї концепції входить аналіз зв'язків соціальної сфери з іншими сферами суспільства і, у відповідному ступені, взаємовплив і взаємодія соціальної безпеки з іншими елементами національної безпеки. Без цього немислимі кваліфіковане дослідження соціальних процесів, системний аналіз функціонування різних компонентів громадського життя, оцінка соціального клімату реформ, динаміки інтелектуального, професійного, духовного і фізичного потенціалу населення. В той же час такий підхід дозволяє вивчити динаміку змін соціальної сфери, виявляти різноманіття соціальних стосунків, що складаються в ній, і виникаючих соціальних небезпек і загроз, розробляти нові, ефективніші, методи і способи її захисту, прогнозувати стратегію соціального розвитку країни.

Міждисциплінарний характер концепції соціальної безпеки знаходить своє вираження в понятійно-категоріальному апараті, що вбирає в себе як поняття, вироблені в процесі її виникнення і розвитку, так і поняття інших (особливо близьких) наукових дисциплін.

Категоріальний апарат концепції соціальної безпеки включає систему понять :

а) загальній соціології (соціальне, соціум, соціальна сфера, соціальні стосунки, соціальні інтереси, соціальні цінності, соціальна діяльність, соціальна структура суспільства, соціальна політика і ін.);

б) суміжних наук, що займаються вивченням проблем безпеки (небезпека, загроза, безпека, національна безпека, економічна, політична, екологічна, інформаційна, правова, технологічна, духовно-моральна, військова безпека та ін.);

в) спеціальних для цієї галузі знання категорій, що визначають її суть і зміст (соціальна безпека, соціальна небезпека, соціальна загроза, соціальний конфлікт, соціальний захист, військово-соціальна робота та ін.).

Закономірності соціальної безпеки є істотними, стійкими, що проявляються при взаємодії об'єктів і суб'єктів соціальної безпеки, спрямованих на подолання виникаючих небезпек і загроз і забезпечення нормального функціонування і розвитку соціуму.

До числа таких загальних закономірностей слід віднести:

По-перше, об'єктивну затребуваність і високу значущість створення інституту соціальної безпеки, що функціонує у рамках загальної системи національної безпеки. Просування суспільства шляхом демократичних перетворень припускає активізацію уваги до рішення соціальних проблем особи, підвищенню рівня її життя, вдосконаленню прав і свобод. Рішення цих засадничих завдань неможливе без створення відповідного механізму забезпечення соціальної безпеки особи як першооснови громадського і державного благополуччя.

По-друге, взаємозв'язок і взаємозалежність інтересів особи, суспільства і держави з забезпечення своєї соціальної безпеки, їх системний характер. Особа, суспільство і держава, об'єднуючись в процесі рішення завдань з забезпечення соціальної безпеки, направляють свої зусилля на реалізацію власних інтересів. Взаємозв'язана, взаємообумовленість цих інтересів визначає зміст і характер взаємовідносин між компонентами системи, її структуру і функції, а також конкретні завдання з підтримки керованого процесу на певному рівні або зміні його стану.

По-третє, взаємозв'язок і взаємообумовленість рівня і стану соціальної безпеки і конкретних обставин життєдіяльності соціальних груп, шарів і індивідів. Дотримання в країні прав і свобод особи, рівень і якість життя людей, стан соціальної структури суспільства, міра рішення демографічних проблем є найважливішими показниками стану соціальної безпеки особи, суспільства і держави. В той же час, соціальна політика, що проводиться державою, рівень організації соціальної роботи і соціального захисту людей роблять безпосередній вплив на життєдіяльність усіх соціальних шарів і груп населення країни.

По-четверте, співвідношення необхідного рівня соціальної безпеки особи, суспільства і держави з реальними можливостями з її забезпечення. Прагнення державних органів і політичних лідерів до «рівняння» на розвинені країни світу в цьому питанні не має бути самоціллю. Без належного економічного, політичного, правового підкріплення система соціальної безпеки носитиме декларативний характер і може привести або до її руйнування і соціальних катаклізмів, або до перетворення цього режиму на антинародний (як відбувається в країнах, де правлять військові хунти), коли соціальні перетворення здійснюються в інтересах меншості, а не більшості населення.

Виявлені загальні закономірності реалізуються в принципах функціонування соціальної безпеки, якими, на наш погляд, являються наступні принципи:

- історизму - усебічного обліку державними органами влади і інститутами громадянського суспільства історичного досвіду забезпечення соціальної безпеки особи, суспільства і держави на різних етапах свого розвитку;

- науковості - опора на усебічно обґрунтовані дані теоретичного пошуку і практичного застосування способів і напрямів забезпечення соціальної безпеки як у своїй країні, так і в інших державах і регіонах світу;

- активності - постійне вивчення, прогноз і вжиття необхідних заходів з недопущення або усунення виникаючих соціальних небезпек і загроз, в цілях позитивних соціальних перетворень суспільства;

- рівній відповідальності - поєднання особистих інтересів громадян з інтересами держави і суспільства при взаємній і рівній відповідальності за забезпечення загальної безпеки соціуму;

- системності - створення системи державних органів і громадських організацій, що здійснюють соціальну безпеку і захист громадян країни;

- адресності - здійснення системи заходів з надання соціальної допомоги, підтримці, захисту відповідно до потреб конкретних категорій населення, цих

дій, що потребують здійснення;

- комплексності - здійснення заходів з забезпечення соціальної безпеки, що поєднують в собі правовий, економічний, соціальний і духовний компоненти, що дозволяють використати їх одночасно відносно різних категорій населення;

- гнучкості - здатність оперативно змінювати форми і способи забезпечення соціальної безпеки, закріплюючи позитивне і ефективно усуваючи виникаючі небезпеки і загрози для життєдіяльності;

- компенсаційності - здійснення соціального захисту, допомоги і підтримки найуразливіших верств населення, не здатних, через відповідні обставини, самостійно і адекватно включитися в ринкові стосунки, за рахунок можливостей держави і відповідних інститутів громадянського суспільства;

- соціальній справедливості - справедливий розподіл власності і доходів, рівність соціальних груп і усіх людей в правах, свободах, можливостях; перехід від класово-елітарного моноцентризму і відповідної системи привілеїв до справедливої соціальної політики, заснованої на балансі інтересів усіх груп і громадян, на основах демократії і гуманності.

Вказані принципи нерозривно пов'язані один з одним і утворюють органічну єдність, при якій виконання кожного є умовою для практичної реалізації інших.

Специфіка соціальної безпеки, її зміст визначаються внутрішньою природою компонентів, що утворюють її, характером їх внутрішньої взаємодії. Зовнішні впливи заломлюються через властивості соціальної безпеки, властиві їй внутрішні протиріччя. Соціальна безпека припускає також наявність об'єктивних і суб'єктивних умов і чинників, що забезпечують нормальну життєдіяльність особи і суспільства і їх здатність протистояти несприятливим зовнішнім і руйнівним внутрішнім діям, зберігати свою цілісність і здатність до відтворення і різнобічного розвитку. Послаблення будь-якого компонента системи соціальної безпеки підвищує міру ризику функціонування суспільства, держави і особи, оскільки їх життєдіяльність

протікає в конкретно-історичній обстановці, у взаємодії з іншими державами і народами, чий інтереси можуть вступити в протиріччя і зіткнення з інтересами цього соціуму.

Взаємозв'язок і взаємовплив соціальної безпеки і соціального середовища можуть мати як постійний, так і випадковий характер. Переплетення необхідних і випадкових взаємодій надають їх проявам імовірнісний (стохастичний) характер, а аналіз рушійних сил може здійснюватися на макро-, мезо- і мікрорівнях і враховувати об'єктивні і суб'єктивні аспекти функціонування і розвитку суспільства.

Для дослідження ефективності соціальної безпеки особи, суспільства і держави використовуються різноманітні методи, що є «способом побудови і обґрунтування соціологічного знання, сукупністю прийомів, процедур і операцій емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності» [67].

Соціальна безпека безпосередньо залежить від соціальної структури суспільства [70], рівня, стану і характеру взаємодії соціальних груп, шарів, усього громадського організму. Стабілізуючу роль в цьому плані грає соціальна солідарність, що є найважливішим чинником збереження світу як в окремих країнах, так і в усій світовій спільноті. Необхідність її забезпечення декларується в Конституціях і інших законодавчих актах різних країн, деклараціях і рішеннях міжнародних урядових і неурядових організацій, доповідях і виступах політичних лідерів. Так, в Конституції України проголошуються соціальні права громадян (тривалість робочого дня, гарантований мінімум доходів, захист від безробіття, материнство, дитинство, право на відпочинок і ін.). Україна оголошується соціальною державою, що ставить перед собою завдання по створенню умов для соціальної солідарності: рівноправ'я громадян країни, забезпечення гідного життя і вільного розвитку людини, гарантуючим громадянам необхідне соціальне забезпечення і соціальний захист (безкоштовна освіта і охорона здоров'я певного рівня, безкоштовне житло для тих, що гостро мають потребу, пенсії, і інші гарантії)[].

Частенько до об'єктів соціальної безпеки відносять усі соціальні групи і

інститути, існуючі в суспільстві, не здійснюючи їх диференцію. Нам видається такий підхід неправомірним, оскільки будь-яке суспільство неоднорідне, різнопланове і багатополосне. Більшість населення країни об'єднують загальні соціальні інтереси і стосунки. Проте у будь-якому суспільстві існують соціальні групи, що мають інтереси, протилежні до інтересів більшості людей інтереси, переслідуючі небезпечні для суспільства цілі і налагоджені вороже по відношенню до нього. Це відноситься і до суспільств з досить досконалими соціальними структурами і до суспільств перехідного періоду, або що знаходиться в кризовому стані. Відмінності полягають лише в масштабах, стані, цілях і формах реалізації їх діяльності. У країнах економічно розвинених, таких, що мають стабільні соціальні відношення, створюються ефективніші захисні механізми проти діяльності екстремістських, агресивних, злочинних груп. Такі механізми включають комплекс економічних, політичних, правових, моральних, культурно-освітніх і інших заходів. У країнах, що розвиваються, такі захисні механізми зазвичай відсутні або їх дія є малоефективною, що створює пряму загрозу соціальної і в цілому національної безпеки суспільства і держави.

Важливу роль для розуміння суті і змісту соціальної безпеки грають соціальні інтереси. Інтерес - реальна причина соціальних дій, що лежить в основі безпосередніх спонукань (мотивів, ідей і так далі) індивідів, що беруть участь в них, соціальних груп, класів і так далі, відношення особи до предмета як до чогось для нього цінного, привабливого. Інтереси пов'язані як з будовою і динамікою мотивів і потреб людини, так і з характером форм і засобів освоєння дійсності, якою він володіє [71].

Соціальні інтереси інтегровано виражають потребу особи, суспільства і держави в забезпеченні їх стійкого, прогресивного розвитку. Вони виступають критерієм оцінки стану соціальної сфери в контексті її відповідності, зміни або реконструкції, формування і реалізації законодавчою і виконавчою владою відповідної соціальної політики в країні, досягнення балансу інтересів різних соціальних груп і шарів.

На нашу думку, соціальні інтереси є стимулятором нормального функціонування соціальної сфери і націлених на рішення важливих для особи, суспільства і держави завдань. Вони виступають як мотиви і напрями діяльності державних і громадських структур, соціальних інститутів і груп з життєзабезпечення людей (житлом, транспортом, продуктами харчування, водою, медичним обслуговуванням і так далі) і соціалізації особи (освіта, виховання, культура, спілкування та ін.).

Соціальні інтереси здійснюються в соціальній політиці, що проводиться державою через комплекс економічних, правових, політичних, духовно-моральних заходів. Вони носять конкретно-історичний характер і динамічно змінюються залежно від ситуації, що складається в цьому регіоні, країні і у світі. Соціальні інтереси можуть бути довгостроковими і короткостроковими, життєво важливими і другорядними, потенційними і реальними, істинними і неправдивими.

На суб'єктивній основі, носіями соціальних інтересів є особа, суспільство і держава. І хоча глибині усвідомлення соціальних інтересів вони є непорівнянними і специфічними, у них є спільний «знаменник»: органічна включеність в єдине цілісне утворення - соціум, буття нації в історичному часі і просторі. Це створює передумови для консолідації національних інтересів окремих громадян, соціальних груп суспільства в цілому, але за умови стабільності суспільно-державної системи [34].

Важливу роль в консолідації соціальних інтересів грають поєднання безпеки і свободи кожної окремої людини з безпекою суспільства і держави, створення умов для нейтралізації і недопущенню соціальних небезпек і конфліктів, збереження в країні соціального світу [74].

Соціальна безпека безпосередньо пов'язана з соціальними цінностями [75], що є фундаментальними нормами, які забезпечують цілісність соціальних систем внаслідок того, що в них виражається особлива значущість певних матеріальних і духовних благ для існування і розвитку цих систем. Вони виробляються людською культурою, виступають продуктами суспільної

свідомості і є соціально-нормативними регуляторами громадського життя і поведінки людей. Їх не слід змішувати з цікавістю, соціальною нормою, громадським настроєм або ідеологією.

Цінність - це передусім орієнтир поведінки. На відміну від потреби і інтересу вона стійкіша; нею може бути, наприклад, моральний ідеал. Як соціальна цінність часто розглядаються моральні вимоги. На відміну від громадського настрою соціальна цінність не схильна до таких швидких змін, хоча кризові періоди різко порушують звичайну систему і ієрархію цінностей. Нарешті, якщо зіставити соціальні цінності з ідеологією, світоглядом, то можна сказати, що деякі (чи багато) ідеологічні постулати можуть виступати ціннісними орієнтаціями, але останнє поняття ширше, оскільки не зводиться до ідеологічного рівня, а включає багато рівнів суспільної свідомості, аж до побутового (буденного)[76].

Соціальні цінності безпосередньо взаємозв'язані з національними цінностями, що є в умовах України має унікальний матеріальний і духовний потенціал, багатий спектр історичних, соціально-економічних, політичних, культурних, географічних, національно-етнічних і демографічних відмітних ознак [77].

Цінності, що склалися в суспільстві і особи, які впливають на формування, постійно зазнають зміни. Ці зміни найбільш радикальні в умовах, коли криза носить системний характер, охоплює усі сфери життя, переплітається зі знеціненням культурної традиції, погіршенням рівня і якості життя населення, дискредитацією історичних і ідеологічних засад держави. Ця ситуація повною мірою характерна для суспільства, що переживає один з найбільш драматичних етапів у своєму історичному розвитку.

Своє юридичне, формалізоване закріплення соціальні цінності України отримали в Конституції і інших законодавчих документах. Проте говорити про завершення формування нової системи цінностей передчасно. Цей процес йде складно, важко і суперечливо.

У цих умовах первинне значення набуває відновлення у людей,

особливо у молоді, почуття патріотизму, дбайливого і конструктивного відношення до усіх етапів вітчизняної історії, соціального оптимізму, людинолюбства і терпимості, поваги до старшого покоління, затвердження здорового способу життя і розуміння, що людське життя є головною цінністю суспільства і держави. Значну роль у формуванні соціальних цінностей грають гуманізація усіх компонентів освітнього і виховного процесу, розширення можливостей і впливу національної культури, що розкриває кращі грані людського духу.

На нашу думку процес створення системи соціальних цінностей включає два основні напрями:

- 1) формування загальнолюдських цінностей (широких прав і свобод громадян, безпеки життєдіяльності, гуманізму, незалежності, демократизму та ін.);
- 2) формування безпосередньо соціальних цінностей, пов'язаних зі змінами в соціальній і інших сферах суспільства, збереженням національно-державної і культурної самобутності народу.

Важливу роль в забезпеченні соціальної безпеки виконують соціальні норми, як «встановлені суспільством правила, що визначають стійкі форми соціальної взаємодії людей» [78].

Соціальні норми виробляються суспільством, соціальними групами і пред'являються громадянам у вигляді певних вимог, еталонів, стандартів поведінки, якою вони повинні слідувати, етнічної спільності, професійного об'єднання.

Соціальна норма, якщо можна так виразитися, «цементує» стосунки в суспільстві. Вона служить регулятором поведінки людини В інформаційному аспекті норма представляє йому відомості про те, який варіант поведінки суспільство і держава розглядають як бажаний, допустимий, або заборонений. У вольовому аспекті норма впливає на мотивацію поведінки, оскільки містить стимули (чи антистимули) для відповідного вчинку. Нарешті, в аспекті ціннісно-орієнтаційному, соціальна норма грає виховну роль, орієнтуючи

суб'єкта на деякі соціальні ідеали [76].

2.2. Економічний механізм формування державної політики соціальної безпеки суспільства

У контексті забезпечення соціальної безпеки важливу роль грає характер сприйняття населенням пропонованих або нав'язуваних йому суспільством соціальних норм.

На думку американського соціолога Г. Парсонса, стабільність соціальної системи, її виживання можливо лише при інтеграції реального способу життя людей із зразками (нормами) їх поведінки, що містяться у відповідній культурі, тобто при збігу бажаного і дійсного, гасел і реальності. Для цього, зокрема, на його думку потрібна інституціоналізація, закріплення зразків поведінки, перетворення їх на стійкі моделі взаємодії, які відповідають інтересам діючих суб'єктів [80]. Ця відповідність здійснюється через пристосування: по-перше, норм поведінки особи до інтересів соціальних груп і шарів, по-друге, індивідів до вимог норм, що забезпечуються соціалізацією індивідів, а також соціальним контролем.

Соціальна безпека особи, суспільства і держави безпосередньо залежить від соціальних стосунків, що складаються в суспільстві [81]. Ці стосунки формуються між групами людей, які беруть неоднакову участь в його економічному, політичному, соціальному і духовному житті, розрізняються способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою особистого споживання.

Соціальні стосунки вказують на характер взаємовідносин соціальних груп (дружня співпраця, нейтральні стосунки або конфлікт) з приводу матеріальних і духовних умов життя людей, а також на їх положення в соціальній структурі суспільства з точки зору поняття соціальної

справедливості (несправедливості). Нам представляється, що нині найбільші соціальні небезпеки полягають в розколі українського суспільства на протилежні частини, що знаходяться в стані конфлікту. Це пов'язано з несправедливим розподілом суспільної власності, з неприпустимою для нормального суспільства диференціацією доходів населення, негативною соціальною політикою, що призводить до подальшого погіршення соціального положення більшості населення, посилення громадського озлоблення і збільшення соціальної конфронтації суспільства. Об'єктами соціальної безпеки виступають соціальна інфраструктура суспільства і соціалізація індивідів [82]. Соціальна інфраструктура (системи забезпечення людей житлом, транспортом і зв'язком, продуктами харчування і водою, медичне обслуговування, спорт і відпочинок, побутове обслуговування, соціальне забезпечення і страхування, інформацією і масовою комунікацією і так далі) створює передумови соціального відтворення, забезпечує матеріально-технічні, соціально-організаційні і культурно-побутові умови для життєдіяльності населення, сприяє вдосконаленню способу життя і розвитку особистості.

В умовах погіршення економічного стану країни, політичної нестабільності, при помилках в здійсненні соціальної політики і залишковому принципі фінансування соціальної сфери, соціальна інфраструктура суспільства знаходиться на межі виживання. Високі ціни примушують людей відмовлятися від звичних продуктів харчування, одягу, сервісу, авіаційного, залізничного (у тому числі приміського), автомобільного повідомлення, туристично-екскурсійного обслуговування. Погіршується безкоштовне забезпечення населення житлом, знижуються його санітарно-гігієнічні норми. Особливу тривогу викликає недоступність для багатьох соціальних груп населення через дорожнечу, нормальне медичне обслуговування і лікарські препарати. Спостерігається прогресуюча депопуляція суспільства як результат обвального падіння народжуваності і збільшення смертності населення.

Серйозно деформований і процес соціалізації особи. В цілому соціалізація є «процесом, за допомогою якого індивідом засвоюються норми його групи таким чином, що через формування власного »Я« проявляється унікальність цього індивіда як особи» [83]. Соціалізація людини здійснюється в ході її навчання, виховання, залучення до культурних цінностей, в процесі спілкування з іншими людьми. Реформи, здійснювані на усіх етапах освітньої діяльності, не завжди продумані і виправдані, комерціалізація навчання, труднощі виховного процесу і сприйняття культури, пов'язані з системною кризою в країні, ускладнюють процес соціалізації людей. У суспільстві формуються настрої соціальної напруженості, розчарованості в реформах, що проводяться, безвиході, заперечення духовних цінностей і необхідності їх сприйняття.

Будь-яке соціальне співтовариство є системою соціальних інститутів, як найважливіших об'єктів соціальної безпеки. Соціальні інститути виступають як складна сукупність стійких, нормативно оформлених економічних, політичних, соціальних, правових і інших стосунків, забезпечених відповідними людськими і матеріальними ресурсами і спрямованих на здійснення певних соціальних функцій [4].

Вони призначені для забезпечення і організації різних сторін життя суспільства і здійснення соціального контролю. Завдяки соціальним інститутам відбувається функціонування громадського організму, здійснюється соціалізація індивідів, забезпечується спадкоємність у використанні культурних цінностей, передача навичок і норм соціальної поведінки.

Соціальні інститути - це той рівень організації громадського життя, який безпосередньо «відповідає» за процеси соціалізації людських індивідів, за регуляцію їх соціальних взаємовідносин, Вони надають цим взаємовідносинам стабільність і стійкість, відтворюючи їх упродовж тривалого часу. Маючи надіндивідуальний характер і маючи власну логіку розвитку, соціальні інститути спонукають людину брати участь в житті

суспільства в певній якості, дотримуючись соціально значимих стандартів поведінки, засвоюючи певні цінності.

Людський індивідуум не може не враховувати цю дію «формальної раціональності», що управляє, з боку суспільства, оскільки воно допомагає орієнтуватися в соціальному середовищі, співвідносити свої дії з діями інших людей. Тому радикальні зміни соціальних інститутів можуть викликати не лише дестабілізацію у функціонуванні громадського організму, але і негативно впливати на поведінку індивідів, що втратили звичні соціальні орієнтири. В той же час не можна не бачити і зворотної залежності: соціальні інститути не можуть бути піддані модифікації як абсолютно самостійні і зовнішні по відношенню до людини соціальні структури [78].

Соціальні інститути створюються і функціонують, реалізуючи певні соціальні потреби людей. При зменшенні або зникненні соціальних потреб, існування цього інституту виявляється безглуздом, таким, що гальмує громадське життя. Такий інститут в силу інерції соціальних взаємодій може функціонувати певний час як данина традиції, але у більшості випадків його існування припиняється. Трансформація звичних форм власності і державного устрою, відмирання старих і поява нових соціальних потреб, інтересів і цінностей, роблять істотний вплив на соціальні інститути, змінюючи їх характер і зміст.

З'являється безліч внутрішніх і зовнішніх небезпек, що створюють безпосередні загрози для безпечного функціонування соціальних інститутів і усього соціуму.

Нам видається неправомірним трактування соціальної безпеки як захисту існуючих нині соціальних інститутів. Історичний досвід показує, що саме застарілі, не адаптовані до сучасних реалій соціальні інститути зазвичай є головною причиною соціальних, міжнаціональних, релігійних і міжетнічних конфліктів.

Об'єктом соціальної безпеки виступає також спосіб життя, що є результатом взаємодії конкретних історичних умов, цілеспрямованої

соціальної політики і активності індивідів, соціальних груп і шарів, суспільства в цілому, суб'єктів історичного процесу. Спосіб життя виявляє відповідність існуючих умов потребам соціального розвитку людей і відповідність життєдіяльності людей інтересам вдосконалення умов їх життя. Це не просто опис життєдіяльності людей, а особливий спосіб її соціально-якісного виміру[26].

Спосіб життя як широка, синтетична категорія включає ряд понять, що розкривають його найважливіші сторони : рівень життя, якість життя, стиль життя, стандарт життя та інші. Їхнім дослідженням займаються соціологія, інші гуманітарні і соціально-економічні науки[13].

Формування того або іншого способу життя усередині певної соціальної спільності може бути результатом поширення якого-небудь індивідуального або групового стилю поведінки і спілкування, який закріплюється в подальшому традиціями, звичаями і соціальними інститутами.

В цілому, стійкість і безпека соціальної системи багато в чому визначаються характером і змістом взаємодії існуючих в суспільстві соціальних інститутів, ціннісними представленнями і орієнтаціями людей, соціальними нормами і стосунками, зв'язком інтересів і потреб громадян із загальними процесами громадського розвитку.

Таким чином, соціальна безпека виступає фундаментальним поняттям, що виражає не лише міру соціальної захищеності особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх небезпек і загроз, але і рівень розвитку самого соціуму, його потенційні можливості для подальшого розвитку і прогресу.

Створення концепції соціальної безпеки сприяє формуванню уявлень про певну сукупність умов соціальної дійсності, що ведуть до встановлення і подальшої оптимізації соціальних взаємозв'язків між суб'єктами. Воно дозволяє глибше зрозуміти механізм впорядкування різних сторін соціальної дійсності, зняття соціальної напруги і конфліктів за допомогою регулювання соціальних стосунків і процесів, зосередити увагу на шляхах зміцнення і перетворення суспільства, в ході якого громадська система набуває нової

якості.

Забезпечення соціальної безпеки є важливою метою і невід'ємній складовій діяльності політиків, державних і громадських діячів, учених, усього народу. Ця діяльність включає здійснення заходів з формування ефективної соціальної структури суспільства і його інститутів, створення і підтримці засадничих соціальних інтересів, цінностей, норм і стосунків, зміцненню соціальної інфраструктури, збереженню і розвитку соціалізації людини, створенню гарантій дотримання його прав і свобод [44].

Розробка концепції соціальної безпеки припускає визначення понятійного апарату, зміст і класифікації соціальних небезпек і загроз особи, суспільству і державі.

Традиційно система безпеки в людському співтоваристві будувалася на такій базисній категорії, як «ворог», «супротивник», зовнішній або внутрішній; вважалося, що безпеки можна досягти тільки в результаті перемоги над ворогом. Проте у міру розвитку людства виникала потреба розгляду вже самої небезпеки як явища, визначення джерела небезпеки і характеру загрози [1].

Слід зазначити, що в попередні роки поняття «небезпека» і «загроза» практично не вивчалися у вітчизняній і зарубіжній соціології, інших гуманітарних науках. Визначення цих категорій відсутні в усіх енциклопедичних словниках. Проте у ряді наукових монографій і підручниках ці поняття розглядаються, хоча і на досить інтуїтивно-емпіричному рівні, в контексті аналізу інших, близьких за змістом проблем або в суто прагматичному плані, для вирішення певних теоретико-методологічних і практичних завдань. В той же час слід констатувати, що за останній час з'явилися цікаві, змістовні роботи, що досліджують небезпеки і загрози, їх вплив на природу, техніку, суспільство, людину [2]. У них здійснюються спроби визначення небезпек і загроз, розглядаються їх генезис, змістовні компоненти і джерела.

На наш погляд, дослідження поняття «небезпека» не лише як

узагальненого явища, але і через призму її певних напрямів дозволяє виділити і конституювати такі різновиди небезпек, як природна і екологічна, технічна і технологічна, соціальна, військова, політична, духовна і інші.

У найбільш узагальненому виді небезпека є сукупністю можливих або реально діючих сил (чинників), здатних зробити деструктивну дію на природу, людське співтовариство і створені ним технологічні об'єкти і системи.

По-перше, це цілеспрямовані ворожі наміри і дії одних суб'єктів проти інших, а також шкідливі наслідки прорахунків, помилок, безладності людей у своїх діях.

По-друге, це ризик як можлива небезпека невдачі і негативних наслідків дій, що робляться; самі дії, пов'язані з такою небезпекою.

По-третє, виклик як сукупність обставин не обов'язково конкретно загрозового характеру, але, безумовно, що вимагають реагувати на них. Виклик може виключати близьку небезпеку, але неодмінно припускає її хоч би у віддаленій перспективі.

По-четверте, термін «небезпека» охоплює не лише певний аспект внутрішньо-громадських стосунків, але і лиха, які можуть заподіяти і заподіюють люди природі, природа людям, природа сама собі.

По-п'яте, оцінка явищ з точки зору можливого збитку.

По-шосте, передчуття подій, здатних завдати шкоди людям і природі [7].

Названі ознаки поняття «небезпека» розкривають напрям і характер дії різних сил, чинників, процесів, явищ природного, техногенного і соціального характеру, здатних зробити деструктивну дію у формі нанесення збитку, шкоди або привести до загибелі суб'єктів і життєво важливих об'єктів.

Ці характеристики поняття «небезпека» показує також, що це взаємозв'язаний і взаємообумовлений процес. У ньому є присутніми сторона, що виступає джерелом і носієм деструктивної дії і сторона, на яку така дія спрямована. Причому грань між сторонами може бути досить рухливою, об'єкти і суб'єкти можуть мінятися місцями або представляти різні сторони одного і того ж об'єкту або суб'єкта. Тому безпека виступає як комплексне,

системне поняття. Якщо небезпека може іманентно міститися в природних, техногенних і соціальних об'єктах як потенційна можливість, то загроза є більше суб'єктивірованою і актуалізованою формою небезпеки, що створюється цілеспрямованою діяльністю вороже налагоджених сил, що несуть в собі деструктивний, руйнівний потенціал.

Слід погодитися що під загрозою розуміється «сукупність чинників і умов, що представляють небезпеку життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави Її найважливішими сутнісними ознаками є:

- найвища міра перетворення небезпеки з можливості в дійсність;
- висловлений намір одних суб'єктів заподіяти збиток іншим;
- готовність вчинити насильство для спричинення збитку, динамізована небезпека» [12],

Сутнісні характеристики поняття «загроза» показують, що воно тісно взаємозв'язане з категорією «небезпека» і неправомірні прагнення деяких учених ототожнити ці поняття або, навпаки, розглядати їх як протилежні.

Небезпеки і загрози можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, виступати як взаємодію двох сторін :

- 1) джерела і носія можливих або заподіюваних лих
- 2) об'єкти (суб'єкта), на які вони спрямовані.

У кожному конкретному випадку рівень їх взаємодії різний: небезпека може виникати без наявності загрози або з її наявністю, а може і досягати характеру загрози. В той же час загроза також може існувати без небезпеки і виступати чинником стримування небезпеки. В кінцевому підсумку неадекватне сприйняття взаємодії небезпек і загроз призводить до недооцінки виникаючої ситуації або її неправильного розуміння і, як наслідок, втрати контролю над ситуацією і дестабілізацією.

Дослідження цих понять не лише як узагальнених явищ, але і через призму їх певних напрямів дозволяє нам виділити і конституювати такі різновиди небезпек і загроз як: природно-екологічні, техногенно-виробничі і соціальні. Кожна з них може виступати як джерелом, так і об'єктом небезпек і

загроз з відношення до інших відповідних груп, а також і по відношенню до самої себе.

Природно-екологічні небезпеки і загрози виникають, формуються і діють під впливом природних і людських чинників. Природні чинники проявляються в природних стихіях - геологічних, кліматичних, біологічних і інших силах, що виникають стихійно і незалежних оз людської свідомості і волі. Такі чинники частенько чинять величезну руйнівну дію на життєдіяльність людських співтовариств В той же час природно-екологічні небезпеки і загрози пов'язані і з людською діяльністю, яка чинить на природу негативну дію, що викликає екологічні дисбаланси, які зрештою ускладняють і ставлять на грань виживання усього людства. проявляються різнопланово. З одного боку чоловік створює техніку і технологічні системи, які чинять на природу, суспільство і саму себе не лише позитивну, але і деструктивну дію, відповідно до свідомої або стихійної діяльності людини. З іншого боку, сама техніка і технологія можуть виявитися об'єктом небезпечних дій з боку природних сил, невмілих або злочинних дій людей, що призводить до серйозних аварій і катастроф[49].

Соціальні небезпеки і загрози є найбільш складним компонентом. Вони включають дії найрізноманітніших соціальних сил : соціальних груп, шарів, партій, рухів, угруповань, національних утворень і так далі. Сюди відносяться дії злочинних угруповань і окремих осіб, політичний тероризм, екстремізм і націоналізм, непродумана економічна і соціальна політика.

Серйозні небезпеки криються в порушенні прав і свобод громадян, деструктивній дії інформаційних систем на свідомість громадян, в загальному зниженні рівня культури, науки, освіти і виховання.

Такі небезпеки і загрози можуть носити як запланований (злочини проти особи, державні перевороти, військові конфлікти і війни і так далі), так і відносно стихійний характер, що призводить до непередбачуваних наслідків (інфляція, коливання цін, екологічні лиха і так далі), породжуватися процесами, що об'єктивно розвиваються, і викликатися певними

суб'єктивними діями.

Соціальні небезпеки і загрози посилюють соціальну напруженість в суспільстві, створюючи специфічний фон розвитку соціальних стосунків, що характеризується тим, що в широких верствах населення поширюється невдоволення станом справ в суспільстві, соціальним порядком, умовами життя, посилюється тривога за власну безпеку, циркулюють чутки, передбачаються катастрофи [78].

В цілому соціальні небезпеки і загрози грають негативну роль. чинять деструктивну дію самим своїм існуванням. В той же час, вони примушують відповідні інститути влади вносити корективи в політичні і соціальні програми, прогнозувати результати негативної дії, зміцнювати соціальну і національну безпеку, уточнювати її пріоритети, напрями, цілі і завдання.

В Постанові Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» та Законі України «Про національну безпеку України»[186] справедливо відзначається, що «загрозу національній безпеці України в соціальній сфері створюють глибоке розшарування суспільства на вузьке коло багатих і переважаючу масу малозабезпечених громадян, збільшення питомої ваги населення, що живе за межею бідності, зростання безробіття» [76]. Проте слід зазначити, що при усій значущості загрози національній безпеці України, дослідження цих небезпек в цьому документі, на наш погляд, здійснене досить поверхнево, у тому числі і відносно соціальної сфери. Вимога вироблення загальнонаціональної соціальної програми звучить лише декларативно, оскільки за останній час така програма так і не була створена. Це привело до подальшого множення соціальних небезпек, загрозливих самому існуванню українського суспільства.

Природно-екологічні і техногенно-виробничі небезпеки і загрози досліджуються різними технічними і спеціальними дисциплінами («Основи безпеки життєдіяльності», «Промислова екологія», «Теорія катастроф», «Техніка безпеки», «Охорона купа» та ін.) за допомогою математичного

виміру їх кількісних і якісних параметрів і показників. Широко застосовуються також і інші загальнотеоретичні і спеціальні методи дослідження. Соціальні небезпеки і загрози є об'єктом дослідження соціології, екології державного управління, що вивчають закони розвитку і функціонування соціальних систем різного рівня, структури суспільства, їх елементи і умови існування. Вони чинять в основному потенційно або безпосередньо деструктивну дію на розташування індивідів і груп в суспільстві, їх взаємозв'язки і взаємодії[118].

Враховуючи, що в минулі роки увага до дослідження соціальних небезпек і загроз носила поверхневий характер і здійснювалася епізодично і несистемно, нині відсутні комплексні методики і відповідні програми аналізу показників небезпечного або безпечного стану громадських стосунків, соціальних інфраструктур життєзабезпечення людей і соціалізації індивідів. Більшість документів, а також авторських монографій і статей, хоча і містять перелік деяких соціальних небезпек, як правило, не дає методологічного визначення суті цього явища.

В той же час слід зазначити, що в умовах значного загострення стану справ в соціальній сфері, увага вітчизняних учених до вивчення соціальних небезпек і загроз посилилася. У ряді наукових публікацій, виступах на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях пропонуються перші цікаві науково розроблені методики визначення показників і індикаторів, що вимірюють небезпеки і загрози в соціальній області [7].

Нам представляється необхідним і надзвичайно важливим об'єднання зусиль усіх учених, що займаються дослідженням цієї проблематики у рамках академічних соціологічних інститутів і факультетів соціології провідних університетів країни і різних соціологічних центрів. Доцільне введення спеціального курсу, предметом якого будуть дослідження генезису і суті соціальних небезпек і загроз і забезпечення соціальної безпеки особи, суспільства і держави.

Аналіз визначень поняття «небезпека» показує, що практично в

кожному з них автори в тому або іншому ступені зачіпають соціальні проблеми. Небезпека розуміється як:

«наявність і дія реальних або потенційних сил і чинників, які можуть стати такими, що дестабілізують по відношенню до особи, до якої-небудь соціальної або природної системи в нанесенні їм збитку, дезорганізації або повного знищення [72];

«об'єктивно існуюча можливість негативної дії на соціальний організм».;

«об'єктивно існуюча можливість негативної дії на соціальний організм в результаті якого йому може бути причинний який-небудь збиток, шкода, погіршуюча його стан, надаючи його розвитку небажані динаміку або параметри (характер, темпи, форми і тому подібне)[43].

У такому ж ступені це стосується і поняття «загроза». Наприклад, загроза визначається як «висловлений у будь-якій формі намір нанести фізичної, матеріальної або іншої шкоди громадським і особистим інтересам [11], «сукупність чинників і умов, що представляють небезпеку життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави» [138], «актуалізована форма небезпеки в процесі її перетворення з можливості в дійсність, готовність одних людей заподіяти збиток іншим, «найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки, що створюється цілеспрямованою діяльністю відверто ворожих сил» [91]

Проте слід зазначити, що при усьому різноманітті розгляду небезпек і загроз в контексті соціальної проблематики, далеко не усі дослідники виділяють їх в самостійну групу явищ, обмежують соціальні небезпеки і загрози в змістовному плані, а то і включають їх в економічні, політичні або інші небезпеки і загрози. У кожному з представлених вище положень небезпеки і загрози зв'язуються з якими- або певними силами, чинниками, можливостями, передчуттями спричинення зла (зло також відноситься до соціальних явищ, оскільки виявляється в основному у вчинках і мотивах людей). Такі підходи значно звужують розуміння цих категорій, обмежують їх

розгляд як явищ, що мають відповідні характеристики, джерела розвитку і категоріальний апарат, і не дозволяють повною мірою забезпечити їх нейтралізацію.

На наш погляд, в найбільш узагальненому виді соціальні небезпеки і загрози є сукупністю можливих або реально діючих сил (чинників), здатних зробити деструктивну дію на людину і місце його існування, привести до уповільнення розвитку або руйнування особи, сім'ї, етносу, суспільства і держави.

Серед учених існують різні підходи до класифікації соціальних небезпек і загроз, виділення їх джерел і причин.

Більшість авторів зазвичай роблять акцент на виділенні небезпек або загроз для соціальних систем і осіб, що, на наш погляд, є недостатньо правомірним. Так, наприклад, соціальні небезпеки зводяться в три групи:

небезпеки для соціальної сфери, що йдуть від інших сфер громадського життя (політики, економіки, військово-оборонних справ, шкідливих духовних віянь і т. п.);

- небезпеки, витікаючі з соціальної сфери, для економіки, політики, екології, військовій безпеці і так далі;
- небезпеки зсередини соціальної сфери для самої себе.
- На основі проведеного аналізу, нами розроблена класифікація загроз для великих соціальних груп:
 - загрози від помилок в цілеполюванні;
 - загрози з боку інших соціальних систем, т. є. зовнішні соціальні загрози;
 - загрози з боку внутрішніх соціальних систем, та внутрішні соціальні загрози;
 - загрози «природного», тобто стихійного характеру для соціальних систем [51].

Висловлюється також точка зору, згідно якої вони діляться, по-перше, на загрози, що породжуються процесами (нерівномірність економічного

розвитку країни, особливе відставання темпів росту економіки від потреб суспільства, недостатність природних або людських ресурсів, процеси урбанізації суспільства, процеси забруднення довкілля і тому подібне), що об'єктивно розвиваються, по-друге, на загрози, викликані певними соціальними діями, т е що виникають в результаті гострих протиріч між протиборчими державами і співпрацюючими з ними політичними і соціальними силами [122].

Різні точки зору висловлюються також і на причини і джерела соціальних небезпек і загроз. Так, необхідно відмітити, що «небезпека-безпека виступає як характеристика нашої власної діяльності, а системне представлення останньої об'єднує воедино джерело небезпеки в загрозовий об'єкт. Джерелом усіляких небезпек являємося ми самі, а уявлення про позаможливої небезпеки не більше ніж «перетворені форми», мифогемі психологічного походження.

Інші учені вважають, що джерелами є ті ж чинники, які забезпечують і позитивні процеси, але перевищили міру, що небезпеки виникають з відмінностей, розділення цілого на частини, або всяке ділення (розділення) людей - джерело небезпек [19].

В деяких випадках для пояснення причин соціальних небезпек і загроз застосовують системну теорію, порівнюючи суспільство із складною технічною конструкцією або біологічною системою, розглядаючи небезпеки і загрози як наслідок дефектів і збоїв в механізмах зворотного зв'язку. Так, американський вчений Д. Фішер, дотримуючись такої позиції, в якості причин небезпек розглядає шість типів дефектів, відомих в системній теорії, які на його думку спостерігаються і в соціальних системах як на структурному, так і на індивідуальному рівні. На рівні співтовариства це, згідно з поглядами Фішера:

- незгода з приводу цілей або шляхів їх досягнення;
- відсутність зворотного зв'язку, тобто сигналів про відхилення від мети;

- спотворення реакції (коли ущерб наноситься не тим елементам, які повинні в помилці);
- запізнення реакції;
- вибір невірної реакції у відповідь на правильну і своєчасну інформацію;
- відсутність ресурсів для відновлення.

На індивідуальному рівні цим явищам, на його думку, відповідають:

- суперечність і нерішучість,
- непоінформованість або нечутливість,
- егоїзм,
- недалекоглядність,
- ірраціоналізм,
- незнання і невміння - «шість глибинних сил, діючих в міжлюдських стосунках»[127].

Фішер вважає, що механізми соціальних небезпек можуть бути описані за допомогою вказаних категорій. Представлені вище підходи до розуміння і пояснення джерел і причин соціальних небезпек і загроз, безумовно, складають цінний методологічний інструментарій. В той же час слід зазначити їх певну обмеженість, пов'язану з ототожненням причин і джерел цих небезпек і загроз, прагненням пов'язати їх з яким-небудь одним явищем або процесом, наприклад лише з людською діяльністю.

Положення про те, що небезпеки породжуються відмінностями, відноситься лише до антагоністичних відмінностей. Якщо ж це не антагоністичні відмінності, то вони, навпаки, взаємодоповнюючи один одного, як правило, сприяють різноманітності, взаємодії, змагання, але ніяк не створенню небезпек. Шість типів дефектів соціальних систем, що породжують небезпеки, при уважному розгляді характеризують майже виключно суб'єктивний аспект механізму цього процесу, ігноруючи об'єктивну природу багатьох небезпек. Вказані визначення причин небезпек

ускладнюють вирішення питання про усунення в перспективі багатьох соціальних небезпек шляхом ліквідації їх інститутів (причин)[55].

На нашу думку, джерела соціальних небезпек і загроз є сукупністю дій або намірів певних сил, а також умовами і чинниками, які потенційно таять в собі або виявляють наміри деструктивної дії на особу, суспільство і державу.

До таких джерел відносяться наступні:

По-перше, внутрішні небезпеки і загрози, що виникають усередині соціальної сфери із-за недосконалих соціальних структур суспільств і їх інститутів, недоліків в організації процесу соціалізації людей, помилок і прорахунків в здійсненні соціальної політики і при неефективному управлінні соціальною сферою.

По-друге, зовнішні по відношенню до соціальної сфери небезпеки і загрози, що формуються у зв'язку з неефективним функціонуванням апарату державної влади, багаторічною тенденцією спаду виробництва в усіх галузях економіки, неефективним і багато в чому кримінальним перерозподілом власності, правовою незахищеністю громадян, духовно-моральним переродженням значної частини населення, катастрофічним погіршенням екологічної обстановки, помилками в проведенні військової реформи і зниженням оборонного потенціалу країни. Небезпеки і загрози в політичній, економічній, правовій, духовно-моральній, екологічній, військовій і інших областях чинять безпосередню дію на функціонування соціальної сфери і соціальну безпеку особи, суспільства і держави [128].

По-третє, глобальні небезпеки і загрози. Вони пов'язані із загальносвітовими тенденціями і проблемами, в тому або іншому ступені що чинять деструктивну дію на різні країни. До них відносяться загрози розв'язування світової і локальних воєн і військових конфліктів, загроза забруднення довкілля, проблема забезпечення населення продовольством, енергетичні і сировинні проблеми, загрози життя і здоров'ю людей та ін. Рівень, характер і масштаби такої дії для кожної країни різні і залежать від економічного, політичного і інших потенціалів.

По-четверте, небезпеки і загрози природного, стихійного характеру. Під впливом науково-технічного прогресу людське співтовариство зменшило свою залежність від природного чинника, навчившись прогнозувати і певною мірою нейтралізують такого роду небезпеки і загрози. Проте залежність людини від природи залишається значною: руйнування від стихійних лих, значний матеріальний збиток, людські жертви.

По-п'яте, небезпеки і загрози технічного і технологічного характеру. Будучи продуктом і засобом людської діяльності, технічні і технологічні системи представляють значні загрози як для природи, так і для соціуму. Особлива небезпека виходить від зброї масового ураження, атомних електростанцій і хімічних заводів, нафто- і газопроводів і так далі невмілі, недбалі, частенько злочинні дії людей призводять до аварій і катастроф не лише регіонального, але і глобального характеру.

Об'єктивними причинами виникнення і дії соціальних небезпек і загроз є [131]:

- несправедливий розподіл власності і влади в ході радикальних реформ, зміна економічного і політичного устрою:
- існування в суспільстві певних соціальних і політичних груп, організацій і інститутів, що здійснюють екстремістську, експансіоністську політику по відношенню до населення своєї країни і інших держав, що насаджують націоналізм, расову і іншу нетерпимість, ворожнечу і недовіру між народами:
- допущення, соціальних груп і угруповань, що функціонують за рахунок привласнення собі значних матеріальних і культурних цінностей, які отримуються в результаті незаконного перерозподілу власності і злочинних дій :
- відсутність в країні національної ідеї і державної ідеології, спрямованої на духовне відродження суспільства, гуманізм, що формує у людей любов до своєї країни і почуття гордості за неї;
- діяльність різних засобів масової інформації, що призводить до

заперечення моральних цінностей і формування у людей почуття агресивності, ворожості і нетерпимості один до одного.

Разом з об'єктивними діє і ряд суб'єктивних причин :

- неадекватне розуміння керівництвом країни національних інтересів;
- помилки і прорахунки в рішенні назрілих проблем, визначенні цілей, шляхів і засобів їх досягнення;
- ігнорування сигналів «зворотного зв'язку» про наростаючі лиха в усіх сферах життя, що породжуються нинішньою системною кризою і курсом реформ, що проводиться;
- відривши керівництво від реального життя і уперте відстоювання неспроможних рішень, звичка багатьох державних діячів до партократичних методів, їхній суб'єктивізм, авантюризм, амбітність, нетерпимість до інших поглядів і тому подібне [137].

Багато небезпек спрямовані безпосередньо проти об'єктів соціальної сфери: збиток, що наноситься національному промисловому комплексу, системам охорони здоров'я, освіти, соціально-побутовому комплексу, туризму і відпочинку.

В цілому виробництво соціальних небезпек і загроз як соціальний процес пов'язане з функціонуванням основних сфер життєдіяльності людей і ініціюється рівнем розвитку економіки, політики, технології, науки, культури.

Порівняльний аналіз функціонування різних країн показує, що рівень, характер і зміст соціальних небезпек і загроз в кожній країні різні, як розрізнені і підходи до їх сприйняття і нейтралізації державними органами і громадськими організаціями.

У високорозвинених країнах, де перехідні періоди залишилися в історії, соціальні небезпеки і загрози зберігаються, але проявляються в значно меншому ступені. У цих державах соціальна сфера займає пріоритетне місце, здійснюється ефективний соціальний захист переважної більшості малозабезпечених соціальних груп і верств населення. На перший план в них

висувається рішення інших, не менш важливих проблем в політичній, економічній, інформаційній, екологічній, технологічній, військовій, духовній і міжнародній областях[64].

Істотно інакше складається ситуація в країнах, що розвиваються, і державах з перехідною економікою. Неefективно працююча економіка, нестабільність в політичній і інших сферах життя негативно позначаються на соціальній сфері, викликаючи лавиноподібне зростання соціальних небезпек і загроз, що чинять дестабілізуючу дію на положення в країні і що не дозволяють здійснювати прогресивні реформи. Лише демократичні за своєю природою перетворення, стабілізація в політичній і зростання в економічній областях дозволяють усунути соціальну базу, що породжує убогість, несправедливість, жорстокість і бездуховність, а, отже, ліквідувати такі небезпеки, як організована злочинність, спонтанні бунти, повстання, озброєні конфлікти і тому подібне[178].

У найбільш загальному вигляді соціальні небезпеки і загрози можна класифікувати за наступними основними ознаками, що відповідають характеру і мірі їх прояву :

- за мірою вірогідності виникнення - реальні, виникаючі в цих конкретних умовах в процесі здійснення діяльності, і потенційні реалізації, що є можливістю, при певних передумовах;
- по відношенню до соціальних систем - деструктивні, здатні завдати шкоди, ущерб, привести до загибелі соціальної системи, конструктивні, дозволяючі їй кінець кінцем здійснити певні позитивні зміни, і нейтральні, такі, що не призводять до істотних змін соціуму;
- за характером суб'єкта - інституціональні, пов'язані з функціонуванням соціальних інститутів, національні, виникаючі у межах національних утворень, партійні, здійснювані у рамках діяльності політичних партій і рухів, громадські, впливаючі на суспільство і його структуру;
- за сферами впливу на людську діяльність політичні, економічні, екологічні, правові, військові, технологічні, інформаційні, генетичні,

інтелектуальні, сировинні;

- за мірою спільності і масштабом можливих наслідків регіональні, такі, що проявляються на рівні регіону або групи країн, державні, здійснювані у рамках однієї державної освіти, громадські, пов'язані з діяльністю громадських інститутів, групові, діючі у рамках колективу або групи і індивідуальні, впливаючі на окрему особу;

- за джерелом - внутрішні, такі, що знаходяться в територіальних утвореннях цього соціуму і зовнішні, коли джерело розташовується за його межами;

- за формами прояви - насильницькі, пов'язані із загрозою застосування насильства по відношенню до особи, суспільства, держави, їх соціальних структур і інститутів, систем життєзабезпечення, і ненасильницькі, несучі в собі загрозу без застосування насильницьких засобів;

- по відношенню до людської діяльності - об'єктивні, такі, що формуються незалежно від цілеспрямованої діяльності людей і суб'єктивні, такі, що створюються відповідно до свідомої діяльності окремих людей або соціальних утворень (діяльність злочинців або організованих злочинних угруповань, терористична, підбивна, розвідувальна діяльність і так далі)[69];

- за значимістю - істотні, здатні привести до корінних якісних перетворень, малоістотні, такі, що не зачіпають сутнісні характеристики соціальної системи або об'єкту і несуттєві нанесення незначних змін, що мають можливість;

- за нормами моральності - справедливі моралі більшості соціальних груп і верств населення, що відповідають духовно-моральним вимогам, і несправедливі, такі, що реалізуються в інтересах меншості населення, гуманні, сприяючі реалізації прав людини, повага його гідності і турботі про благо людей і антигуманні, спрямовані проти людини і такі, що ведуть до згорання його прав і свобод;

- за очікуваними наслідками - прогресивні суспільства, що призводять до поступального розвитку, по висхідній лінії, його розквіту;

- реакційні, повертаючи суспільство до старих форм, застою і деградації, що зжили себе; консервативні, сприяючи збереженню і підтримці форм громадського життя (сім'ї, моралі, релігії, приватної власності, ринку, демократії, держави і так далі), що історично склалися ;

- по відношенню до них суб'єктів - прагматично сприймані суб'єктами, які враховують їх реальну дію, його масштаби, форми і наслідки, що абсолютизують характер і зміст цих небезпек і загроз для особи, суспільства і держави, що ігнорують їх свідомо або несвідомо[187].

Представлена класифікація не є постійною і незмінною даністю. В ході громадського розвитку соціальні небезпеки і загрози зазнають значні модифікації відповідно до виникаючих життєвих реалій. У будь-якому випадку неадекватне сприйняття небезпек і загроз призводить до неправильного розуміння виникаючої ситуації і, як наслідок, до втрати контролю над ситуацією і дестабілізація.

Основними показниками виникаючих соціальних небезпек і загроз виступають темпи наростання несприятливих тенденцій і процесів в соціальній структурі суспільства і в стосунках суб'єктів, соціальному забезпеченні життєдіяльності людей.

Таким чином, соціальні небезпеки і загрози виступають як об'єктивна можливість або реально діюча сила, здатна зробити деструктивний вплив на соціальний організм і завдати йому шкоди, руйнування, уповільнити його розвиток. Тому представляє значний теоретичний інтерес і практичне значення глибинний аналіз внутрішніх і глобальних соціальних небезпек і загроз, дослідження їх змістовних компонентів, взаємозв'язків і взаємодій, причин виникнення, напрямів нейтралізації і ліквідації.

2.3. Методичні засади формування державної політики соціальної безпеки суспільства

Реформування будь-якого суспільства зазвичай супроводжується певною внутрішньою нестійкістю, нестабільністю, конфліктністю, наявністю значних внутрішніх небезпек і загроз. У такі періоди порушується відносна рівновага, що склалася в соціальній структурі суспільства, зачіпаються і багато в чому протиставляються один одному інтереси широких соціальних шарів.

Відбуваються ліквідація і реорганізація державних і громадських організацій і інститутів, за якими стоять певні шари і соціальні групи, чий інтереси вони виражали. Втрата свого соціального статусу, дезадаптація в нових умовах, висока ціна реформ призводять до посилення невдоволення перетвореннями, їхні відторгнення і протестм більшості представників цих соціальних шарів і груп, формуванню соціальних конфліктів з досить високою мірою інтенсивності. Окрім цього, в попередні періоди вітчизняного історичного розвитку відсутня практика громадського виявлення і вирішення таких соціальних конфліктів, через що суспільство не змогло накопити навичок їх локалізації, регулювання за допомогою певних правил.

Небезпеки і загрози, що виникають усередині соціальної сфери і впливають на характер соціальних стосунків і зміст діяльності, поведінку людей, інтереси різних соціальних груп, шарів, етносів, взаємовідношення суспільства і особи, умови праці і побуту, здоров'я і дозвілля людини.

Характер, зміст, основні види, механізм і причини виникнення, спрямованість такого роду небезпек і загроз цікавить учених особливо нині. Якщо економічні, політичні і інші небезпеки вивчені дослідниками великою мірою, то соціальні небезпеки і загрози, витікаючі з соціальної сфери, вивчені досить слабо і не в повному об'ємі, що, природно, негативно позначається на загальному стані безпеки країни[91].

Позитивним, на наш погляд, являється визнання державними органами значущості і необхідності обліку небезпек і загроз в соціальній сфері. Це дозволить створити певні умови і можливості для більше комплексного їх дослідження, прогнозування, запобігання і усунення.

Однією з найбільш небезпечних тенденцій, що виникла і посилюється за останні роки, є поглиблення біполярної диференціації суспільства, супроводжуючої подальше розмежування населення країни за майновою ознакою. Головними причинами такого положення виступає поспішна, непродумана приватизація державної власності, невміла економічна і соціальна політика, запізніла реакція законодавчих органів при прийнятті відповідних юридично-правових актів. В результаті відбувається посилення соціальної нерівності, ділення суспільства на багатих і бідних. З одного боку, прискореними темпами йде формування нової номенклатури, промислово-фінансової номенклатури, елітарної інтелігенції, криміналітету, з іншої - різке падіння рівня і якості життя, зубожіння і люмпенізація значної частини населення (гальмуються індексації і виплати заробітної плати працівникам бюджетних організацій і грошового постачання військовослужбовцям, закриття нерентабельних підприємств і шахт без відповідних виплат, зниження рівня життя пенсіонерів, сільськогосподарського населення і інших).

Поглиблюється соціально-територіальна стратифікація за рівнем розвитку соціальної інфраструктури, посилюються протиріччя між новим станом власників і бюрократією, для якої воно теоретично повинне було стати основою соціальної бази. В результаті створюються передумови для широкого соціального невдоволення і накопичується потужний потенціал конфлікту[73].

Украї повільно і неефективно йде становлення середнього класу - основи стабільності і порядку будь-якого громадського устрою. Дрібне і середнє підприємництво (власники майстерень, магазинів, бензоколонок, вантажного транспорту, особи вільних професій приватні лікарі, педагоги,

адвокати, артисти, що продають на ринку послуг свою професійну майстерність, продавці, які займаються перепродажем імпортованих товарів і так далі) не має можливості розвиватися швидкими темпами із-за податкового пресу, що посилюється, широкомасштабної кримінальної дії, недостатнього фінансування і труднощів з отриманням кредитів.

Таким чином, провідну роль в генеруванні соціальних небезпек і загроз мають структурні небезпеки, витікаючі з недосконалої соціальної структури суспільства і антагоністичні протиріччя, що породжуються між незначним шаром багатих людей і більшістю населення країни, що живе в умовах бідності і убогості.

В цілому, погіршення соціо-стратифікаційної структури суспільства сприяє посиленню соціальної конфронтації різних соціальних груп і шарів суспільства[76]:

- між багатими і бідними верствами населення;
- старою номенклатурою і новою чиновницькою елітою;
- директором і новими підприємцями;
- працівниками державних і недержавних підприємств і фірм;
- представниками бюджетних організацій і працівниками фінансових, комерційних і інших структур;
- високо- і малокваліфікованими робітниками;
- науково-технічною, гуманітарною і творчою інтелігенцією;
- фермерами і працівниками сільського господарства і так далі [68].

Окрім структурних небезпек, існує значна кількість і інших важливих соціальних небезпек і загроз. Так, погіршали показники інтелектуального потенціалу країни у зв'язку з незатребуваністю висококваліфікованих професій, різким зменшенням бюджетного фінансування технічно передових галузей, "витоком мізків" за кордон, переходом у сферу приватного підприємництва фахівців, що становлять основу наукомістких виробництв. Викликає тривогу зниження загального рівня освіти молоді із-за скорочення безкоштовних державних освітніх установ, установок певної частини молоді,

на дрібну комерційну діяльність, що не вимагає освіти і спеціальних професійних знань, із-за загальної несприятливої соціально-демографічної ситуації в країні.

Серйозною соціальною загрозою для суспільства є положення з лікарськими препаратами. З одного боку, впровадження ринкових механізмів у фармацевтичну діяльність значно розширило число учасників фармацевтичного ринку, що сприяло його насиченню широким асортиментом лікарських засобів. З іншого боку, різко зросли ціни на лікарські препарати, зробивши їх недоступними для переважної більшості населення.

Нам представляється, що скорочення і зрештою подолання різного роду соціальних патологій можливе лише на основі прийняття і здійснення загальнодержавної комплексної програми, що включає систему заходів економічного, політичного, соціального, культурного характеру[89].

До числа пріоритетних напрямів, на наш погляд, відносяться:

- скорочення безробіття в її явних і прихованих формах, як основного джерела маргіналізації суспільства
- створення ефективної системи управління на усій території держави;
- виділення додаткових бюджетних асигнувань на надання соціальної допомоги і підтримки найбільш нужденним і незахищеним верствам населення;
- організація соціологічних, соціально-психологічних, юридичних, медико-біологічних досліджень;
- формування національної культурно-моральної свідомості, захист корінних духовних цінностей і соціальних норм, що становлять основу менталітету суспільства та інше.

Значні соціальні небезпеки і загрози пов'язані з питаннями збереження цілісності держави в умовах воєнного стану. Серйозну соціальну небезпеку представляє вимушена міграція, що отримала масовий характер після початку бойових дій в 2022 році[117].

Таким чином, головні соціальні небезпеки і загрози пов'язані з системною кризою, що охопила усі сфери громадського життя внаслідок помилок і прорахунків при здійсненні політичних, економічних і соціальних реформ. В результаті цих помилок значно знизився життєвий рівень більшості населення країни, посилилися диспропорції в доходах і конфронтаційні тенденції в соціальній структурі суспільства, знизилися можливості соціальної інфраструктури, підвищився потенціал соціального невдоволення і недовіри до політичної влади. Послаблення ролі влади в рішенні назрілих соціальних і економічних проблем створює небезпечні передумови для росту сепаратизму, націоналізму і регіонального егоїзму[66].

Аналіз внутрішніх і зовнішніх загроз для нормального функціонування і розвитку українського суспільства показує, що хоча в Україні нині головними для соціальної сфери стали зовнішні небезпеки, але вони загострюються несприятливою глобальною соціальною обстановкою, посиленням загальних для людства соціальних небезпек. Розрізнене громадське буття людства стало упиратися в різні перешкоди на традиційному шляху розвитку. Це стосується взаємовідносин як між людськими соціальними групами, шарами, класами, народами, етносами, так і між людством і природою.

Величезна заклопотаність якнайглибшою кризою сучасної цивілізації, загрозливою самому існуванню людства, стала висловлюватися з середини 80-х років як закордонними, так і вітчизняними ученими, представниками усіх областей знання і політики.

Забезпечення глобальної соціальної безпеки є важливим і відповідальним завданням не лише політичних лідерів і урядів різних країн світу, але і усієї світової спільноти. Воно поставлене в обов'язок ООН, її структурам. У цьому напрямі функціонують багато міждержавних і неурядових організацій (наприклад, неурядова організація Рада землі; Консультаційна рада із стійкого розвитку при Генеральному секретарі ООН та ін.). Ці організації виявляють глобальні небезпеки і загрози, розробляють і

здійснюють соціальні програми з їхнього недопущення і усунення [63].

Відмічаючи кризовий стан нашої цивілізації і визнаючи необхідною зміну парадигми її розвитку, вчені, політичні і громадські діячі і, зокрема з Римського клубу, акцентують наступний ряд найбільш тривожних тенденцій у світовій еволюції:

- наростаючі негативні планетарні зміни в природному середовищі (швидке скорочення біологічної різноманітності, посилення «парникового ефекту» і прийдешні за ним зміни клімату, виснаження озонового шару, деградація і забруднення ґрунту, води і атмосфери токсичними відходами людської діяльності);
- соціальна диференціація, що збільшується, як між різними країнами, так і усередині окремих країн, що у поєднанні з боротьбою за ресурси призводить до поточних локальних конфліктів і несе в собі високу загрозу глобального потрясіння;
- швидке зростання чисельності населення Землі при скороченні ресурсних можливостей планети;
- марнотратний режим витрачання непоновних природних ресурсів, відсутність обліку в діяльності сучасників інтересів майбутніх поколінь людей.

Тому в сучасних умовах первинне значення придбаває вивчення вселенських соціальних небезпек і загроз, їх змісту, умов виникнення і еволюції, заходів протидії ним з боку світового суспільства [119].

У найбільш загальному вигляді, на нашу думку, глобальні соціальні небезпеки і загрози є сукупністю реальних або потенціальних дій одних держав (їх коаліцій), що призводять до утиску соціальних інтересів, потреб і цінностей інших держав, впливають на їх соціальний розвиток, культивує відсталість, бідність, убогість і здатних викликати соціальні вибухи і катаклізми.

Найбільш значимими соціальними небезпеками і загрозами, які мають глобальний характер, на наш погляд, являються:

- Недосконала глобальна соціальна структура, що призводить до збільшення соціальної диференціації як між різними країнами, так і усередині окремих держав;
- Демографічна ситуація, пов'язана зі збільшенням чисельності населення понад здатність Землі забезпечити його продовольством, водою і іншими благами;
- Відсутність ефективно діючої системи міжнародних угод, спрямованих на захист прав людини :
- Загроза людства, небезпека руйнування а як виду, поширення хвороб, голоду, убогості, безправ'я людей в різних країнах і регіонах світу;
- Подальше загострення екологічної ситуації, посилення загрози екологічної катастрофи;
- Різке посилення конфліктності у взаємовідносинах між окремими країнами;
- Криза людської духовності, відсутність на рівні глобального мислення цілісної ідеї, здатної духовно об'єднати нації і народності[121].

Ігнорування або недооцінка глобальних соціальних небезпек негативно позначається на міжнародних відносинах, положенні людей, їх образі і якості життя у багатьох регіонах світу. Воно сприяє збільшенню внутрішніх соціальних загроз і знижує соціальну безпеку країн.

Існують різні думки про головні причини глобальних соціальних небезпек і загроз. Деякі автори зводять їх до всіляких небезпек між цивілізаціями, народами, країнами. Зараз все частіше мало не головною причиною генерування воєн і військових конфліктів вважаються цивілізаційні відмінності. Так, американський політолог З Хантингтон вказує неминучість зіткнень цивілізацій, що базуються на різних системах цінностей. У нашій літературі також з'являються все більше статей, автори яких приєднуються до цього погляду [48]. У цих і інших роботах обґрунтовується цивілізаційний підхід, «в основі якого закладена біосоціальна природа людини» як головний показник при типології і розкритті причин воєн, як головна причина

збільшення кількості зон напруженості у світі.

Нам представляється, що найважливішим джерелом глобальних соціальних небезпек є недосконала глобальна соціальна структура: стосунки, що їй відповідають і політика, яка проводиться лідерами окремих країн, коаліцій держав і впливових світових інститутів політика з подальшої антагонізації взаємовідносин між багатими і бідними країнами. Ця політика посилює і без того значний розрив в рівні життя різних держав і народів. Серйозними джерелами таких небезпек і загроз являються також несправедливий розподіл життєвих благ, повсюдне посилення терору і насильства, наявність держав з амбітно-агресивною владою, помилки в здійсненні соціально-демографічної, екологічної, духовно-моральної політики, відсутність загальносвітових ідей і концепцій, що об'єднують народи різних держав в єдине загальнопланетарне суспільство[139].

Найвищі досягнення загальнолюдського прогресу виражені у високій технології, ефективному промисловому і сільськогосподарському виробництві, розгалуженій інформаційній мережі, витонченому мистецтві. В той же час у ряді регіонів земної кулі зберігаються реліктові, архаїчні утворення, мільйони людей не мають можливості користуватися благами цивілізації, тягнуть існування аутсайдерів.

Глобальні кризи, які породила індустріальна цивілізація в другій половині ХХ ст. позначили її межі. Учені підраховали, що з 5,6 млрд, землян 1 млрд, проживає у багатих, а інші - у бідних країнах, на долю яких доводиться лише 1/3 світова промислова і сільхоз продукція. За останні 30 років їм дісталось всього 15 % приросту світового сукупного продукту. З 2,8 млрд, працездатного населення 120 млн. повністю, а 700 млн. частково безробітні. Біля 1 млрд, дорослих практично безграмотні, а 500 млн. не мають можливості ходити в школу. Кожен громадянин розвиненої країни споживає за своє життя в 20 - 30 разів більше ресурсів планети, чим житель бідних країн [187]. При цьому країни, що розвиваються, витрачають на закупівлі озброєнь в десятки разів більше засобів, ніж на соціальні потреби. Примітна деталь: тільки 4%

країн доганяють, що розвиваються, передові, переважна ж більшість все більш і більш відстає. Від надання незалежності своїм колоніям виграли розвинені країни, оскільки раніше їм доводилося витратити більше грошей на їх інфраструктуру і соціальні потреби, а за посилення експлуатації стали тепер відповідати їх власні, але підкуплені колишніми метрополіями уряди. Саме тут було отримано кошти для соціальної орієнтації своєї економіки [50].

Глобальні соціальні небезпеки посилюються також і тим, що в сучасних умовах відбувається глибока трансформація основ світової економічної системи. Створення стабільної економічної системи, що гармоніює з природним середовищем, що знімає антагоністичні протиріччя між багатими і бідними країнами, пов'язаною з ростом народонаселення, розвитком науки і культури, вдосконаленням управління суспільством, вимагає колосальних фінансових витрат.

Певні проблеми існують і в області розподілу. В принципі можна говорити про те, що у світі поширюється розподільна криза.

Особливу увагу учені провідних країн світу приділяють демографічній кризі, що проявилася в перенаселенні. Велику тривогу у учених, експертів, політиків викликає, наприклад, можливість подвоєння числа жителів планети до 2050 р. і наближення його до 11,9 млрд. чел. При цьому припускають, що якщо населення Азії подвоїться, то Африки - потроїться [52], тоді як кількість корисних копалини і площа земель для господарського використання скорочуються, зменшуються можливості відновлення фауни і флори.

Аналіз основних тенденцій розвитку демографічної ситуації показує, що через 20 - 30 років світ стане абсолютно іншим: пригнічуюча частина населення земної кулі (4/5) буде зосереджена на території країн, які нині називаються такими, що розвиваються. Істотне збільшення чисельності їх населення при збереженні відставання від промислово-розвинених країн і в той же час зростання їх власних військових потенціалів (за рахунок створення військового виробництва і імпорту озброєнь) генерують умови, які створюють дестабілізацію обстановки і виникненню нових специфічних завдань з

забезпечення національної, регіональної і глобальною безпеки.

Слід також констатувати, що у кінці ХХ ст. знизилася ефективність і значущість діяльності такої всесвітньо визнаної організації, як ООН. Це пов'язано, на наш погляд, із завершенням двополюсного протистояння, різкою активізацією блоку НАТО, що намагається силовим шляхом нав'язати іншим країнам своє бачення майбутнього устрою світу, з посиленням націоналізму і ісламського фундаменталізму в різних країнах і регіонах, ростом міжнародного тероризму і злочинності, зниженням ефективності дотримання міжнародних прав і свобод громадян [190].

В умовах, коли світова цивілізація вступає в третє тисячоліття, видається украй необхідним рішення цілого ряду найважливіших гуманітарних проблем, що забезпечують права особи. До їх числа слід віднести:

- підвищення рівня загальної інформованості, взаємного ознайомлення народів з життям один одного;
- зміцнення у відносинах між ними духу взаєморозуміння і згоди;
- викорінювання геноциду, апартеїду, проповіді фашизму і всякої іншої расової, національної або релігійної винятковості, а також дискримінації людей на цій основі;
- розширення - при повазі законів кожної країни - міжнародної співпраці зі здійснення політичних, соціальних і особистих прав людини;
- рішення в гуманному і позитивному дусі питань возз'єднання сімей, укладення браків, розвитку контактів між людьми і організаціями;
- зміцнення і пошуки нових форм співпраці у сфері культури, мистецтва, науки, освіти і медицини [59].

Серед безлічі глобальних соціальних небезпек слід виділити також небезпеки, пов'язані з самим існуванням людства як виду, деформацією його тілесних основ. Генна інженерія дозволяє відкрити не лише нові горизонти в подальшому вивченні людського організму, але і зловісні можливості для його знищення. Не унеможливлено лом-ки основного генетичного коду в результаті непродуманих втручань в його структуру.

Екологічна криза призводить до розхитування генофонду, негативною генетичною обтяженістю людських популяцій. Всюди фіксується різке послаблення імунного апарату людини - під впливом ксенобіотиків і численних соціальних і особистих стресів. У багатьох країнах світу відбувається збільшення числа і різновидів хвороб, поява нових, не бачених раніше.

Океан хімічних речовин, в якій нині занурено наше повсякденне життя, зміни в політиці і зигзаги в економіці, усе це діє на нервову систему, відтворювальні здібності і соматичні прояви мільйонів людей. У ряді регіонів планети в наявності ознаки фізичного звиродніння унаслідок нестримного, достовірно епідеміологічного расповзання наркоманії, алкоголізму.

Людина живе в реальних умовах довкілля, клімату і біосфери, частиною якої він є. Він схильний до впливу ультрафіолетового, рентгенівського випромінювання і гамма-променів, а також атаки вірусів і бактерій, які під впливом тих, що забруднюють атмосферу хімічно активних речовин, можуть привести до істотних змін імунної системи організму, послаблення його захисних властивостей, і у результаті - до частих, у тому числі хронічних захворювань і зниженню тривалості життя. Від науки потрібно великі зусилля із підтримки організму людини в ремісії, виправлення і зміцнення імунної системи. Людство вступило в такий період розвитку, в якому забезпечення його безпеки стає не менш важливим, чим подальший прогрес[197].

Потрібно також економний ресурсо-збережний розвиток виробництва, відмова від ряду неприродних потреб, традиційних цінностей що не виправдали себе. Негативна дія на життєдіяльність людей в багатьох країнах і континентах робить обмеження можливостей з забезпечення населення продовольством. Це пов'язано з тим, що у світі різко обозначилась нестача сільськогосподарських земель. З 1984 р. світове виробництво зерна щорічно зростало лише на 1%, т. є в 2 рази повільніший, ніж зростання населення[135]. Це створює ситуацію, при якій витрати на приріст виробництва світового

валового продукту (від пального до хліба насущного, від цементу до сплавів і композитів) перевищуватимуть ціну, яке суспільство в змозі заплатити за цей приріст.

Спосіб життя сучасної людини породжує дисгармонію і протиріччя не лише в його взаємовідносинах з природою, але і в його діяльності в соціальній, політичній, духовно-моральній, етнічній і расовій сферах. Критичний рівень стосунків між людиною, суспільством і природою, дефіцит ресурсів і деградація культурного довкілля вилились в гострі протиріччя і конфлікти інтересів на міждержавному і національному рівнях.

Бідність, обмеженість в елементарних матеріальних засобів, продукти живлення, одяг, житло, постійна напруга думки об необхідності забезпечення елементарних умов життєдіяльності сім'ї, важкі умови праці, відсутність сучасної соціальної інфраструктури і благоприємні місця існування у багатьох країнах, не сприяють боротьбі за демократію і свободу особи.

Однією з основних глобальних проблем, що має яскраво виражений соціальний характер, є екологічна криза. У ХХ столітті усі геосфери (літо-, гідро- і атмосфера) на чолі з біосферою стали об'єктами господарської діяльності людини. Як відмітив ще в 40-х роках ХХ ст. нашого століття академік В. І. Вернадський, людство стало геологічною силою, яка практично міняє лице нашої планети, починаючи з руйнівного тиску на матір - живу природу (біосферу)[55].

На перший план висувається стан екологічного простору, який досяг критичної риси. Промислова і науково-технічна діяльність змінила повітряне середовище планети. Непомірне виснаження і нерівномірне використання природної сировини в одних країнах і гострий її недолік в інших, облаштування звалищ, у тому числі і радіоактивних відходів, погрожують усьому тваринному і рослинному життю планети, самому існуванню людини. Особливого негативного значення набувають величезні запаси ядерних і хімічних засобів ведення війни, застосування яких може згубити людську цивілізацію.

Зростаючий тиск антропогенних чинників на біосферу може привести до повного розриву природних циклів відтворення біологічних ресурсів, самоочищення ґрунту, вод, атмосфери. Це породжує «колапс» - стрімке погіршення екологічної обстановки, що може спричинити за собою швидкоплинну загибель населення планети.

Наше майбутнє залежить передусім від того, як будуть погоджені «стратегія людини» і «стратегія природи». Екологічна криза наших днів - не тимчасове ускладнення, не прикра перешкода, яка можна легко відсунути. Цей струс глибинних основ людського буття, ерозія екологічної ніші нашого існування. Сьогодні чинник відношення людини з планетою стає одним з вирішальних, носячих воістину стратегічний характер. Тому встає найважливіше завдання - отримання і обміну адекватної інформації про природне довкілля. Без цього неможливо розвивати продуктивні сили суспільства, нарощувати технологічну і енергетичну могутність, здійснювати інтенсифікацію інформаційних процесів, т. є. усе те, що так необхідно для розвитку суспільства і його головного багатства – людини [206].

Глобальна екологія як сукупність ідей і практичних актів з оптимізації стосунки людства і Природи, з забезпечення їх коеволюційного розвитку повинна стати предметом осмислення і застосування політиків і економістів, соціологів і філософів, екологів і глобалістів. Проте екологічний імператив ще не сформульований теоретиками так переконливо, щоб стати регулятивом реальної життєдіяльності.

Висновки до другого розділу

Таким чином, на основі проведеного аналізу, було визначено, що держава повинна створити інституціональні і соціально-економічні передумови для реалізації громадянами, різними громадськими шарами і

групами населення своїх потреб і інтересів, прояву соціальної активності і самореалізації особи. Тільки у цих умовах можливі розширене соціальне відтворення населення, примноження його позитивних якостей і, отже, зміцнення соціальної безпеки держави. Разом з цим важливим завданням є підтримка тих соціальних інститутів, які виявляють найбільш дефіцитні і необхідні для майбутнього «людські ресурси», розвивають технології їх збереження і підтримки (освіта, наука, медицина).

Для вирішення не лише проблем загальнонаціонального масштабу, але і невідкладних завдань в соціальній сфері (наприклад, видачі заробітної плати працівникам бюджетної області) держава шукає шляхи залучення ресурсів корпоративного сектора, різко збільшуючи зовнішні запозичення, що порушують власні правові встановлення з безпеки більшості громадян, соціальних груп, тобто держава, забезпечуючи свою безпеку, може одночасно бути постійною і сильною загрозою для населення країни .

Центральним завданням громадянського суспільства, так само як і держави, являється захист особи, її прав і свобод в усіх сферах життєдіяльності. За допомогою своїх інститутів воно бореться за задоволення інтересів особи, є чинником формування і впровадження у свідомість людей моральних норм, духовних цінностей і ідеалів, здійснює контроль за їх дотриманням і виконанням.

Основним завданням національної соціальної політики країни, одним з найбільш важливих чинників її розвитку є забезпечення соціальної безпеки. Поняття «Соціальна безпека» зовсім нещодавно з'явилося в науковому і політичному обороті. Воно має на увазі стан суспільства, що забезпечує максимальний рівень соціальних благ і соціальних умов, які визначають якість життя суспільства в цілому і гарантують найменший ризик для життя і здоров'я людей. Вивчення проблем соціальної безпеки має особливе значення. Воно обумовлене наявністю негативних економічних і соціально-політичних явищ, які привели до духовно-моральної бідності значної частини населення країни і сприяли поляризації суспільства.

Соціальна безпека обумовлена певною дієздатністю соціальної функції суспільства, що постійно забезпечує відтворення дійсного життя усіх його суб'єктів, а також гармонізує їхні соціальні стосунки в єдиному і цілісному соціальному просторі. При цьому соціальні стосунки розуміються як зв'язок між соціальними суб'єктами суспільства при виконанні ними ролі в розподілі життєвих потреб, при самореалізації кожним з них своїх цілей і соціального потенціалу.

З соціальною безпекою безпосередньо пов'язані такі поняття, як соціальна сфера і соціальний захист населення. Вона об'єднує в собі таку якість соціальних взаємовідносин, при якій кожен член суспільства був би захищений від загрози, соціальної, фізичної і економічної деградації із-за постійного зниження рівня життя, відсутності можливості з найбільшою користю для суспільства і себе особисто, використати свої можливості в здійсненні цивільної, соціальної і трудової активності.

Найважливіше завдання соціальної сфери в якому б то не було суспільстві полягає в підтримці на високому рівні і розвитку соціального потенціалу сім'ї, особи і населення в цілому. Під соціальним потенціалом розуміється накопичення суб'єктом необхідних ресурсів для відтворення і розвитку своїх життєвих сил і творчих можливостей. Тут соціальна політика представлена інструментом для збільшення і збереження соціального потенціалу суспільства, а соціальна безпека - засобом виміру і фіксації його критичних значень. Стан захищеності життєво важливих інтересів сім'ї, особи і суспільства в цілому, від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечується сукупністю заходів правового, політичного, ідеологічного, економічного і організаційного характеру - це і є соціальна безпека. Говорячи іншими словами, «соціальна безпека» - це комплекс заходів, що захищає інтереси країни і народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і взаємовідносин в суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей

У системі оцінки соціальної безпеки чітко позначаються кількісні величини, основні показники і порогові значення усіх соціальних загроз. При

виході за межі цих значень того або іншого соціального суб'єкта йому надається право на допомогу і соціальний захист від держави. У концепції соціальної безпеки чітко визначаються принципи і цілі її забезпечення, які формулюються на основі системного аналізу соціальної ситуації, що склалася в суспільстві, в період кризового етапу здійснення економічних реформ. Збереження соціального потенціалу суспільства, активізація трудової діяльності його членів, захист їх соціальних прав і життєвих інтересів є первинним завданням збереження соціальної безпеки.

У інформаційно-аналітичному забезпеченні соціальної безпеки найбільш важливе значення має виявлення мінімально можливих рівнів безпеки і соціальних загроз. Наближення соціальних груп і верств населення до такої межі, більше того їх входження в зону соціальної деградації, необхідно своєчасно фіксувати моніторингом. Він повинен забезпечувати оперативну оцінку ситуації, що склалася в цей період часу, і знаходити можливі варіанти дозволу. Крім того, повинні визначатися механізми і принципи гармонізації соціальних стосунків, найбільш ефективної взаємодії суб'єктів, які складають громадську цілісність, на основах цивільної згоди і соціальної справедливості.

Окрім усього іншого, соціальна безпека тісно пов'язана з економічною безпекою. Система забезпечення економічної безпеки країни включає виявлення ситуацій, при яких параметри економічного розвитку, фактичні або прогнозовані, виходять за порогові значення і починають представляти реальну загрозу суспільству. Для уникнення таких ситуацій, при складанні прогнозів і розробці програм економічного розвитку, передбачаються заходи по їхнього подолання. Головна роль держави, що полягає в контролі і забезпеченні соціальної безпеки в суспільстві, має бути забезпечена на увесь період кризового стану. Окрім цього, вимагається заохочувати зусилля, які направляють суспільно-політичні, релігійно-конфесійні організації, усі соціальні групи і верстви населення на рішення цієї задачі.

Сьогодні в системі соціальної безпеки будь-якої держави виділяють

чотири основні критерії оцінки :

а) недопущення ескалації соціальної напруженості, своєчасний і ефективний дозвіл соціальних конфліктів, запобігання виникненню ситуацій соціального вибуху;

б) запобігання деформації і деградації соціальної структури і соціальних інститутів і не лише згладжування але і розвитку процесів соціального розшарування;

в) забезпечення стійкості і вдосконалення соціальної структури при вертикальній і горизонтальній соціальній мобільності;

г) підтримка адекватності політичної і економічної системи цінностей і культури суспільства, а також усіх соціальних інститутів для забезпечення усебічного розвитку.

Соціальна політика має бути спрямована не лише на ліквідацію наслідків будь-яких соціальних хвороб, але і на запобігання цілому ряду причин їх появи. Причиною виникнення і розвитку надзвичайних ситуацій, небезпечних ситуацій соціального характеру являються соціально-політичні і міжконфесійні протиріччя, які серйозно порушують функції громадських стосунків в різних сферах життєдіяльності. Навмисне ігнорування цих протиріч, відсутність бажання своєчасно займатися рішенням проблем сучасного громадського розвитку призводить до деструктивних явищ і катастроф - соціальних катаклізмів, воєн і конфліктів.

РОЗДІЛ III

УДОСКОНАЛЕННЯ НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

3.1 . Шляхи зміцнення громадського суспільства при удосконаленні політики соціальної безпеки.

На початку XXI ст. люди все більше усвідомлюють, що досі вони жили, по суті, в небезпечному суспільстві, що породжувало і посилювало різні лиха і соціальні катастрофи, мало піклувалося про їх запобігання, послаблення і усунення. Вчені, державні і громадські діячі приділяють ще недостатню увагу розробці нової парадигми безпеки, дослідженню соціальних причин небезпек і загроз, вдосконаленню життєдіяльності громадянського суспільства, держави і особи, забезпеченню їх соціальної безпеки, зміцненню політичних, економічних, правових і духовно-моральних основ. Між тим назріла наполеглива необхідність в дослідженні концептуальних основ соціальної безпеки у зв'язку з потребами переходу до суспільства із стійкими соціальними структурами і безпечними громадськими стосунками, що формують тип безпечної особи, громадянського суспільства, правової держави. Найважливішого значення набуває постановка чинника безпеки в главу кута глобальних, регіональних і внутрішньодержавних перетворень.

Науковий аналіз вимагає розгляду безпеки особи, суспільства і держави як відносно самостійної проблеми системи соціальної безпеки. У цих трьох автономних, але тісно пов'язаних між собою об'єктах і суб'єктах вивчення - особа, індивідуальність являється кінець кінцем центральною в забезпеченні безпеці, виступає її основою і гарантом соціально-політичної стабільності суспільства[45].

Нині, як правило, рівень соціальної безпеки оцінюється за здатністю держави і суспільства :

1) не допустити ситуацію виникнення соціального вибуху, деградації соціальної структури (як її нівеляції, так і розвитку процесів поляризації, маргіналізації і люмпенізації);

2) забезпечити стійкість соціальної структури, збалансованість вертикальної і горизонтальної соціальної мобільності;

3) підтримати адекватність системи ціннісних орієнтацій, культури, громадської поведінки, необхідних соціуму.

У сучасних умовах основними недоліками системи забезпечення соціальної безпеки в Україні є наступні:

- Невідповідність викликам і загрозам ефективності діяльності органів державного управління;
- Недостатня активність інститутів громадянського суспільства у справі виявлення ризиків і загроз соціальної безпеки, внесення в органи влади пропозицій по їх недопущення, усунення, нейтралізації.
- Відсутність належної взаємодії інститутів громадянського суспільства і органів державної влади при забезпеченні соціальної безпеки. Органи влади, в чій функціональній обов'язки входить рішення цього кола завдань.

За останні роки проблеми становлення і функціонування громадянського суспільства, його співвідношення з державою і особою, забезпечення їх безпеки, специфіка формування громадянського суспільства як самостійного суб'єкта соціальних стосунків знаходяться в центрі теоретичних дискусій учених в нашій країні [1].

Теоретичні уявлення, що склалися до теперішнього часу, про громадянське суспільство, навіть якщо припустити, що вони досить повно відбили в собі увесь спектр історичної практики його становлення і розвитку, проте, кажучи словами М.Вебера, є "ідеальним типом", якому реальне суспільство може відповідати лише певною мірою[48].

Виходячи з цього, доцільно розглядати наявні теоретичні представлення в якості своєрідних гіпотез, які дають можливість розробити методологічний і

методичний інструментарій для дослідження цього реального громадянського суспільства, а також допомагають визначити рівень безпеки його структурних елементів, окремих суб'єктів, інститутів і усього суспільства в цілому.

Значний інтерес вітчизняних учених до проблем громадянського суспільства обумовлений, на нашу думку, двома видами обставин. З одного боку, реформування соціально-економічних і політичних стосунків в країні спрямоване на становлення громадянського суспільства і посилення його ролі по відношенню до держави. Приватизація власності і формування ринкових стосунків, розширення прав і свобод громадян, виникнення і функціонування політичних і громадських об'єднань, партій, рухів, фондів і дослідницьких центрів, діяльність незалежних засобів масової інформації, вільних профспілок і релігійних конфесій тісно взаємозв'язані з комплексом проблем громадянського суспільства і його формуванням.

З іншого боку, відбувається масове зубожіння населення в цілому і особливо тих шарів, які в першу чергу зацікавлені в розширенні можливостей громадянського суспільства (середній шар, молодь). Цей процес супроводжується глибокою соціальною поляризацією суспільства, нездатністю держави впоратися з криміналом і корупцією. У суспільстві зріє недовіра до органів державної влади, посилюється відторгнення спроб демократизації громадських стосунків, нерозуміння цілей і призначення будівництва громадянського суспільства в країні [182].

У цих умовах значно зростає потреба вивчення цих явищ для забезпечення соціальної безпеки громадянського суспільства і створення передумов розширення його соціальної бази.

У розвинених країнах Заходу також відродився інтерес до громадянського суспільства як соціального феномену. Це пов'язано з результатами «м'яких революцій» в Східній Європі, двигуном яких стали нові громадські рухи, що виникли окрім і усупереч волі існуючих політичних режимів в державі [2].

В умовах перехідного для українського суспільства періоду одним з

найбільш дискусійних є питання про те, чи існує нині в країні громадянське суспільство, наскільки воно розвинене, або таке суспільство відсутнє, поглинене державою. Так в Україні громадянське суспільство не розвинене, багато його елементів витіснені або заблоковані. Мається на увазі ситуація, коли за змістом, міри розвиненості немає громадянського суспільства, яке було б адекватне сучасному відкритому, комплексному і демократичному суспільству. Проте є його окремі елементи, витіснені в невеликі оазиси автономного громадського життя. Такі твердження, на наш погляд не є правомірними. Його прибічники плутають два поняття: «громадянське суспільство» і «правова держава». Заявляючи, що у нас відсутнє громадянське суспільство, вони мають на увазі, що в країні ще не створена правова держава.

Громадянське суспільство слід розглядати в першу чергу не як правовий, а як соціальний інститут, сукупність і складне переплетення неполітичних громадських структур, що взаємодіють з політичною системою і роблять на неї вплив. Цей підхід показує, що воно іманентне громадському організму, який не може існувати без громадянського суспільства, що знаходиться на різних рівнях своєї організації.

По відношенню до держави громадянське суспільство виступає передусім як джерело його сили або слабкості, які безпосередньо залежать від міри розвиненості громадянського суспільства і реальної потужності тих, що становлять його фундаментальних соціальних інститутів, об'єднань і організацій.

Стосунки між державою і громадянським суспільством необхідно розглядати в трьох історичних контекстах:

- варіант підпорядкування громадянського суспільства державі ;
- варіант збалансованих стосунків між державою і громадянським суспільством (розвинені країни Заходу), баланс досягається за рахунок рівномірного поширення гегемонії, здійсненої ідеологіями, які пронизують усю громадську тканину;
- третій варіант припускає, що громадянське суспільство стане

грунтом розвитку гегемонії, яка потім може бути поширена і на державу, і на економічний базис, останні з різних сторін протистоять громадянському суспільству [60].

В умовах тоталітарної системи громадянське суспільство знаходиться в прихованому, атомизированному стані і його дія на політичну систему має мінімальний характер. Зміна політичного режиму влади, коли дія тоталітарної системи слабшає, громадянське суспільство починає структуруватися, і його дія починає посилюватися.

Громадянське суспільство і держава генетично взаємозв'язані один з одним і існують, виконуючи головне функціональне завдання, пов'язане з розвитком людини, забезпеченням його безпеки і нормальної життєдіяльності. Тому зміна співвідношення на користь держави або громадянського суспільства багато в чому обумовлюється положенням людини в цей період і характером переживаних суспільством труднощів і проблем.

Дослідження поняття громадянського суспільства доцільно здійснювати через призму двох основних системотворних принципів: теоретико-аналітичного і нормативного.

У контексті теоретико-аналітичного принципу громадянське суспільство є сукупністю громадських комунікацій і соціальних зв'язків, соціальних інститутів і соціальних цінностей. Його основними об'єктами є громадяни, наділені відповідними конституційними правами і цивільні (неполітичні і недержавні) організації, об'єднання, громадські рухи і інститути. Англійський соціолог Д.Коен в роботі «Класи і громадянське суспільство» виділяє наступні основні виміри в дефініції громадянського суспільства :

легальність (цивільне право, цивільна, політична рівність і права);

плюралізм (автономні добровільні об'єднання, що самоорганізуються) і публічність (простір комунікації, громадські партиципації);

виникнення, конфлікти, відображення і артикуляція політичної волі і соціальних норм [7].

Другий принцип припускає розгляд громадянського суспільства через мотиваційну і мобілізаційну діяльність громадян і організацій, спрямовану на активізацію їх соціальної і цивільної активності, особливо в періоди політичної і соціальної нестабільності громадського життя.

Ці принципи упродовж декількох віків грали і грають стратегічно важливу роль в розвинених європейських і англо-американських країнах, де громадянське суспільство отримало свою структуру і розвиток. В умовах України ці принципи традиційно мали незначне значення, оскільки країна була орієнтована більшою мірою на державу, чим на суспільство. Сильна держава нерідко ототожнювалася з державною владою і її керівництвом. Цю тенденцію підкреслював А.Грамши: «На Сході держава була усім, громадянське суспільство знаходилося в первинному, аморфному стані. На заході між державою і громадянським суспільством були впорядковані взаємовідносини, і якщо держава починала хитатися, негайно виступала назовні міцна структура громадянського суспільства. Держава була лише передовою траншеєю, позаду якої був міцний ланцюг фортець і казематів»[206].

У даному контексті представляє значний теоретичний і практичний інтерес проблема взаємозв'язку і специфіки реалізації державної і громадської системи безпеки. Вони пов'язані, як вважають деякі автори, спільністю інтересів і цілей, компенсують слабкості і доповнюють один одного, здійснюють функції самоконтролю. Взаємодія і розмежування цих двох відносно самостійних систем безпеки або не розглядаються зовсім, або це робиться спрощено. У останньому випадку підкреслюється професіоналізм одних і непрофесіоналізм інших, наявність правових гарантій для державних органів і тому подібне.

Частенько відбувається змішення або ототожнення державною і громадською системою безпеки, звуження функцій громадської безпеки лише до моральної, ненасильницької дії на людей, що створюють небезпеки для особи, суспільства і держави.

Небезпечний характер державної системи може проявлятися також у свідомому пригніченні нею фундаментальних цінностей і свобод суспільства, маніпулюванні або зневазі громадською думкою з боку органів влади і посадовців, в насильницькому насадженні неугодних суспільству політичних режимів, ініціації державних переворотів, змов, усуненні і пригніченні опозиції за допомогою військово-поліцейських засобів, обмеженні діяльності демократичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації. У цих умовах громадська система безпеки вступає в конфлікт з державною системою, відстоюючи свої фундаментальні правові, демократичні і моральні цінності, права і свободи. Використовуючи різноманітні форми, методи і засоби, вона прагне до реформування і зміни діяльності державної системи безпеки для відновлення громадської системи, підвищення її статусу і здійснення умов для нормального функціонування систем, що забезпечують національну безпеку.

Громадська система безпеки може стати громадським ґрунтом для відродження і посилення функціонування державної системи безпеки за умови надбання законодавчої і виконавчої владою, правоохоронними органами, армією і спецслужбами довіри народу, розуміння ним цілей і завдань реформування суспільства, готовності і здатності держави захистити свій народ від небезпек і загроз[153].

В той же час не слід абсолютизувати роль і значення громадянського суспільства і його системи безпеки, оскільки деякі з інститутів громадянського суспільства (ринок, засоби масової інформації) здатні проявляти експансіонізм, руйнівний для інших його елементів. Тому держава бере участь в забезпеченні функціонування і захисті цивільних інститутів як гарант демократичного управління ними за допомогою ухвалення відповідних законів і дотримання державою загальноприйнятих норм і процедур, формування певних демократичних структур. Проте міра такої участі далеко не завжди буває адекватною і ефективною.

У найбільш загальному вигляді виділяються наступні сфери

громадянського суспільства: економічна, господарська, соціальна, політична, правова, сімейно-споріднена, етнічна, духовна, релігійна сфери. Згідно з ними правомірне виділення і відповідних сфер безпеки.

Соціальна безпека займає ключове місце в забезпеченні нормального функціонування громадянського суспільства. Це пов'язано з тим, що громадянське суспільство виступає як особлива сфера громадського життя, що складається з різних соціальних груп, рухів, об'єднань, культурних, національних, територіальних і інших спільностей і службовою формою вираження різноманітних інтересів особи.

У її природі іманентно закладена соціальна складова як головна системотворна вісь розвитку цього соціального організму. Громадянське суспільство виступає як певний соціальний простір, в якому люди взаємодіють в якості незалежних один від одного і від держави індивідів, об'єднаних на принципах свободи і добровільності. Останні дозволяють блокувати деструктивні сили і направляти їх в творче русло. Тут в якнайповнішому виді реалізуються соціальні інтереси, цінності і норми людського гуртожитку за допомогою регулювання поведінки людей за допомогою системи норм і санкцій, перевіряються міцність і гармонійність усього різноманіття соціальних стосунків. Соціальна безпека громадянського суспільства забезпечує існування і розвиток соціальної структури суспільства, соціалізацію людини, його спосіб життя, добробут, права і свободи, захист і підтримку найменш забезпечених верств населення.

Рівень соціальної безпеки громадянського суспільства як специфічної сфери соціуму забезпечується [206]:

1. наявністю юридичних законів, що захищають права і свободи громадських інститутів і громадян;
2. готовністю і здатністю владних структур виконувати свої обов'язки перед суспільством;
3. високою мірою організованості самого суспільства, відсутністю антагоністичних протиріч в його соціальній структурі;

4. створенням в суспільстві нормально функціонуючої соціальної інфраструктури і соціалізації особи;
5. існуванням в суспільстві авторитетних самостійних партій, громадських організацій і рухів, що захищають інтереси громадян країни;
6. наявністю соціальних інтересів, що склалися в суспільстві, сталих духовно-моральних норм, повагою честі і достоїнства особи як соціального пріоритету суспільства і держави;
7. здатністю суспільства боротися за свої права, приборкувати агресивно-екстремістські прояви з боку державних органів і кримінальних угруповань.

Різновидом і елементом системи безпеки громадянського суспільства є безпека соціальної групи. Соціальні групи об'єднують людей, пов'язаних деяким соціальним процесом (чи процесами) і здійснюючих своєю взаємодією цей соціальний процес. У найбільш загальному вигляді «під соціальною групою розуміється будь-яка сукупність індивідів, об'єднаних загальними інтересами, що знаходяться у взаємодії, надаючи один одному допомогу в досягненні особистих цілей» [184].

Безпека соціальної групи є спільною діяльністю певної сукупності людей, об'єднаних загальними інтересами, цілями і діями із захисту свого життя, майна, прав і свобод від виникаючих небезпек і загроз. Люди об'єднуються в соціальні групи для забезпечення своєї безпеки від свавілля місцевої адміністрації, чиновників різного рангу, злочинних угруповань, окремих осіб. Таке об'єднання може носити тривалий або короткочасний характер, мати різний кількісний склад учасників реалізовувати різноманітні соціально значимої мети і завдання

Спільність інтересів з забезпечення групової безпеки складається як правило, не лише в результаті виникнення небезпек і загроз, але і в силу спільності соціального положення, способу життя, виховання, освіти включених в цю соціальну групу громадян.

Інститути і структури громадянського суспільства виступають в даному

випадку як оптимальні соціальні механізми, що забезпечують найбільш ефективний вид взаємодій соціальних систем. Така взаємодія здійснюється на основі співіснування, співпраці, консенсусу за допомогою мирних (найменш деструктивних для усіх типів соціальних систем) засобів і способів: переговорів, консультацій, договорів і угод і тому подібне. Ефективність подібного роду взаємодій соціальних систем різної організації і рівня розвитку привела до інституціалізації в сучасному світовому просторі наднаціональних, міждержавних структур і інститутів громадянського суспільства (Європарламент, ООН, ОБСЄ, МАГАТЕ та ін.), що забезпечують в тому або іншому ступені безпеку своїх громадян [211].

Цивільні організації є чинником формування і впровадження у свідомість людей в процесі їх соціалізації моральних норм, правил і духовних цінностей. Вони здійснюють дієвий контроль за дотриманням цих норм і правил в реальному житті, підтримують належну міру поваги і спадкоємності духовних цінностей, що склалися в ході історичного розвитку, і традицій суспільства, будять і формують потреби, які сприяють загальному підйому соціально-культурного рівня особи і суспільства.

В той же час через систему цивільних організацій, що взаємодіють з державою, в суспільстві затверджується уявлення про глибинний зв'язок індивідуальних, особливих і загальних інтересів, про залежність благополуччя особи і окремих соціальних груп, від здоров'я, багатства і фортеці держави, що, кінець кінцем, впливає на рівень соціальної безпеки як суспільства, так і держави.

Інститути і структури громадянського суспільства, з одного боку, виступають «охоронним бар'єром», що захищає громадян і їх організації від диктату держави шляхом створення своєрідних «вільних полів» в просторі соціальної системи, усередині яких існують необхідні економічні, політичні, культурні умови для саморозвитку різноманітних і різнорівневих суб'єктів; з іншого боку є засобами, механізмами розвитку полісуб'єктивності громадської системи. Саме через участь соціальних суб'єктів у функціонуванні

цих інститутів і структур здійснюється їхнє саморозкриття, саморозвиток, повніша соціалізація, інтеграція в соціальну систему, а це, у свою чергу, призводить до інтенсифікації інтегральних процесів вже на рівні системи в цілому[220].

Держави, що вийшли з-під контролю, ці, багато в чому деструктивні, заходи створили своєрідні гостро-конфліктні умови формування громадянського суспільства і понизили рівень його соціальної безпеки. Особливо помітно це проявилось в рості регіонального і національного сепаратизму, конфліктах різних гілок влади, в різкому загостренні майнової диференціації суспільства, послабленні умов соціалізації людей, у збільшенні росту злочинності і руйнуванні економічного потенціалу країни.

Перераховані чинники значною мірою провокують тенденції до посилення ролі держави в якості стабілізуючого чинника розвитку суспільства, до росту диктаторських повноважень виконавчої влади і зниження ролі законодавчої і судової її гілок. Посилюється контроль за діяльністю інститутів і суб'єктів громадянського суспільства, послабляється їх можливість впливу на державу і його органи, що в принципі дає можливість їх повної заборони.

В той же час руйнування економічного потенціалу країни багато в чому знижує можливості держави бути гарантом соціального консенсусу і створювати умови для розвитку суб'єктів і інститутів громадянського суспільства, підвищення рівня його соціальної безпеки з метою еволюції в розвиненішу форму. Найголовніше, воно не дозволяє виробити механізм взаємодії і взаємовпливу громадянського суспільства і держави[182].

Основними умовами зміцнення громадянського суспільства в Україні і посилення рівня соціальної безпеки повинно стати:

1. звуження радіусу дії держави і політичної системи на користь розширення соціальної сфери життєдіяльності суспільства;
2. економічний підйом держави і підвищення життєвого рівня громадян, що забезпечують їх економічну і соціальну незалежність і

самостійність;

3. створення умов для формування в країні середнього класу як головного стержня і плавного двигуна прогресивного розвитку громадянського суспільства;

4. ефективна боротьба із злочинністю і корупцією, реалізація принципу примату права; пред'явлення єдиних вимог до усіх членів суспільства і засудження подвійних стандартів;

5. розвиток у громадян відповідного рівня політичної культури, що веде до усвідомлення значущості громадянського суспільства як основного хранителя духовних і соціальних цінностей і норм, інструменту забезпечення природного права і свободи людини;

6. формування особи в процесі її соціалізації цивільних якостей, що дозволяють їй протистояти авторитарній політичній владі і знаходити взаєморозуміння і взаємодію з усіма іншими соціальними суб'єктами.

7. аналіз і облік громадської думки при реалізації соціальної політики структурами влади через проведення референдумів, обговорень законопроектів, опитувань громадської думки, їх постійного моніторингу за допомогою незалежних цивільних інститутів, фондів і організацій [190].

Слід зазначити, що за останні роки здійснюється процес формування громадської системи загально-громадянської безпеки, основу якої складають як існуючі, так і громадські структури різного рівня, що знову створюються і конституційовані. Наявність такої системи означає здатність і готовність громадян, їх союзів і об'єднань захищати і відстоювати права, свободи, інтереси і цінності, які вони вважають фундаментальними, у тому числі допомагаючи державі в рішенні цих проблем і контролюючи його дії.

Тому державні органи не можуть повною мірою забезпечити безпеку суспільства, держави і особи. У цих умовах суспільство, відчуваючи свою незахищеність, безпосередньо, без посередництва держави, робить кроки з забезпечення власної безпеки, поступово усвідомлюючи свої потенційні можливості. Воно пред'являє претензії до політичної системи, прагне

впливати на неї, домагається, щоб політична система реагувала на імпульси, що йдуть від громадянського суспільства[131].

Роль і місце громадських структур як демократичної бази і організаційної основи громадської системи загальногромадянської безпеки країни визначаються їх соціально-політичною суттю і здатністю вирішувати завдання :

- попередження про виникнення джерел небезпеки і назріванні загроз
- раннього виявлення і попередження кризових ситуацій, конфліктів і протиріч;
- захисту прав і свобод, потреб і інтересів громадянського суспільства;
- формування громадської думки і дії на неї;
- громадського контролю за діяльністю органів влади, за виконанням їх рішень;
- залучення широких народних мас до практичної діяльності з забезпечення загальнонаціональної . безпеки, стабілізації обстановки, з досягнення загальногромадянського світу і згоди;
- боротьби з соціальними і моральними вадами, корупцією, службовою безвідповідальністю і некомпетенцією державних службовців;
- розвитку цивільної самосвідомості, творчості, ініціативи [197].

Важливу роль в зміцненні соціальної безпеки грає посилення громадського контролю над державними організаціями, що здійснюють публічну владу: підпорядкування адміністративного апарату представницьким органам, вплив на процеси законотворчості, створення можливостей для безпосереднього вираження народними масами свого відношення до тих або інших громадських рішень, пов'язаних із забезпеченням безпеки громадянського суспільства.

Громадянське суспільство повинне домагатися активної участі у формуванні концепцій (доктрин) безпеки країни, виробленні науково обґрунтованої соціальної політики держави, створювати різні неурядові фонди, інститути, науково-дослідні центри з аналізу стану соціальної безпеки

в країні і підготовці аналітичних матеріалів і рекомендацій з її зміцнення.

На закінчення слід констатувати, що громадянське суспільство виступає як певний соціальний інститут, що включає сукупність неполітичних громадських структур, що взаємодіють з державою і роблять на нього свій вплив. Соціальна безпека громадянського суспільства сприяє зміцненню політичних і економічних основ державної влади, розвитку соціальної структури суспільства, соціалізації людини, забезпеченню його прав, свобод.

Підвищення рівня ризиків і загроз соціальної безпеки вимагає розробки якісно нової стратегії в цій області. При цьому її головними принципами повинні стати наступні:

- Соціальна безпека повинна досягатися не через нав'язування силою, а на основі згоди, коли заходи, що вживаються, сприймаються суспільством як легітимні.
- Політику забезпечення соціальної безпеки необхідно тісно інтегрувати в стратегію підтримки прав національних і етнічних співтовариств, людини, зміцнення і розвитку демократії.
- Підвищення ефективності системи соціальної безпеки вимагає забезпечити високу міру соціального партнерства, координації інститутів громадянського суспільства, органів державної влади і місцевого самоврядування.
- Соціальна безпека потребує збереження стабільності і стійкості системи захисту інтересів і цінностей соціуму[190].

Для того, щоб успішно реалізувати цілі соціальної політики, потрібна можливість виконання рішень, прийнятих в законному порядку, не руйнуючи самого суспільства і систем, які ним управляють. Сучасна соціальна політика будується на принципах соціальної безпеки, націлених на захист життєво важливих інтересів населення України і соціальних чинників, що визначають стабільний розвиток нашого суспільства і економіки країни в цілому. Успішною може бути тільки та соціальна політика, яка повною мірою забезпечує безпеку країни [2].

3.2. Напрями військово-соціальна робота, як складова державної політики соціальної безпеки суспільства

Аналіз ситуації, що склалася в суспільстві показує, що якщо раніше внутрішні небезпеки погрожували лише окремим сторонам або явищам життєдіяльності людини і суспільства, то за останнє десятиліття вони охопили практично усі області і сфери соціальної дійсності: економіку, політику, культуру, екологію, виховання і освіту, духовно-моральні стосунки. Значні небезпеки і загрози існують і в соціальній сфері. Соціальна ціна реформ, перевищила величину критичних показників, стає не лише самостійним чинником економічних перетворень, але і перетворюється на домінуючий політичний чинник, що веде до руйнування зв'язків в системі "Суспільство - держава - особа". В принципі, можна говорити про соціальну кризу, яка "трактується як момент (у історичному масштабі часу) переходу від одного якісного стану суспільства до іншого, як етап, коли руйнується колишня громадська система і створюється нова" [7].

Безпосередньою причиною соціальної кризи є, на наш погляд, зміна парадигми соціально-економічного і політичного розвитку, викликана процесом реформування суспільства. Саме процес реформування має фундаментальне значення, оскільки зачіпає систему соціальних взаємодій і інтересів особи, суспільства і держави, безпосередньо відбивається на корінних перетвореннях, що відбуваються практично в усіх сферах і сферах громадського життя. Цей процес не лише докорінно міняє систему власності і впроваджує ринкові стосунки в економіку, але і радикально змінює характер громадських стосунків і організацію соціального життя, положення людини в державі, систему духовних цінностей і ідеалів суспільства.

Серйозний удар по системи державного управління наносить невиправдана часта зміна керівників уряду, ключових міністерств і відомств. Перманентні кадрові перетрясання в кінцевій рахунку призводять до

послаблення управління соціальних процесів в суспільстві, що реформується [14].

Послаблення силових міністерств і відомств шляхом децентралізації і не завжди продуманих кадрових призначень призводить до росту некомпетентності.

Низький рівень управління в регіонах нерідко компенсується перекладом відповідальності за стан справ на підзвітній території на владу. Для цього кризова ситуація пускається на самоплив, доводиться до стану вибуху. Після чого починається тиск на центр з метою надання фінансової допомоги регіону. Населенню ж вселяється, що в не виплатах зарплат, пенсій і допомоги винна влада.

Залишає бажати кращого використання бюджетних коштів. Соціальна інфраструктура регіонів фінансується за горезвісним залишковим принципом. Створення нових робочих місць, а також сприятливих умов для розвитку малого і середнього бізнесу, фермерського руху йде з величезною працею. Вал постанов залишається непідкріпленим ні матеріально, ні економічно, ні політично, ні організаційно. Замість допомоги посилюється податковий гніт на нормально функціонуючі підприємства і фірми. Таким чином компенсується неспроможність податкових органів зі збільшення оподаткованої бази [130].

Це знижує економічну активність підприємців, погіршуючи і без того непростий стан справ в регіоні. Некомпетентність регіональної влади в цих випадках очевидна. Вони не готові до управління в нових умовах.

Таким чином, соціальна безпека впливає на національну безпеку, а серед принципів забезпечення національної безпеки інтереси людини навіть не згадуються. Подібне умовчання інтересів людини не є випадковим моментом, а виражає істинну філософію цієї концепції національної безпеки [18].

Головний її недолік полягає в тому, що невіокреслення пріоритету безпеки людини робить сумнівним забезпечення національної безпеки суспільства в цілому.

При вирішенні проблеми безпеки людини слід виходити з того, що усі рівні (життєдіяльності людини, життя суспільства і держави) «взаємопов'язані, взаємозалежні, ієрархізовані так, що безпека наступного рівня ґрунтується на безпеці попереднього, включає її, проте при цьому соціальна організація наступного рівня здійснює по відношенню до попереднього функції управління безпекою її забезпечення. Не можна не відмітити, що самостійний розгляд проблеми безпеки людини є великою рідкістю, залишаючись до того ж долею переважно юристів. Між тим, проблем явно носить міждисциплінарний характер і потребує підключення до неї фахівців соціологічного профілю [124].

Представляється, що навіть теоретична інституціоналізація проблеми безпеки особи навряд чи пройде гладко і швидко. Про це можна судити по багаточисленним монографіях, навчальних посібниках і статтях, присвячених проблемам національної безпеки, що розглядають безпеку особи в останню чергу. Проблемою є сам підхід до нової парадигми розгляду проблем національної безпеки[30].

Колишня парадигма, що віддає пріоритет державним і громадським інтересам, проявляється і в реалізації завдань національної безпеки. У подібних ситуаціях стають нерідкими випадки відчуження особи від держави і суспільства, які не надають допомогу людям там, де загроза безпеки людини значно перевершує можливості її самозахисту.

Багаторічне ігнорування інтересів особи призводить до певної соціальної деградації. Ряд досліджень зафіксували тісний зв'язок між погіршенням умов життя і значним зниженням у багатьох людей рівня соціальних потреб. У цьому процесі дослідники убачають небезпечну соціальну мутацію, «суть якої виражається у втраті тих соціальних якостей, які властиві людині як творцеві» і яка представляється більшою загрозою для українського суспільства, ніж знос виробничих фондів.

Виникає закономірне питання, як з такими людськими ресурсами можна долати нинішню системну кризу суспільства? Іншими словами, сама

українська дійсність спростовує благі наміри прибічників попереднього забезпечення безпеки держави і суспільства, бо такий алгоритм найближчим часом просто перестане працювати [45].

Тільки пріоритет безпеки людини дозволить запобігти загрозі соціальній безпеці України.

Сучасне суспільствознавство вимушене все частіше визнавати стару істину: людина - «істота метафізична і релігійна, яка шукає сенсу». Втрата сенсу життя являється для людини незрівнянно більшою катастрофою, ніж будь-які матеріальні поневіряння. Законом людського життєустрою і на особистому, і на державному, і на загальноцивілізаційному рівні являється причетність сенсу вищим цінностям, відмінним від повсякденних матеріальних інтересів.

Тривожним моментом є і рівень самогубств, більш ніж в 2 рази підвищив критичну відмітку. Більшість суїцидів відносяться до аномічних самогубств, викликаною ціннісно-нормативною кризою в суспільстві.

Таблиця 3.1

Співвідношення самооцінок рівня і планування особистого життя
(у відсотках від чисельності кожної з груп, виділених
по самооцінках достатку)

Групи респондентів	Не планують життя	Планують на 1 рік	Планують на 2-3 роки	Планують на 5 років і >
Живуть в достатку	10	15	1<8	57
Живуть від зарплати до зарпл.	23	26	15	36
Живуть в убогості	70	19	8	3

Джерело: складено автором: [121, 187]

В якості найбільш серйозного симптому соціального нездоров'я в сучасній Україні дослідники називають надсмертність чоловіків працездатного віку. Дослідники б'ють тривогу з приводу реальної можливості

«наркотичного переродження» України.

Питаннями національної безпеки покликана займатися РНБО. Статус та повноваження РНБОУ чітко визначається статтями 7 та 13 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», згідно з яким РНБО здійснює поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції; – координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану.

Уроки минулого і реалії сьогодення примушують почати розглядати безпеку людини в якості відносно самостійного блоку соціальної безпеки[189].

Таким чином, головними загрозами соціальної безпеки можна вважати псевдоринковий характер самого суспільства, латентні функції інститутів якого переважають над явними.

Формування глобального соціо-економічного простору і становлення достовірно державної системи управління в Україні є серйозним викликом національної безпеки і ставлять перед управлінцями непрості (часом унікальні) теоретичні і практичні проблеми.

На жаль, сьогодні не можна заперечувати наявність в країні деяких олігархічних тенденцій і появив пов'язаних з ними групових і егоїстичних (в порівнянні з загальними) інтересів. Це також і інтереси деяких регіонів, торгово-посередницьких, а в деякій мірі і кримінальних структур. І хоча подібний процес був багато в чому спровокований помилками і непослідовністю економічної політики, виправдати або зменшувати його наслідки неприпустимо. Тому треба ще раз підкреслити, що позбавитися від подібного виклику національно-державним інтересам, які виникають усередині країни, можна лише проводячи політику, що реально спирається на національно-державні інтереси України. Тільки проведення такого курсу може забезпечити громадську згоду, підвести надійний фундамент під економічну реформу, привести до успіху. Це буде шлях зрозумілий народу,

такий, що відповідає його надіям і сподіванням і, природно, підтримуваний ним[183].

Кожна країна, що піклується про свою економічну незалежність, прагне якнайкраще забезпечити задоволення найважливіших потреб, перерахованих в Стратегіях розвитку, спираючись на власні сили. Обмовку можна зробити лише в аспекті захисту від нападу. Оскільки власних ресурсів для цього бракує, країни об'єднуються в союзи, але в довгостроковій перспективі не відмовляються від діяльності ні по одному з ключових напрямів.

Щоб уникнути застою або регресу національної економіки, потрібне забезпечити генерування нововведень в матеріальній і нематеріальній сферах і технологічне оновлення галузей господарства. Ці перетворення являються необхідними лише за умови розвитку інститутів соціального захисту.

Тепер хотілося б звернути увагу на деякі факти, характеризуючі якість життя народу сучасної України, складені в збиральному понятті «якість населення». У країні вже декілька років триває процес депопуляції населення, смертність стійко перевищує народжуваність. Як і раніше висока доля громадян, доходи яких нижче фізіологічного прожиткового мінімуму. Росте число вбивств і самогубств, важких інфекційних захворювань. Різко погіршується здоров'я дітей. Немає помітного поліпшення екологічної ситуації в країні, що неминуче позначається на здоров'ї людей, їх працездатності і інтелектуальному рівні. Високий «витік мізків», фахівців і робітників вищої кваліфікації. Усе це говорить про те, що створюється реальна загроза національному генофонду[191]. А його збереження, якісне поліпшення життєдіяльності етнічної спільності людей, що історично склалася, - належить до найважливіших чинників, що детермінують національно-державні інтереси.

Між тим, в повсякденному житті такі обставини нерідко виявляються не на сьогоднішній день. До того ж деякі політики і дослідники заявляють, що не слід драматизувати ситуацію, адже в політиці завжди вимагаються спокій і зваженість. «Спливають» ці обставини в критичних ситуаціях (війни, епідемії,

природні катастрофи) і тоді вони перетворюються на вищий пріоритет, ту непрохідну цінність, заради якої можуть бути принесені в жертву будь-які інші цінності і інтереси. Історія дає тому немало свідчень і практично не знає виключення із загального правила. Це дозволяє розглядати цей чинник як особливий прояв родового інстинкту самозбереження етнічних груп, обумовленого кінець кінцем біосоціальною природою людини.

Реалізація цієї підсистеми національно-державних інтересів припускає здійснення як захисних функцій (по відношенню до внутрішніх і зовнішніх загроз), так і позитивних заходів, спрямованих на поліпшення умов життєдіяльності спільності людей. Причому в тому і другому випадках йдеться не лише про фізичне існування і чисто матеріальне благополуччя, але і про збереження і примноження духовних цінностей, національної культури, демократичних засад, місця існування і про багато що інше[153].

Значущість національно-державних інтересів для історичної долі країни і народу дозволяє розглядати будь-яку загрозу цим інтересам як питання національної (державної) безпеки. Такий підхід дає можливість побудувати продуману і надійну систему державної безпеки, обкреслити сфери діяльності цих структур і органів. За певних умов не лише, скажімо, оборона країни, але і боротьба з екологічною загрозою, із злочинними групами, збереження генофонду країни, зміцнення валютної системи і так далі можуть стати і дійсно стають питанням національно-державної безпеки.

З тієї миті, як виникла загроза національно-державним інтересам, групові інтереси і політичні прихильності повинні відійти на другий план. У боротьбу повинна вступити уся потужність державного апарату і усі сили громадянського суспільства. Як свідчить історія - вітчизняна і всесвітня, - тільки такий шлях веде до успіху. Інший шлях веде до загибелі держави і робить безглуздими усі зусилля попередніх поколінь.

На початку дев'яностих, з появою, по суті, нової держави, перед Україною стало питання визначення своєї зовнішньої політики, пошуку партнерів і шляхів розвитку. В цей час найчіткіше проявляють себе напрями

в інтерпретації національного інтересу. Однак соціальна політика є стержнем і орієнтиром соціальної роботи, найважливішим способом забезпечення соціальної безпеки, пов'язаної з діяльністю держави і інших політичних інститутів з управління розвитком соціальної сфери[128].

Соціальна робота - це своєрідна форма, механізм реалізації соціальної політики і соціальної безпеки. Вона може бути розглянута як «різновид людської діяльності, мета якої оптимізувати здійснення суб'єктивної ролі людей в усіх сферах життя суспільства в процесі життєзабезпечення і діяльного існування особи, сім'ї, соціальних і інших груп і шарів в суспільстві [126]

Військово-соціальна робота виступає одним з компонентів соціальної роботи і безпосередньо включена в неї. Вона пов'язана із забезпеченням життєдіяльності значної соціальної групи людей, що займається специфічним видом важливої соціально значимій діяльності.

Військово-соціальна робота виступає, з одного боку, інструментом і провідником соціальної політики держави у військовій області, з іншої - конкретизацією і доповненням соціальної політики діяльністю інститутів громадянського суспільства з реалізації специфічних соціальних потреб, інтересів, прав і свобод, гарантій і пільг військового соціуму, з третьою - одним з основних способів забезпечення соціальної безпеки суспільства і його Збройних Сил[119, 206].

У свою чергу під соціальним захистом слід розуміти систему заходів, здійснюваних суспільством і його різними інститутами і організаціями, з забезпечення гарантованих мінімально достатніх умов життя, підтримці життєзабезпечення і діяльного існування людини.

Відмінність соціальної політики і соціальної роботи полягає в тому, що соціальна політика є ширшим поняттям, визначальною стороною, орієнтиром не лише соціальної роботи, але і інших найважливіших напрямів і дисциплін. Вона формує і удосконалює соціальну сферу життєдіяльності, є одним з напрямів забезпечення соціальної безпеки особи, суспільства, держави.

Соціальна політика визначає зміст, форми і методи соціальної роботи. В той же час соціальна робота певним чином впливає на вироблення змісту, основних напрямів, цілей і орієнтирів соціальної політики, оскільки пов'язана з діяльністю з соціального захисту, підтримці і допомозі усім людям, особливо соціально уразливим шарам і групам населення. Вона динамічніша, рухливіша, багатіша за своїм змістом порівняно з соціальною політикою.

Реалізація соціальної політики не обходиться без відповідної діяльності соціальних працівників за рішенням соціальних проблем окремої людини, сім'ї, групи, соціального шару людей. Ця діяльність спрямована на створення сприятливих умов з соціальної захисту, відновленню або поліпшенню здібностей людей до соціальному функціонуванню, виконання державних, регіональних і місцевих програм соціального розвитку. Соціальні працівники надають допомогу і дають рекомендації в якості експертів при підготовці законодавчих актів, ухвалення рішень місцевими органами влади і громадськими організаціями.

В цілому соціальна робота є інтегрованим, універсальним видом діяльності, мета якої - задовольнити соціально гарантовані групові інтереси і потреби різних (і передусім соціально уразливих) верств населення [118]

Військово-соціальна робота, як і соціальна робота в цілому, є діяльністю, привілей на яку має держава. Воно робить зусилля із дозволу проблемних ситуацій, в яких у військовослужбовця відсутні економічні, фізичні, психічні, соціально-екологічні і культурні ресурси для задоволення потреб і які не можуть бути освоєні ним самостійно через соціальні стосунки або участь в чому-небудь.

Військово-соціальна робота розглядає проблеми в соціальному контексті їхнього існування, у відповідному соціальному генезисі і намагається їх змінити з урахуванням соціально-економічних зв'язків. Причому, при вирішенні виникаючої проблеми військово-соціальна робота не обмежується прямою допомогою індивідові, а реалізується на різних соціальних рівнях: військової частини, підрозділу, сім'ї, товаришів по службі,

сусідів, місця проживання, регіону і так далі[21].

Ця діяльність може бути професійною і добровольчою. Проте при усій важливості громадських організацій, у міру розвитку інституту військово-соціальної роботи неминуче зростатимуть як міра професіоналізму цих фахівців, так і об'єм, масштаби і широта вирішуваних ними проблем і завдань.

Слід зазначити, що військово-соціальна робота виступає як універсальний соціальний інститут: її носії надають допомогу усім індивідам незалежно від військового звання і займаної посади, соціального статусу, національності, віросповідання, раси, статі, віку і інших критеріїв. Єдиний показник в цьому питанні - потреба в допомозі і неможливість своїми силами впоратися з життєвими утрудненнями.

Аналіз літератури з цієї проблеми показує, що зміст військово-соціальної роботи зводиться деякими авторами лише до певних локальних напрямів. Так, наприклад, Ю.П. Юрченко вважає, що «основними напрямками військово-соціальної роботи сьогодні є соціальний захист, соціальне обслуговування, соціальне забезпечення і соціальна підтримка військовослужбовок і членів їх сімей, цивільного персоналу Збройних Сил України» [25]

На наш погляд зміст військово-соціальної роботи з військовослужбовцями, членами їх сімей, особами, звільненими зі Збройних Сил, якнайповніше проявляється в її основних функціональних напрямках:

соціальний захист - процес запобігання і ліквідації загрози втрат необхідних соціальних гарантій, прав, пільг і свобод військовослужбовців;

соціальна підтримка - процес періодичного надання допомоги особам, що знаходяться в стані соціальної кризи, пов'язаної з виконанням обов'язків військової служби або наслідками їх виконання;

соціальне забезпечення - процес надання і реалізації законних соціальних прав, свобод, гарантій, пільг військовослужбовцям і членам їх сімей, задоволення специфічних потреб військових пенсіонерів;

соціальне обслуговування - комплекс заходів по наданню і реалізації

широкого спектру соціальних пільгових послуг офіційного і благодійного порядку;

соціальна адаптація - комплекс заходів зі створення сприятливих соціальних умов для життєдіяльності військовослужбовців в обставинах, що змінилися;

соціальна реабілітація - комплекс заходів по відновленню втрачених соціальних гарантій, прав, пільг, а також духовних, психологічних і фізичних сил військовослужбовців в процесі виконання ними військового обов'язку;

соціальна діагностика - виявлення соціальних проблем, труднощів і причин їх виникнення в умовах функціонування військового соціуму;

соціальна профілактика - попередження і недопущення виникнення соціальних проблем, небезпек і загроз;

соціальний нагляд - спостереження за розвитком соціальних об'єктів військової сфери з точки зору відповідності їх правовим, моральним і соціальним нормам;

соціальна кореляція - виправлення недоліків розвитку цих соціальних об'єктів за допомогою відповідних механізмів, методів і форм дії;

соціальна адаптація - пристосування військовослужбовців до нових умов військової служби або цивільних умов після звільнення в запас або відставку;

соціальне страхування - матеріальна компенсація тимчасової непрацездатності або загибелі військовослужбовця;

соціальна допомога - надання безкоштовних послуг військовослужбовцям, що виявилися через життєві обставини в скрутному становищі;

соціальне консультування - ради людям за рішенням їх життєво важливих проблем;

соціальна експертиза - оцінка стану соціальних об'єктів військової сфери, рівня їх соціального захисту і забезпечення безпеки;

соціальне проектування - розробка планів і програм створення

соціальних об'єктів, поліпшення життєдіяльності військового соціуму;

соціальне нововведення - розробка нових методів, форм і засобів для задоволення соціальних потреб військовослужбовців;

реклама і пропаганда - інформування громадськості про проблеми Збройних Сил, напрями діяльності військовослужбовців, підняття престижу військової служби з захисту Вітчизни;

соціальне посередництво і подвижництво - узгодження різних інтересів в рішенні соціальних проблем між військовими і цивільними органами влади, самовіддане служіння справі допомоги що має потребу.

Кожен з цих напрямів має високу значущість і необхідність для забезпечення прав і свобод, рівня і якості життя військовослужбовців і членів їх сімей. В той же час, що виникають перед суспільством і Збройними Силами проблеми вимагають висунення на перший план тих або інших функціональних напрямів військово-соціальної роботи [21].

Шефська допомога військовослужбовцям може здійснюватися як на державні кошти, так і на пожертвування населення і спонсорів. Причому важливу роль має масована підтримка в засобах масової інформації, особливо електронних, діяльності військовослужбовців зі збереження цілісності країни, освітлення їх героїчних дій і вчинків, а також посилення патріотичного виховання в системі народної освіти і в трудових колективах.

Військово-соціальна робота, як і будь-який інший вид діяльності, має свою структуру, елементи якої взаємозв'язані один з одним і включені в цілісну систему. Таких елементів належать об'єкт, суб'єкт, функції, засоби, цілі і управління [118].

Строга науковість і висока динамічність заходів з забезпечення соціальної безпеки є принциповими умовами їх живучості, актуальності і дієвості. До параметрів формування концепції соціальної безпеки необхідно віднести поєднання корінних, життєво важливих національних інтересів з проблемами поточного, сучасного і середньострокового планування і

прогнозування соціальних процесів в суспільстві.

Забезпечення соціальної безпеки виступає найважливішим компонентом здійснення соціальної політики держави і припускає, що відповідна програма дій є обов'язковою для відповідальних установ і осіб, покликаних забезпечити національну безпеку України. У Конституції України викладені основні напрями соціальної політики. Проте конституційні положення про «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» розпливчаті, відсутні орієнтири і показники, що визначають їх конкретний зміст. Ці поняття, у тому числі «захист прав людини», не мають доки чітких, науково обґрунтованих критеріїв [22].

На наш погляд, в Конституції України доцільно закріпити положення про необхідність універсальної системи соціальної безпеки як одного з найважливіших чинників розвитку країни, визначити функції державних, регіональних і місцевих органів в цій системі, поєднання в ній державних і недержавних форм і засобів.

Головна мета і призначення соціальної безпеки - створення умов для розвитку людини, захист її життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод, перетворення недосконалих соціальних структур.

У широкому плані тут слід бачити усю соціальну сферу, в цілісній єдності якої органічно переплітаються праця і захист Вітчизни, різноманітна політична і громадська діяльність, освіта і наука, література і культура, охорона здоров'я, соціальний захист, дозвілля. З соціальною безпекою безпосередньо пов'язано повсякденне життя людей - їх справи, турботи, громадські і міжособові зв'язки і стосунки. Тут немає малозначних ланок: це «симфонія», в якій будь-яка фальшива нота змащує зусилля цілісності.

Функціонування соціальної системи безпосередньо пов'язане з регулюванням стосунків між людьми, соціалізацією і життєзабезпеченням особи в соціумі, виробленням політичними елітами своєї соціальної політики і стратегії для соціальних перетворень і розвитку нинішнього і подальших поколінь [33].

Головна мета соціальної безпеки - вичленення основних соціальних пріоритетів концептуального бачення національної безпеки. Соціальні інтереси і пріоритети, основними соціальними пріоритетами забезпечення національної безпеки є:

- пріоритет особи, суспільства над державою (у минулому, як відомо, інтереси особи відсовувалися на другий план, головними були інтереси держави);

- пріоритет демократії, воля народу над владою олігархії або натовпу;

- пріоритет влади закону для кожного без виключення;

- пріоритет порядку і дисципліни в усьому - від виробництва до усіх форм суспільно-політичного життя;

- пріоритет соціальної справедливості, розумної соціальної рівності (це означає, зокрема, ліквідацію тієї величезної диспропорції в доходах, що не відповідає національним інтересам, яка зараз існує між багатими і бідними верствами населення);

- пріоритет соціальних показників розвитку суспільства (рівня життя, освіти, тривалості життя) по відношенню до макроекономічних і іншим показникам;

- пріоритет згоди, знаходження шляхів соціальної консолідації, соціально-політичної організованості суспільства і гілок влади;

- пріоритет розвитку нових високих технологій при необхідному їх патронажі з боку держави;

- пріоритетний розвиток провідних галузей виробництва (приладобудування, суднобудування, авіабудування, атомної енергетики, космічної промисловості та ін.), наукомістких, екологічно чистих виробництв, високоефективного аграрного сектора;

- пріоритет громадського контролю над діяльністю державного апарату управління, дебюрократизація соціальної структури;

- пріоритет наукового підходу до вироблення соціально-політичного

курсу, відмова від догматизму, апологетики, соціальних міфів і ідеологічного маніпулювання масовою свідомістю;

- пріоритет зміцнення Збройних Сил України, що є обов'язковою умовою збереження державної національної незалежності і міжнародного впливу [66].

Мета і зміст концептуальних положень соціальної безпеки обумовлюють необхідність визначення наукового напрямку, у рамках якого здійснюється дослідження.

На нашу думку, концепція соціальної безпеки виступає як особливий методологічний напрям досліджень, націлених на вирішення стикової, комплексної проблеми. У її основі знаходиться публічне управління та соціологія як науки, що вивчають закони функціонування суспільства, його структурні елементи, умови існування і соціальні процеси, що протікають в цих структурах[46].

Саме вони з усією глибиною і ґрунтовністю дозволяють досліджувати:

- різні історичні підходи і моделі, еволюцію засобів і способів, політики і стратегії соціальної безпеки;

- типологію соціальної безпеки різних суспільств і держав, її місце в системі національної безпеки

- внутрішні і зовнішні соціальні небезпеки і загрози, їх характер, класифікацію і напрями дії на особу, суспільство і державу;

- соціальну структуру суспільства, що виникають в ній соціальні протиріччя і конфлікти, механізм їх недопущення або дозволу;

- можливості і шляхи будівництва соціально безпечних суспільств, держав, формування безпеки особи;

- вплив соціальної сфери на рішення економічних, політичних, екологічних, оборонних і інших завдань;

- категоріальний апарат концепції соціальної безпеки, проблеми захисту соціальної сфери;

- основні об'єкти, суб'єкти і механізм функціонування соціальної

безпеки.

В той же час, виступаючи як особливий методологічний напрям досліджень, що вирішують комплексну проблему, концепція соціальної безпеки перетинається з різними гуманітарними і соціально-економічними науками: філософією, історією, політологією, правом, економікою, екологією та ін. Ця теорія пов'язана також і з такими теоретичними напрямками, як загальна теорія систем (системологія), теорія конфліктів (конфліктологія), загальна теорія управління (кібернетика), теорія самоорганізації (синергетика), прикладна соціологія, соціальна психологія, соціальна інженерія, соціальна робота, демографія, управління трудовий ресурс, соціальний захист, соціальний прогнозування і проектування [49].

У найбільш загальному вигляді концепція соціальної безпеки є сукупністю законодавчо закріплених поглядів на характер, зміст і цілі соціального розвитку суспільства, забезпечення умов для соціальної стабільності країни, нейтралізації виникаючих соціальних небезпек і загроз, формування способів і механізмів задоволення і захисту прав і свобод особи, затвердження гармонії у відносинах між елементами соціальної структури суспільства.

В цілому можна зробити висновок, що концепція соціальної безпеки виступає як особливий методологічний напрям досліджень, націлених на вирішення стикової, комплексної проблеми. Її субстаціональною основою є соціальна сфера, як підсистема суспільства, що постійно трансформується, пов'язана з проявом соціального відтворення життєдіяльності людей.

3.3. Концептуальні засади прогнозування розвитку системи військово-соціальної роботи при забезпеченні державної політики соціальної безпеки суспільства

Найважливішими суб'єктами соціальної роботи є військовослужбовці, щодо яких безпосередньо здійснюють військово-соціальну роботу. Досвід здійснення соціальної роботи в нашій країні і інших державах показує, що діяльність соціальних працівників особливо відрізняється тактом, співчуттям і милосердям, винятковим людинолюбством, терплячістю і самовіддачею, знанням глибинних психологічних і соціальних основ кожної особи. Ці якості повною мірою відносяться і до військовослужбовців, покликаних здійснювати військово-соціальну роботу. Вони повинні мати достатній досвід роботи з цими категоріями людей, професійними вміннями, особливо методами підтримки, корекції і реабілітації, високим рівнем інтелектуального розвитку, хорошою саморегуляцією і самодисципліною. Їм потрібна не лише відповідна професійна освіта, але і особова готовність дотримуватися певних професійно-етичних норм і принципів

Слід погодитися з думкою П. Д.Павленка, що впливати на своїх клієнтів, вирішувати професійні завдання можна тільки маючи знання і досвід соціального працівника, його узаконені повноваження (посадою), статус (правами) і репутацію (думкою про достоїнства і недоліки людини), харизматичні дані (тобто винятковими якостями і талантом), особисту привабливість [5]

До суб'єктів військово-соціальної роботи відносяться також люди, які займаються діяльністю з навчання цієї роботи, формуванням у майбутніх фахівців не лише професійних знань, навичок і умінь, але і відповідних людських якостей гуманістичної спрямованості. Сюди ж слід віднести і дослідників соціальної роботи, які фіксують тенденції її стану, розвитку і займаються систематизацією, узагальненням накопиченого матеріалу і

прогнозуванням подальшого процесу.

Зміст військово-соціальної роботи безпосередньо витікає з найбільш загальних функцій соціальної роботи. Найважливіших функцій соціальної роботи належать:

інформаційна - збір відомостей про об'єкт соціальної роботи (з'ясування статі, віку, стану здоров'я, умов життя, працевлаштування, здатності самостійного самозабезпечення, матеріального достатку, особливостей психіки, характеру, сусідського оточення і так далі);

діагностична - визначення об'єму, виду робіт, режиму своєї діяльності, виникаючих труднощів і проблем, складання розпорядку дня відповідно до поставленого діагнозу;

прогностична - прогнозування матеріальних і фізичних витрат, можливостей надання дієвої допомоги, складання плану конкретних заходів для вирішення проблеми;

організаційна - практичні дії соціального працівника з надання допомоги клієнтові і рішенню його труднощів і проблем побутового, соціального, психолого-педагогічного або іншого напрямку;

управлінська - координація і організація діяльності, матеріально-технічне забезпечення соціальної роботи, її облік і контроль, підготовка і виховання кадрів соціальної роботи.

Військово-соціальна робота, як і усі компоненти соціальної роботи, здійснюється за допомогою різноманітних засобів (предметів, знарядь, дій), які дозволяють досягти мети цього виду діяльності. До їх числа відносяться: особисті контакти, ділові зв'язки, слова, прийоми психотерапії, особиста чарівливість і такт, а також засоби зв'язку, інформації, спеціальні облікові бланки і так далі. Причому, чим багатіше арсенал засобів, які має в розпорядженні і володіє фахівець, тим успішніше його діяльність. Вибір і застосування тих або інших засобів цілком залежить від характеру і особливостей об'єкту військово-соціальної роботи [20].

Управління як компонент практичної військово-соціальної роботи

включає аналіз і оцінку стану об'єкту, планування, вироблення і ухвалення рішення, облік і контроль, координацію, організаційне і матеріально-технічне забезпечення, підбір, підготовку і виховання професійних кадрів, їх перепідготовку і підвищення кваліфікації.

Слід враховувати, що об'єктами управлінської діяльності виступають частенько особливі категорії людей, що потребують підтримки, не здатних жити без сторонньої допомоги. Якщо у випадку із здоровою людиною вирішення питання можна відкласти, то відносно хворого, інваліда, пораненого або контуженого, людини, що перенесла важкий стрес в ході виконання бойового завдання, відкладання неприпустимо, оскільки воно може стати причиною тяжких наслідків.

Представлена структура військово-соціальної роботи припускає вичленення і формування її основної мети, як предмета, який хоче отримати людина в результаті своєї діяльності.

У найбільш загальному вигляді метою практичної військово-соціальної роботи виступає задоволення потреб і інтересів військовослужбовців, членів їх сімей, інших категорій військового соціуму, надання їм відповідної допомоги і підтримки. Цій меті підкоряється уся діяльність суб'єкта, відповідно до неї складається зміст, організовується управління, підбираються адекватні засоби, форми і методи роботи. Таким чином, мета зв'язує компоненти військово-соціальної роботи в єдине ціле, робить їх взаємозв'язаною системою.

Цей підхід до розгляду військово-соціальної роботи як системи взаємозв'язаних елементів дозволяє формулювати і вирішувати не лише теоретичні і суто практичні, прикладні завдання, але і використати досвіду роботи з соціального забезпеченню і обслуговуванню різних груп населення[28].

Досвід соціальної роботи з військовослужбовцями може бути використаний:

при визначенні функціональних обов'язків осіб, організуючих

військово-соціальну роботу і структуризації їх відповідальності за цей вид діяльності;

при формуванні системи взаємодії з державними і місцевими органами законодавчої і виконавчої влади при вирішенні соціально-побутових питань і участі в роботі по внесенню змін до законодавчих актів доповнень, пов'язаних з поліпшенням положення військовослужбовців;

при організації надомного обслуговування;

при підборі, навчанні, перепідготовці і підвищенні кваліфікації кадрів військово-соціальних працівників;

при залученні засобів масової інформації для висвітлення життя військових гарнізонів і привертання уваги громадськості до рішення соціальних проблем Збройних Сил.

Органи військово-соціальної роботи мають бути чітко структуровані по вертикалі, починаючи від військово-соціальних працівників, що входять в штатну структуру відділів виховної роботи в полку (з'єднанні) і закінчуючи вищою ланкою. Система проходження інформації і звітності знизу доверху будується відповідно до загальних вимог[49].

У розпорядження цих органів повинні виділятися необхідні ресурси для оперативного вирішення на місцях виникаючих приватних проблем у військовослужбовців (народження дитини, стихійне лихо, смерть близьких родичів та ін.). Для цього потрібна розробка і прийняття відповідної Директиви Міністерства оборони України, що регламентує зміст військово-соціальної роботи, її мету, напрями, функції, засобу, методи і форми.

Потрібне об'єднання зусиль і надання системного характеру діяльності зацікавлених суб'єктів у сфері побудови механізму «соціального партнерства» органів військово-соціальної роботи з державними інститутами влади, громадськими організаціями, комерційними і благодійними організаціями. З цією метою доцільно розробити і прийняти Типове положення про управління (відділ) військово-соціальної роботи при органах місцевого самоврядування, оскільки в кожному окремому регіоні діють різні структурні підрозділи, які

вирішують це коло завдань.

У найбільш загальному вигляді основними напрямками діяльності органів військово-соціальної роботи повинно бути:

- 1) надання допомоги і підтримки військовослужбовців і членам їх сімей з забезпечення їх соціальної безпеки (участь у вирішенні питань виділення житла, грошових позик, земельних ділянок і ін.);
- 2) правовий захист і консультування військовослужбовців в рішенні службових і сімейно-побутових проблем;
- 3) організація роботи з сім'ями військовослужбовців, учасниками бойових дій, ветеранами і інвалідами Збройних Сил;
- 4) надання допомоги при організації соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, що мають поранення і контузії;
- 5) морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності і соціально-психологічна підтримка військовослужбовців і членів їх сімей;
- 6) організація взаємодії з місцевими органами влади при рішенні проблем військових гарнізонів і осіб, що проживають в них (організація постачання усім необхідним, вдосконалення інфраструктури, організація робочих місць, надомної роботи, допомога в перепідготовці військовослужбовців);
- 7) проведення роботи із засобами масової інформації з освітлення питань життєдіяльності військ;
- 8) організація військово-патріотичної роботи з молоддю в навчальних закладах, підприємствах і установах, місцях проживання.

У зв'язку з розгортанням системи вказаних органів необхідно організувати підготовку фахівців військово-соціальної роботи В цілому, соціальна робота виступає одним з пріоритетних напрямів, механізмів забезпечення соціальної безпеки, спрямованої на задоволення соціально гарантованих і особових інтересів і потреб громадян, підтримку

функціонування найслабіше захищених категорій населення, створення оптимальних умов, сприяючих відновленню або поліпшенню здатності людей до нормальної життєдіяльності в нових історичних умовах [54].

Військово-соціальна робота як компонент соціальної роботи пов'язана з вирішенням питань надання допомоги і сприяння соціальних прав в забезпеченні відповідних умов для їх нормального функціонування і розвитку.

Під соціальним захистом військовослужбовців слід розуміти діяльність органів державного і військового управління, громадських організацій і установ, спрямовану на підтримку нормального функціонування і розвитку військового соціуму, дотримання законних прав і свобод, інтересів і пільг військовослужбовців, членів їх сімей, осіб, звільнених з військової служби, ветеранів і інвалідів армії і флоту.

Важливою проблемою забезпечення соціальної безпеки держави і соціального захисту військовослужбовців є характер взаємовідносин Збройних Сил з суспільством. Тут передусім йдеться про рівень довіри населення до армії, правильному розумінні їх функцій і місця в структурі держави, престижі військової служби і статусі військового в суспільстві.

В цілому політичне керівництво країни робило певні зусилля із створення системи соціального захисту військового соціуму. За період здійснення радикальних реформ було прийнято значне число нормативних актів, що регламентують різні аспекти правового положення військовослужбовців, їх соціального захисту і забезпечення [33]. Накопичений певний досвід функціонування спеціальних структур органів державної влади, що здійснюють керівництво цією системою захисту. Істотному переосмисленню піддані практично усі компоненти оборонного потенціалу України. Поступово починають складатися і механізми захисту прав і законних інтересів конкретних військовослужбовців, у тому числі через судові органи. Завдяки цьому в умовах жорсткої лімітації ресурсів на оборону і загальної соціально-економічної кризи в країні все ж вдалося досить благополучно, без масових протестів, трансформувати базові елементи

військово-політичних інститутів.

Проте положення, в якому опинилися військовослужбовці за останнє десятиліття, залишається у край складним і напруженим. Низький рівень соціальної захищеності проявляється в наступних базових характеристиках:

По-перше, фрагментарність прийняття законодавчої бази соціального захисту, коли відсутня цілісна система правових гарантій соціального забезпечення і механізм їх функціонування. Спроби політичного керівництва поліпшити матеріальні умови життя військовослужбовців носять в основному декларативний і популістський характер. У багатьох регіонах відбувається «повзуче» дезавування компенсацій підзаконними актами і рішеннями місцевих органів влади. Таке положення значно знижує морально-психологічний клімат в сім'ях військовослужбовців і військових колективах.

По-друге, не завжди адекватний сучасним реаліям, характеру і рівню військової праці грошовий зміст військовослужбовців.

По-третє, відсутність продуманої системи під час переходу Збройних Сил на змішану систему комплектування, поєднуючу службу в добровільному порядку, за контрактом з обов'язковою, на основі заклику громадян. Контрактна система трохи змінила положення офіцерського корпусу, оскільки реальні стосунки офіцерів з державою і Міністерством оборони України після укладення контрактів залишилися до кінця не узгодженими. Добитися виконання умов контракту, коли багато директивних документів і законодавчих актів, визначальних свободи і пільги військовослужбовців, не виконуються, офіцерам практично неможливо.

По-четверте, невирішеність житлової проблеми військовослужбовців, коли чоловіки по багато років стоять в черзі на отримання квартири, не маючи можливості створити нормальні умови існування своїм сім'ям. Таке положення негативно позначається на рівні військової дисципліни і відношенні офіцерів до виконання свого службового обов'язку.

По-п'яте, зниження статусу і рівня можливостей впливу виховних структур військового управління, відсутність інституту військово-соціальної

роботи з військовослужбовцями, членами їх сімей, ветеранами і інвалідами військової служби негативно позначаються на підтримці життєдіяльності, їх соціальному захисті, збереженні нормального соціально-психологічного клімату у військових колективах і сім'ях к.

Забезпечення соціального захисту припускає створення відповідного механізму її реалізації, закріпленого в правових актах. Провідну роль в рішенні соціальних проблем військовослужбовців грає держава в особі державних і місцевих органів влади. Воно розробляє концепцію соціальної безпеки, напрями і способи забезпечення соціального захисту військовослужбовців, стратегію і конкретні програми розвитку загальнодержавного сектора соціальної сфери, стимулює місцеву соціальну політику[55].

Найважливішою умовою здійснення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців є здатність держави концентрувати зусилля як на рішенні найбільш важливих для цього періоду проблем, так і формувати перспективні напрями соціальної політики за рішенням соціальних проблем.

У специфічних умовах України виняткове значення має розвиток громадської системи соціального захисту військового соціуму, заснованого на активності громадян, різних соціальних груп і верств населення. До їх числа відносяться військово-патріотичні організації, комітети захисту прав військовослужбовців, благодійні фонди і так далі

Україні ще належить створити систему соціальної безпеки, що включає активну взаємодію держави і громадянського суспільства у вирішенні питань забезпечення соціального захисту військовослужбовців. У зв'язку з цим першочергове значення має розвиток громадських інститутів, підвищення культурного рівня і активності народу, усвідомлення ним соціальної значущості і необхідності військової праці, розуміння того, що саме суспільство спільно зі Збройними силами може забезпечити свою безпеку і створити умови для нормальної життєдіяльності і розвитку, бути чинником творення, прогресу і світу.

Проблема взаємодії державної і громадської систем соціального захисту вимагає особливої уваги. Держава піклується про розвиток громадської системи, бо без її існування воно не може бути стабільним і демократичним. Громадські організації надають безпосередню матеріальну і моральну допомогу і підтримку армії і флоту в рішенні їх функціональних завдань, організують громадський контроль за діяльністю держави по зміцненню Збройних Сил і захисту військового соціуму. Відсутність такого контролю негативно позначається на обороноздатності країни і життєдіяльності військовослужбовців, оскільки без сильної громадської системи держава не може бути стабільною і демократичною[73].

Потрібне гармонійне вирішення протиріч між діяльністю органів державної влади і необхідністю громадянського і державного контролю за допомогою гласності і постійних зв'язків з демократичною громадськістю. У виявленні і захисті справжніх національних інтересів з соціального захисту військовослужбовців значна роль належить опозиції, незалежним ЗМІ, різним асоціаціям і фондам, громадській думці, науковим інститутам. Для багатьох політичних партій проблеми соціального захисту військовослужбовців - важливий напрям діяльності.

Елементами механізму соціального захисту є[77]:

правове закріплення порядку і правил надання військовослужбовцям і їх сім'ям прав і пільг, а також обов'язки посадовців у цій сфері, визначений бюджетом і державними цільовими програмами об'єм матеріальних і грошових коштів, що направляються на соціально-економічне забезпечення військовослужбовців;

юридична відповідальність посадовців і державних органів за непередставлення військовослужбовцям і їх сім'ям законних прав і пільг, а також відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність, честь і майно;

процедури оскарження і контролю забезпечення посадовцями і державними органами соціальної захищеності військовослужбовців і членів їх сімей, створення інституту військово-соціальної роботи з

військовослужбовцями, членами їх сімей, військовими ветеранами, інвалідами, учасниками бойових дій.

Таким чином, ефективність рішення проблем соціального забезпечення військовослужбовці і їх сімей великою мірою залежить від їх врегульованості нормами права. Тільки на основі права в сучасних умовах можливе забезпечення прав і свобод військовослужбовців, надання їм покладених пільг і ефективний захист прав і інтересів від будь-яких порушень.

Міра реалізації гарантій, прав, пільг і свобод для кадрових військовослужбовців, звільнених в запас, та їхніх сімей відбиває повноту і рівень виконання державою і суспільством своїх зобов'язань перед цією соціальною групою.

Основною ознакою забезпечення соціальної захищеності людини виступає соціально-економічне і правове забезпечення військовослужбовців, сильний корпоративний зв'язок і можливість використання органів військового управління, військової юстиції і прокуратури, ЗМІ при посяганнях на їх права і гарантії.

Нами визначено найбільш пріоритетні напрями забезпечення соціального захисту військового соціуму, до яких належать:

По-перше, приведення у відповідність з існуючими потребами соціально-правової бази з захисту інтересів військовослужбовців і членів їх сімей. Потрібне закріплення права військовослужбовців на соціальний захист в Конституції України, прийняття системного «пакету військових законів», що забезпечують дотримання прав громадян країни при комплектуванні Збройних Сил (по вдосконаленню правової бази контрактної служби і встановленню чітких взаємних зобов'язань військовослужбовців і держави, введенню альтернативної служби, створенню умов для соціального захисту, їх особистої гідності, прав і свобод).

Доцільна розробка нормативно-правового акту, що кодифікує, «Кодекс законів про права і пільги військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби і членів їх сімей» з метою приведення законодавства про

соціальний захист цих категорій населення у відповідність з Конституцією, законами, принципами і нормами міжнародного права. Особливе місце в цьому нормативно-правовому акті повинні займати положення про усебічне забезпечення військовослужбовців, що беруть участь у веденні бойових операцій при здійсненні антитерористичних і інших дій.

По-друге, створення необхідних гарантій з забезпечення соціально-економічних інтересів військовослужбовців. З цією метою слід вжити невідкладні заходи з підвищення грошового забезпечення до розмірів, що гарантують нормальну життєдіяльність військовослужбовців і членів їх сімей, розробити комплексну програму їх соціального захисту на основі економічно обґрунтованого кадрового замовлення. У цій програмі передбачити заходи з адаптації, перепідготовки і працевлаштуванню військовослужбовців, звільнених зі Збройних Сил у зв'язку з організаційно-штатними заходами, за віком або іншим причинами.

По-третє, необхідно приступити до радикального рішення житлової проблеми, вдосконалення соціальної інфраструктури, скоординувати діяльність спеціалізованих служб, які забезпечують соціальний захист (медичних, тилових, військово-правових, психологічних), що мають для них важливе соціальне значення. Слід щорічно проводити моніторинг соціально-економічного і правового положення військовослужбовців, членів їх сімей, цивільного персоналу Збройних сил України. Їхні узагальнені результати представляти на парламентські слухання з метою ухвалення оперативних рішень з актуальних проблем у військово-соціальній сфері[121].

По-четверте, поліпшити діяльність існуючих і створити нові інститути і механізми соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Доцільно підвищити існуючий статус виховних структур у Збройних Силах, створити у військових частинах, з'єднаннях і установах відділи військово-соціальної роботи з надання адресної допомоги і підтримки сім'ям військовослужбовців, ветеранам війни і ветеранам військової служби, що служать, інвалідам і іншим категоріям людей. Для якісної підготовки цих

фахівців потрібне створення інституту підготовки офіцерів-вихователів різних напрямів (психологів, соціологів, педагогів, фахівців із зв'язків з громадськістю, військово-соціальної роботи та інших.).

По-п'яте, забезпечити здійснення комплексної програми з духовно-морального виховання підростаючого покоління, привиття у Збройних Силах ідей державного патріотизму і любові до своєї Вітчизни. Потрібна розробка державної загальнонаціональної ідеї, відновлення зруйнованої системи патріотичного виховання молоді на історичних традиціях, підвищення престижності військової праці в засобах масової інформації.

Таким чином, соціальний захист військовослужбовців забезпечується державними органами і громадськими організаціями і спрямований на підтримку і вдосконалення їх життєдіяльності, забезпечення законних прав, свобод і пільг, поліпшення умов, підвищення ефективності військової діяльності зі зміцнення національної безпеки України.

Адже соціальний захист військовослужбовців є важливим компонентом соціальної політики і безпосередньо залежить від соціальної спрямованості реформ, що проводяться, цілеспрямованому формуванню соціальної політики держави, суспільства і особи, відновлення і зміцнення здоров'я нації, поліпшення соціальних показників життєдіяльності громадян, розвитку культури, моральності, правопорядку, підвищення соціальної активності людей.

Висновки до третього розділу

Таким чином в третьому розділі дисертаційного дослідження визначено, що соціальна політика є діяльністю, спрямованою на управління соціальним розвитком суспільства, вдосконаленням його соціальної сфери, задоволенням і гармонізацією соціальних потреб особи і соціальних груп населення і, кінець кінцем, на забезпечення безпеки держави. Вона торкається

основних показників добробуту усіх соціальних шарів, категорій населення з урахуванням відповідних критеріїв і покликана підтримувати його на рівні, прийнятному як для самих людей, так і для пануючої соціальної системи.

Соціальна політика націлена на дотримання у відповідному об'ємі основних соціальних прав людини, на гарантування мінімальних умов його існування як в матеріальній, так і в духовній областях, служить гарантом політичної стабільності суспільства і держави.

Пріоритетними напрямками соціальної політики в забезпеченні соціальної безпеки військовослужбовців є:

політика соціального захисту і підвищення рівня життя військовослужбовців; виділення фінансових коштів і ресурсів для забезпечення законодавчо закріплених їхніх прав і пільг;

здійснення заходів в області праці і зайнятості військовослужбовців, що звільняються в запас з військової служби; забезпечення здоров'я і тривалості періоду активної життєдіяльності;

вироблення і реалізація житлової політики.

Військово-соціальна робота виступає своєрідним напрямом, механізмом реалізації соціальної політики і соціальної безпеки. Вона включає систему політичних, економічних, соціальних, правових і організаційно-практичних заходів державних інститутів і громадських організацій з задоволення потреб, інтересів і пільг військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, і членів їх сімей в соціальній сфері життєдіяльності.

Такий підхід до соціальної безпеки, як основи усіх інших механізмів безпеки, дозволяє розглядати її як системну якість суспільства, що дозволяє уникати руйнівної дії загроз не лише ззовні, з агресивного або конкурентного соціального оточення, але і «зсередини», що особливо актуально на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Визначено, що розробка заходів з метою подолання загроз соціальної безпеки в контексті забезпечення національної безпеки України пов'язана з подоланням деструктивних явищ і ризиків у сфері демографічного розвитку

суспільства, духовно-морального розвитку, в соціально-стратифікаційній системі, в області соціально-економічного, соціально-правового і соціально-політичного функціонування сучасної України.

В якості пріоритетного напрямку в області подолання ризиків національної безпеки пропонується гуманізація державної політики, що припускає апеляцію до принципів соціальної справедливості, опору на людський чинник.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення актуального для науки державного управління науково-прикладного завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних засад і виробленні практичних рекомендацій з удосконалення напрямів формування державної політики соціальної безпеки суспільства.

Це дозволило сформулювати низку висновків, які мають теоретичне й практичне значення та виносяться на захист:

1. Виявлено основні закономірності розвитку, принципи забезпечення, цілі і об'єкти соціальної безпеки, визначити її місце і роль в загальній системі національної безпеки країни. Окреслено, що соціальна безпека в широкому розумінні є система заходів і гарантій, які забезпечують стійкий розвиток і захист суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в різних сферах життєдіяльності. Мікрорівень соціальної безпеки пов'язаний із забезпеченням прав і свобод людини, макрорівень - зі збереженням ціннісних основ суспільства, а мегарівень з національною безпекою, спрямованою на дотримання балансу на першому і другому рівнях. У вузькому розумінні це безпека особливої сфери життя суспільства, сфери забезпечення високого рівня життя народу за допомогою мінімізації викликів, загроз і ризиків в області охорони здоров'я, освіти, інформаційній сфері і тому подібне. Соціальна безпека явище вимірюване. З позиції інституціонального підходу виділяються демографічні, духовно-моральні, соціально-стратифікаційні, соціально-економічні, соціально-правові і соціально-політичні критерії соціальної безпеки, які відбивають стан і тенденції розвитку таких базових соціальних інститутів, як сім'я, освіта, культура, економіка, політика і право.

2. Надано оцінку формуванню державної політики соціальної безпеки суспільства. Для аналізу і прогнозування загроз суспільству пропонується використати ряд соціальних індикаторів, включених в загальну індикаторну систему оцінок загроз і викликів безпеці. До них відносяться наступні: соціальна

напруженість, рівень свободи слова, віротерпимості, етнічної і цивільної ідентичності, економічних свобод, легітимності політичних інститутів, доступності до інформації і міра її деструктивної дії. Розроблена система порогових значень основних індикаторів соціальної безпеки, включених в загальну індикаторну систему безпеки, які представляють граничні абсолютні / відносні їх значення, відхилення від яких є попередженням про небезпеку переростання загроз в системну кризу, дестабілізацію політичного життя суспільства. До порогових значень індикаторів соціальної безпеки можна віднести такі показники як: рівень бідності населення, рівень безробіття, рівень малозабезпечених громадян, рівень смертності і народжуваності, якість життя і тому подібне.

3. Визначено складові економічного механізму формування державної політики соціальної безпеки суспільства. Економічний механізм формування державної політики соціальної безпеки — це складна система важелів, інструментів та ресурсів, за допомогою яких держава забезпечує захист життєво важливих інтересів громадян та стабільність суспільства. Адже у міру росту якості життя підвищується запит населення на безпеку, оскільки ростуть різного роду ризики, загрози, і це вимагає вдосконалення соціальної організації суспільства за трьома напрямками: зміна самої парадигми розвитку цивілізації, оскільки вибрана траєкторія споживчого типу з усією очевидністю вичерпала себе; інституціональні зміни у рамках держави з метою забезпечення безпеки населення, для чого необхідно розробляти і впроваджувати технології управління ризиками; зміна на індивідуальному рівні у свідомості і культурі кожної окремої людини.

4. Окреслено особливості формування державної політики соціальної безпеки суспільства. Відзначено, що соціальні інститути покликані формувати стійкий характер політичних взаємодій і політичних практик, знижувати міру політичної невизначеності і ризикованості за рахунок звичної схеми поведінки, норм і правил, цінностей і стосунків в тій або іншій сфері політичної життєдіяльності суспільства, що виступає основою інституціонального відтворення і безпеки суспільства, базується на стійкості інституціональних норм, тоді як криза їх стійкості і зростання дисфункціональності сприяє росту загроз безпеки соціуму.

5. Обґрунтовано напрями військово-соціальної роботи, як складової державної політики соціальної безпеки суспільства. Військово-соціальна робота виступає своєрідним напрямом, механізмом реалізації соціальної політики і соціальної безпеки. Вона включає систему політичних, економічних, соціальних, правових і організаційно-практичних заходів державних інститутів і громадських організацій з задоволення потреб, інтересів і пільг військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, і членів їх сімей в соціальній сфері життєдіяльності. Необхідність створення органів військово-соціальної роботи у Збройних Силах пов'язана: з введенням в армії і на флоті контрактної системи; збільшенням кількості невирішених соціально-побутових проблем; посиленням уваги до військовослужбовців, що звільняються в запас або відставку, їх працевлаштування, перенавчання, рішення житлових і інших соціальних проблем; потребою рішення комплексу проблем соціально-психологічної реабілітації.

6. Систематизовано та окреслено концептуальні засади прогнозування розвитку системи військово-соціальної роботи при забезпеченні державної політики соціальної безпеки суспільства. Обґрунтовано, що концепція соціальної безпеки включає сукупність законодавчо закріплених поглядів на характер, зміст і цілі соціального розвитку суспільства, на забезпечення умов для соціальної стабільності країни, нейтралізації виникаючих соціальних небезпек і загроз, на формування способів і механізмів задоволення і захисту прав і свобод особи, затвердження гармонії у відносинах між елементами соціальної структури суспільства. Пріоритетними напрямками соціальної політики в забезпеченні соціальної безпеки військовослужбовців є: політика соціального захисту і підвищення рівня життя військовослужбовців; виділення фінансових коштів і ресурсів для забезпечення законодавчо закріплених їх прав і пільг; здійснення заходів в області праці і зайнятості військовослужбовців, що звільняються в запас з дійсної військової служби; забезпечення здоров'я і тривалості періоду активної життєдіяльності; вироблення і реалізація житлової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychnidopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>.
2. Актуальні питання соціального захисту населення в умовах воєнного стану. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/aktualni-pytannia-sotsialnohozakhystu-naselennia-v-umovakh-voiennoho-stanu>.
3. Аудит економіки України 2030. URL.: <https://nes2030.org.ua/docs/docaudit.pdf>.
4. Анпілогова Б. Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 79. С. 291-297
5. Бакуменко В.Д. Системно-ситуаційний аналіз державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України. Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: навч. посіб. / [І.В. Артьомов, В.Д. Бакуменко, В.Д. Бондаренко та ін.]. Ужгород: Ліра, 2009. С. 81-99.
6. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління: [навч. посіб] / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. К.: Міленіум, 2003. 256 с.
7. Балабанова Н.В., Жуков В.І., Пилипенко В.Є. Соціальний діалог. Соціальне партнерство. Соціальна держава. К.: Вид-во Академії праці та соціальних відносин, 2002. 189 с.
8. Баранова Н.П., Новікова Т.П. «Соціальні стандарти і гарантії в системі соціальної політики України». URL: <http://www.cpsr.org.ua>.
9. Барановський Ф., Скорченко Ю. Трансформація українського соціуму: аналіз актуальних проблем. Український науковий журнал «Освіта регіону». 2012. № 1. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/726>.
10. Баштанник О. В. Виміри розбудови національної системи

стійкості у контексті внутрішньо і зовнішньополітичних пріоритетів України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. № 36. С. 7-11. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.36.1>.

11. Баштанник О. В. Інституціональні імперативи суспільного розвитку як основа формування інституціональної парадигми реалізації державної влади. *Modernization of Public Authorities in the Digital State Format: Challenges and Prospects under Martial Law and Postwar Reconstruction: scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. Pp. 53-79. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-571-6-3>.

12. Баштанник О. В. Управління змінами як основа стратегії реформування державного управління в контексті сталого розвитку та національної стійкості. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. № 1. С. 7-13. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.1.1>.

13. Бех В. П., Бех Ю. В., Попов С. М. Соціальне управління у контексті саморегуляції соціального організму країни: монографія / за наук. ред. В. П. Бежа; В. П. Бех (голова), Ю. В. Бех, С. М. Попов; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 572 с.

14. Беленький П., Другов О. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку. *Регіональна економіка*. 2005. № 1. С. 96-106.

15. Берт Б. Програми соціального забезпечення у США. Інститут міста Деметра Найтінгейл, Університет Джона Хопкінса. 2005. URL: [186 http://web.worldbank.org/archive/website01506/WEB/IMAGES/BURT_S-3.PDF](http://web.worldbank.org/archive/website01506/WEB/IMAGES/BURT_S-3.PDF).

16. Без додаткових довідок та черг – як зміниться сфера соціальних послуг з впровадженням Єдиної інформаційної системи соціальної сфери. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/bez-dodatkovikh-dovidok-ta-chergh-yak-zminitsya-sferasotsialnikh-poslug-z-vprovadzhennyam-edinoi-informatsiynoi-sistemi-sotsialnoi-sferi>.

17. Бельська Т.В. Співвідношення понять «державна політика» та

«державне управління». URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2016-2/doc/1/03.pdf>.

18. Бобровська О. Ю., Шумік І. В. Корпоративне управління соціальним розвитком територіальних громад: монографія. Дніпропетровськ, 2014. 231 с.

19. Богдан Т. ВВП у 2023 році: фактори зростання й майбутні перспективи. URL: https://biz.censor.net/columns/3469171/vvp_u_2023_rotsi_factory_zrostannya_yi_mayibutni_perspektyvu.

20. Богурський Ю.В. Освіта, як складова соціальної сфери держави. Вісник НУЦЗУ: Серія державне управління. №2. (15). 2021. С.480-490. http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/25547/1/Bohursky_21.2.pdf

21. Богурський Ю.В. Інституціональні механізми державної політики соціального захисту ветеранів як пріоритет національної безпеки України. Публічне управління та адміністрування в Україні. №49. 2025. С. 91-96. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2025/49-2025/17.pdf>

22. Богурський Ю.В. Соціальна безпека сучасного суспільства. Збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи».(м. Хмельницький, 19 лютого 2026 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2026. 200 с

23. Богурський Ю.В. Інструменти сучасної безпеки соціальної держави. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова - кордон національної безпеки», приуроченій Міжнародному дню рідної мови. ЛБЖД. м.Львів 2026. С.11-13.

24. Богурський Ю.В. Складові соціальної сфери держави. Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2025 року) / упоряд. Д. В. Починок. Київ 2025, С.131-133.

25. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія. Донецьк: Янпрі, 2001. 209 с

26. Борецька Н. П. Стратегія менеджменту соціальної політики у постіндустріальній економіці. *Вісник Донецького університету. Економіка і право*. 2006. Спецвипуск. Том 2. С. 54-61.

27. Бойко А. І. Децентралізація як фактор розвитку соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного університету «Острозький економічний університет»*. 2022. Вип. 32. С. 50–65. URL: <http://www.nuos.scientificbulletin.ostromad.com/2022/32/5>.

28. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 211 с.

29. Бондаренко І. В. Децентралізація в Україні: нові виклики та можливості. *Економіка і управління*. 2021. № 2(1). С. 45-58.

30. Булавинець В. М. Теоретичні засади соціального розвитку та роль держави у його фінансовому забезпеченні. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 13. С. 177–184.

31. Бурдьє П. Практичний глузд. / пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка ; за ред. С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2003. 503 с.

32. Білоус І. І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. №3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6955> (дата звернення: 10.08.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.41

33. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf

34. Бутник О. О. Аналіз моделей соціальної політики в країнах з розвинутими ринковими відносинами: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. – URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1236> (дата звернення: 11.08.2023). 11

35. Браславський Д. Що найбільше постраждало в Україні після вторгнення рф: звіт Світового банку. URL:

<https://www.rbc.ua/rus/news/shchonaybilshe-postrazhdalo-ukrayini-pislya-1679593538.html>.

36. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

37. Бюджет 2023 року. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2023 рік. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582.

38. Веймер Д. Аналіз політики: Концепції і практика / Пер. з англ. Іван Дзюб, Анатолій Олійник; Наук. ред. О. Кілієвич. К.: Основи, 1998. 654 с.

39. Вектори економічного розвитку 2030. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>.

40. Відносини Україна – ЄС. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-relations>.

41. Визначено особливості надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. URL: <https://auc.org.ua/novyna/vyznacheno-osoblyvostinadannya-socialnyh-poslug-v-umovah-voynenogo-stanu>.

42. Виплати військовим після звільнення: що і як можна отримати. URL: <https://chas.news/current/viplati-viiskovim-pislya-zvilnennya-scho-i-yakmozhna-otrimati>.

43. Внутрішні переселенці можуть отримати соціальні послуги в будьякому управлінні соцзахисту. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/19/vnutrishni-pereselenczi-mozhut-otrymaty-soczialni-poslugy-v-bud-yakomuupravlinni-soczzahystu/>.

44. Власенко Р. В., Яценко Л. Д. Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-57382023-7-07-01>.

45. Вовканич С. Й. Суспільні трансформації в умовах глобалізації: соціогуманістичні імперативи, неекономічні чинники та євроінтеграційні пріоритети. *Регіональна економіка*. 2014. № 1. С. 66-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_1_9.

46. Вольська О. М. Державне управління соціальним розвитком: монографія / за наук. ред. В. В. Дорофійенка. Донецьк, 2012. 402 с.
47. Гаврилук О. В. Соціальні послуги в умовах децентралізації: виклики та можливості. *Журнал соціальних досліджень*. 2023. Вип. 18. С. 112–127. URL: <http://www.journal-socialresearch.kiev.ua/2023/18/6>.
48. Гаєвський Б.А., Гаєвська О. Б. Соціальне управління: підручник. Київ : КНЕУ, 2012. 250 с.
49. Гілко В. І. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку Одеського регіону / Одеса, 2005. 376 с.
50. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу / Б. Гогвуд, Л. Ган; пер. А. Олійник. К. : Основи, 2004. 396 с.
51. Головня О. М. Державна політика соціального розвитку України в контексті забезпечення стабілізації економіки: (теорія, методологія, перспективи): монографія. Запоріжжя, 2017. 492 с.
52. Гонтар З. Г. Перспективні напрями вдосконалення соціальної політики в Україні з урахуванням досвіду європейських країн. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2021. Вип. 3 (149). С.36-41. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2021-3-6>.
53. Гордієнко В. Концептуальні засади розвитку соціальної сфери територіальних громад. *Аспекти публічного управління*. 2024. Том 12, № 3. С. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.15421/152439>.
54. Головка В.В. Державна політика соціального захисту як необхідна передумова забезпечення сталого розвитку: міжнародний досвід для України // Забезпечення національної безпеки як пріоритетний напрям формування та реалізації державної політики сталого розвитку України в умовах існуючих викликів і загроз [Текст]: монографія / С.В. Майстро, Р.Ю. Штеба, І.М. Хмиров, А.В. Тресков, А.О. Хмирова, В.В. Головка. Х.: КП «Міська друкарня», 2023. С. 116-142.
55. Головка В.В. Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія «Державне управління»)*,

2022. Вип. 2 (17). С. 65-73. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf>.

56. Головка В.В. Сучасні моделі державної соціальної політики та рівень ефективного охоплення соціальним захистом вразливих груп населення у світі. *Вісник Національного університету цивільного захисту України 189 (Серія «Державне управління»)*, 2023. Вип. 1 (18). С. 220 – 229.

57. Головка В.В. Проблеми реалізації та напрями трансформації державної політики соціального захисту в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія «Державне управління»)*, 2024. Вип. 1 (20). С. 88 – 97. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20337/1/10Golovko.pdf>.

58. Головка В.В. Реабілітаційно-соціальний туризм як інструмент державної політики соціального захисту людей з обмеженими можливостями. Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, (м. Харків, 21 лютого 2023 р.). Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 143-145.

59. Головка В.В. Єдина інформаційна система соціальної сфери як необхідний інструмент державної політики соціального захисту населення. Публічне управління: освіта, наука, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Харків, 16 березня 2023 р. / за заг. ред. С.М. Домбровської. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2023. С. 66-69.

60. Головка В.В. Особливості модернізації державної політики соціального захисту в умовах європейської інтеграції України. Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Харків, 29 березня 2024 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Харків: НУЦЗУ, 2024. С. 151-153.

61. Головка В.В., Майстро С.В. Необхідність удосконалення державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і масового спорту в умовах воєнного стану в Україні. Актуальні проблеми фізичної підготовки працівників Національної поліції в умовах воєнного

стану: матеріали Регіональної науково-практичної конференції молодих вчених (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 16 вересня 2022 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2022. С. 32-35. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/2016.09.2022.pdf>.

62. Головні цифри держбюджету-2025: що з видатками на оборону, пенсіями, мінімумами та соціалкою. URL: <https://weukraine.tv/article/holovnitsifri-derzhbjudzhetu-2025-shcho-z-vidatkami-na-oboronu-pensijamiminimumami-ta-sotsialkoju/>

63. Гончарова С.Ю., Отенко І.П. Соціальна політика: навч. посіб. Х.: ХДЕУ, 2003. 200 с.

64. Гриненко А.М. Соціальна політика: сутнісно-концептуальний аспект. Вісник соціально-еко-номічних досліджень. 2008. № 32. С. 78–81.

65. Грисюк С.І. Соціальна політика держави в період пандемії. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Харків. 2021. Вип. 1(14). С. 441–448. URL: <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/519-grisyuk-s-i-sotsialna-politika-derzhavi-v-period-pandemiji>

66. Грисюк С.І. Соціальна сфера державної політики. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Харків. 2021. Вип. 2(15). С. 470–479. URL: <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/520-grisyuk-s-i-sotsialna-sfera-derzhavnoji-politiki>

67. Грисюк С.І. Державна соціальна політика: проблеми дослідження і управління. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Харків. 2022. Вип. 2(17). С. 331–342. URL: <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/522-grisyuk-s-i-derzhavna-sotsialna-politika-problemi-doslidzhennya-i-upravlinnya>

68. Грисюк С.І. Шляхи розвитку державної політики соціального захисту в Україні. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Харків. 2022. Вип. 2(17).

69. Грисюк С.І. Інструменти соціальної політики держави. *Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика*: міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 27 берез. 2025 р.). Черкаси, 2025

C.207-209.

70. Грисюк С.І. Соціальні механізми взаємодії держави та громадськовсті Збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи». (м. Хмельницький, 8 лютого 2024 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 54-56.

71. Грисюк С.І. Функції соціальної роботи в державі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток компетентності в публічному секторі: європейські стандарти та перспективи». Івано-Франківськ. 2025. С.69-72

72. Демографічні процеси. Аналітична довідка ООН. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20Policy%20Paper%20on%20Population%20Dynamics_FINAL%20UKR.pdf.

73. Дерєга В.В. Соціальна і гуманітарна політика: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.

74. Державне управління: словник-довідник / В. М. Князєв, В. Д. Бакуменко та ін. К.: Вид-во УАДУ, 2002. С. 117 – 118.

75. Державне управління і менеджмент: навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г. С. Одінцової. Х.: Вид-во ХарPI УАДУ, 2002. 492 с.

76. Державна політика / ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.]. К.: НАДУ, 2014. 448 с.

77. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: навч. посіб. / кол. авт.; за аг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. К.: Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.

78. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

79. Державні соціальні стандарти. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>.

80. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки.

К.: Знання. Прес, 2002. 214 с.

81. Добровольська К. Соціальний бюджет-2025: як буде фінансуватися підтримка громадян. URL: https://24tv.ua/economy/yakiy-sotsbyudzheth-2025-rik-yaki-sferi-budut-finansuvati-naybilshe_n2690872.

82. Домбровська С.М. Удосконалення механізмів упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці фахівців цивільного захисту. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/4/01.pdf>.

83. Домбровська С.М., Шведун В.О., Рубан А.В. Державне управління національною безпекою: соціально-економічне забезпечення. Харків: НУЦЗУ, 2022. 217 с.

84. Доповідь про соціальний захист у світі у 2020–22 роках: соціальний захист на роздоріжжі – шляхом до кращого майбутнього. Міжнародна організація праці. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/rogeneva/sro-budapest/documents/publication/wcms_831031.pdf.

85. Допомога ВПО: що зміниться з 1 травня. URL: <https://zn.ua/ukr/economics/dopomoha-vpo-shcho-zminitsja-z-1-travnja.html>.

86. Дячкіна А. Безробіття в Україні: чому кількість офіційно безробітних зменшилася та яка буде ситуація на ринку праці після війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/04/stattja/suspilstvo/bezrobittya-ukrayini-chomu-kilkist-oficijno-bezrobityx-zmenschylasya-ta-yaka-bude-sytuacziyarynku-praczi-pislya-vijny>.

87. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

88. Європейський проект та Україна: монографія / А.В. Єрмолаєв, Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська, О.О. Резнікова [та ін.]. К. : НІСД, 2012. 192 с.

89. Євсюков О.П., Шведун В.О. Сучасні концепції забезпечення державного управління соціальної та економічної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 4. С. 82 –85.

90. Жаліло Я. А. Теорія і практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. Нац. ін-т стратег. дослідж. К. :

НІСД, 2009. 336 с.

91. Жуковська А. Державно-приватне партнерство в соціальній сфері: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 3. С. 21-37.

92. Загальна декларація про права людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

93. Законодавство у сфері соціального захисту. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zakonodavstvo-u-sferi-socialnogo-zahistu> 66. Законодавство України про соціальний захист населення / [Упоряд. Роїна О.М.; Ред. Кривенко О.А.]. 2-е вид. К.: КНТ, 2003. 245 с.

94. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

95. Закон України. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії, 05.10.2000 р. № 2017-III у ред. від 07.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.

96. Закон України. Про соціальні послуги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

97. Закон України. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2558-14>.

98. Закон України. Про охорону дитинства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

99. Закон України. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>.

100. Закон України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text>. 193

101. Закон України. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.

102. Закон України. Про основи соціальної захищеності осіб з

інвалідністю в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

103. Закон України. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>.

104. Закон України. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.

105. Закон України. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>.

106. Закон України. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

107. Закон України. Про соціальний діалог в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text>.

108. Закон України. Про місцеве самоврядування в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

109. Закон України. Про громадські об'єднання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

110. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (ACQUIS EC). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_UA.pdf.

111. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2021 рік. К. 86 с. URL: https://euua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/euua_report_2021_ukr-2.pdf.

112. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2015-2020 роки. К. 181 с. URL: https://euua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/aa_implementation_report_2015-2020_ukr_final_0.pdf.

113. Іванова О.Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти. К.: Академія, 2003. 107 с.

114. Кравченко А.О. Державна соціальна політика: ринок праці та соціальний захист населення України. *Збірник наукових праць «Вісник*

Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління», 2023. № 2 (19). С. 153-161.

115. Кравченко А.О. Система соціального захисту як чинник формування якості трудового життя. *Збірник наукових праць «Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління», 2024. № 1 (20). С. 133-139.*

116. Кравченко А. О. Сучасні моделі соціальної політики держави. Збірник наукових праць за матеріалами III науково-практичної онлайн-конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні питання сучасної стратегії розвитку України: виклики, пріоритети та прогнози» м. Київ, 25 листопада 2022 р. - С.119-121.

117. Кравченко А. О. Механізми державної політики у системі соціального добробуту. X Міжнародна заочна науково-практична конференція «Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія і практика». М.Запоріжжя. Класичний приватний університет, 2022 р. – С.60-63.

118. Кравченко А. О. Соціальна політика держави в період воєнного стану. VI Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні» 25-26 листопада 2022 року м. Київ

119. Карпеко Н., Кравченко А.О. Соціальна політика в сучасних державах: основний зміст, напрями і моделі. *Збірник наукових праць «Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління», 2022. № 2 (17). С. 104-112.*

120. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.

121. Котвіцька А.А., Кубарева І.В. Соціальний захист. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7583/socialnij-zaxist>.

122. Кисільова Т. Соціальна політика в умовах глобалізації. URL: <http://www.niss.gov.ua/table/jalilo1.htm>.

123. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

124. Лаврухін В. Напрями модернізації механізмів соціального захисту населення в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 1(24). С. 89–97.

125. Литвин О. Українців чекають нові реалії: як зміниться ринок праці та хто не втратить роботу. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/hto-zalishitsya-bez-roboti-v-ukraini.htm>.

126. Лібанова Е. М., Палій О. М. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 491 с.

127. Майстро С.В., Головка В.В. Теоретико-методичні засади державної політики соціального захисту. Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія «Державне управління»), 2024. Вип. 2 (21). С. 19-28.. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/23475/1/Maistro.pdf>.

128. Мартиненко В.М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія): [монографія]. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2003. 220 с.

129. Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей. Затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 30.12.2020 р. № 868. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5908.html>.

130. Методологія наукових досліджень з державного управління: хрестоматія / упоряд. : С. В. Загороднюк, О. Л. Євмешкіна, В. В. Лещенко ; за заг. ред. д-ра політ. наук К. О. Ващенко. К. : НАДУ, 2014. 180 с.

131. Механізми управління соціально-економічними процесами в Україні. Монографія. С.М. Домбровська, Ю. В. Богурський, Н.М. Карпеко, В.В. Палюх. НУЦЗУ, 2026

132. Міжнародний експеримент із чотириденним робочим тижнем визнали успіхом: задоволені всі. URL: <https://uaindependent.com/mizhнародnyi-eksperyment-iz-chotyrydennym-robochymtyzhnem-vyznaly-uspikhom->

zadovoleni-vsi.

133. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

134. Мінімальні гарантії в трудовому праві: поняття, зміст, специфіка правового регулювання. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/pracivnikam.html>.

135. Міністерство соціальної політики України: офіційний сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/yaki-mizhnarodni-orhanizatsiyi-vyplachuyut-hroshovu-dopomohu>.

136. МОП, World Social Protection Database на основі опитування з соціального забезпечення (SSI), ILOSTAT, дані з національних джерел. URL: <https://wspr.social-protection.org>.

137. Мойсіяха А. В. Формування механізмів державного управління соціальною сферою в умовах післявоєнної відбудови. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 31. С. 43-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2022.31.8>.

138. Мороз В.М. Розвиток громадянського суспільства: взаємозобов'язання і взаємовідповідальність між основними учасниками соціального діалогу. *Вісник Національного університету цивільного захисту України* : зб. наук. пр. Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2014. Вип. 2 (2). С. 14 – 22.

139. Моторнюк У.І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 23-26.

140. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31. Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0474-06#Text>.

141. Наказ Міністерства соціальної політики України від 26.12.2011 № 568. Про Порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0354->

12#Text.

142. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житловокомунального господарства України від 30.12.2011 № 419, Про затвердження Зміни № 1 до ДБН В.2.2-18:2006 «Заклади соціального захисту населення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0419858-11/sp:max100#Text>.

143. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 14.03.2012 № 137. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного соціального офісу». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN73306>.

144. Наказ Міністерства соціальної політики України від 16.05.2012 № 282. Про затвердження Порядку розроблення державного стандарту соціальної послуги (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0876-12>.

145. Наказ Міністерства соціальної політики України від 15.10.2012 № 648. Про затвердження Методичних рекомендацій визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах. URL: <http://dpssp.zt.gov.ua/rozjasn/rozjasnennja17/2.html>.

146. Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 № 904. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0904739-13/conv/print>.

147. Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 05.06.2015 за № 665/27110 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15>.

148. Наказ Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 № 956. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-17>.

149. Наказ Міністерства соціальної політики України від 14.06.2018 № 890. Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки та захисту прав дітей (зі змінами). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN044461>.

150. Наказ Міністерства соціальної політики України від 06.06.2020 № 419. Про затвердження Методики обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї для надання соціальних послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0611-20#Text>.

151. Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>.

152. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні у 2016 році: Статистичний збірник. Державна служба статистики України. К., 2018. 94 с.

153. Новікова Т.В. Соціально-економічна захищеність населення як об'єктивна необхідність становлення соціальної держави. *Актуальні проблеми економіки*. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. № 3(57). С. 165 – 168.

154. Одінцева Г. С. Теорія і історія державного управління: опор. конспект лекцій і метод. вказівки до проведення практ. занять / Г. С. Одінцева, Н. М. Мельтюхова. Х. : УАДУ (ХФ), 2001. С. 15.

155. Організація і забезпечення надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. URL: <https://dszn-zoda.gov.ua/content/>.

156. Оцінка досягнення цілей угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2021 р.). К. 56 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/review_of_achievement_of_euua_aa_objectives_ukr_0.pdf.

157. Пал Л.А. Аналіз державної політики (пер. з англ. І. Дзюби). К.: Основи, 1999. 422 с.

158. Пархоменко-Куцевіл О. Сучасні аспекти соціального захисту осіб з інвалідністю: закордонні практики та досвід для України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення, № 10, 2024. С. 74–84. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/>.

159. Пархоменко-Куцевіл О. Сучасні аспекти розвитку електронної системи охорони здоров'я в Україні. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення, № 9, 2024. С.134–141. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/>.

160. Перший міжнародний науково-практичний симпозіум на тему: «Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні» в м. Умані. URL: <https://cherkassymsek.com.ua/imizhnarodniy-naukovo-praktichniy-simpoziumna-temu-aktualni-problemi-vprovadzhennya-inklyuzivnogo-reabilitatsiyunosotsialnogo-turizmu-v-ukrayini-v-m-umani/>.

161. Пилипів І. Через війну рівень бідності в Україні зріс вдсятеро – Світовий банк. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16/692679/>.

162. План заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/1552019-26586>.

163. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>.

164. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. №145. Про затвердження «Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>.

165. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 427. Деякі питання здійснення контролю за додержанням вимог Закону України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2020-%D0%BF#n10>.

166. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 428. Про затвердження Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2020-%D0%BF#n9>.

167. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 449. Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2020-%D0%BF#n8>.

168. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 450. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2020-%D0%BF#Text>.

169. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 479. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text>.

170. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587. Про організацію надання соціальних послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

171. Працевлаштування осіб з інвалідністю: які є заохочення для роботодавців. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/309446-trudoustroystvo-litss-invalidnostyu-kakie-est-pooschreniya-dlya-rabotodateley>.

172. Праця та соціальний захист населення. URL: <https://www.admpl.gov.ua/page/pracya-ta-socialniy-zahist-naselennya-0>.

173. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення сприятливих умов для працевлаштування осіб з інвалідністю». URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-provnesennya-zmin-do-deyakikh-zakoniv-ukraini-shchodo-stvorenniya-spriyatlivikh-umov-dlya-pratsevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu>.

174. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Соціальний захист». Липень 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf>.

175. Про Національну соціальну сервісну службу України. URL: <https://nssu.gov.ua/>.

176. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року. Розпорядження Кабінет Міністрів України від 9 грудня 2015 р. № 1320-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1320-2015-%D1%80#n12>.

177. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 1057-р. 203 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text>.

178. Ранєвич О. Ю. Конституційні засади права соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2019. 206 с

179. Реформа соціального страхування єПотенціал: ефективна підтримка людей та перехід від МСЕК до оцінки працездатності. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24158.html>

180. Реформи під час війни. Як Україна діджиталізує соціальну сферу. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pensiji-ta-subsidiji-vnesut-do-yedinojiinformaciynoji-sistemi-ce-do-zaoshchadit-11-mlrd-grn-novini-50322277.html>.

181. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., введено в дію Указом Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>.

182. Руженський М.М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: дис...докт. екон. наук: 08.00.01. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 411 с.

183. Романюк О. Фінансування соціального захисту в Україні // Результати і потенціал України. Міжнародний центр перспективних досліджень. Київ, 2008. 256 с.

184. Руденко О. М., Вітер Д. В. Публічне управління забезпеченням продуктивної зайнятості в умовах нестабільного розвитку суспільства. *Держава та регіони. Серія Публічне управління і адміністрування*. 2024. № 2. С. 125-131. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.2.17>.

185. Руденко О. М., Дмитренко О. Б. Інститути громадянського суспільства: можливості та потенціал у післякризовому відновленні України. *Держава та регіони*. 2025. № 1. С. 132-139. DOI:

<https://doi.org/10.32782/18133401.2025.1.21>.

186. Сайт Міністерства оборони України. URL: <https://mod.gov.ua/>
187. Сайт Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності. URL: <https://www.msp.gov.ua/>
188. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. К.: Центр громадської експертизи, 2009. 104 с.
189. Скуратівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. Соціальна політика: навч. посіб. К.: УАДУ, 1997. 360 с.
190. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики: Навч. посіб. К.: МАУП, 2002. 200 с.
191. Соціальна політика. URL: http://proukraine.net.ua/?page_id=759.
192. Соціальні доктрини США в сфері соціальної роботи. URL: <http://www.soc-work.ukr/article/>.
193. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері. URL : <https://www.msp.gov.ua/news/21778.html>.
194. Слюсаренко К.В., Садовенко М.М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики та перспективи. Економічний аналіз. 2017. Т. 27, № 1. С. 80–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2017_27%281%29_12.
195. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. Економічний вісник Донбасу. 2020. № 3(61). URL: <http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd/article/view/>
196. США як держава загального добробуту. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18574/.
197. Сучасні вимірники рівня розвитку структурних та інституціональних характеристик національної та глобальної економік: навч.-метод. посіб. / В.В. Козюк [та ін.]; за ред. В.В. Козюка. 2-ге вид., випр. і доп. Тернопіль: Вектор, 2015. 248 с.
198. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/2025>.

199. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

200. Указ Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825?fbclid=IwAR0yINFdPa3CiGUmWs0ZJEnsk5w3G7VhM_uluvh4eTxfSkuTlsQKmq-45YU.

201. У Мінекономіки розповіли, скільки безробітних уже залучили до суспільно корисних робіт. URL: <https://psm7.com/uk/legislation/vminekonomiki-rasskazali-skolko-bezrobotnyx-uzhe-privlekli-k-obshhestvennopolezным-rabotam.html>.

202. Уряд підтримав проєкт закону про реформування соціального страхування. URL: <https://zn.ua/ukr/economics/urjad-pidtrimav-projektzakonu-pro-reformuvannja-sotsialnoho-strakhuvannja.html>.

203. Уряд схвалив «Концепцію реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей». URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18976.html>.

204. Уряд схвалив Стратегію реформування державного управління України до 2025 року. URL.: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdivstrategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>.

205. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 90-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/njj_2011_2_15.

206. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем: підручник. Львів: ЛьвівДУВС, 2016. 216 с.

207. Фукуяма Ф. Сильна держава. К., 2006, С. 8-9.

208. Хироі Я. Соціальне забезпечення Японії. Iwanami Shoten. 1999. С. 80-97.

209. Хмиров І.М., Алієва П.І., Перевалова Л.В. Соціальне забезпечення

працівників у сфері цивільного захисту. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*, 2022. № 1, 2022. С. 50-55.

210. Цілі сталого розвитку 2016-2030 рр. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

211. Цимбал Б. М. Категоріальні принципи формування соціального захисту особистості у системі публічного управління. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, №5, 2022. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-5-02-01>.

212. Через повномасштабну війну роботу втратили щонайменше 5 млн українців. URL: <https://uaprom.info/news/186515-cherez-povnomasshtabnuvijnu-robotu-vtratile-shhonajmenshe-mln-ukrayinciv.html>.

213. Черенько Л. 20 мільйонів українців перебуває за межею бідності: хто постраждав найбільше і чому. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183470,30328855,20-1084-1110-1083-1100-1081-1086-1085-1110-1074.html>.

214. Шведун В.О., Ігнат'єв О.М. Напрямки розвитку механізмів публічного управління щодо забезпечення житлом ветеранів, військовослужбовців та членів їх сімей. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*, 2023. Вип. 1 (18). С. 192-199. (Серія "Державне управління").

215. Шевченко І. П. Розвиток соціальної інфраструктури в контексті децентралізації. *Науковий вісник Національного університету «Остромадський економічний університет»*. 2022. Вип. 33. С. 20–36. URL: <http://www.nuos.scientificbulletin.ostromad.com/2022/33/1>.

216. Шуляк О., Мороз О. Понад 83% українців вважають безбар'єрність новою цінністю суспільства: як її реалізувати на практиці. URL: <https://www.rbc.ua/news/ponad-83-ukrayintsiv-vvazhayut-bezbar-ernist>.

217. Щодо економічного становища в умовах воєнного стану та напрямів його покращення. URL: <https://economics.org.ua/index.php/blog/377-207-economika-vv>.

218. Ященко В. Гендер і «держава загального добробуту» в країнах

Західної Європи. Політичний менеджмент: наук. журнал. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К. 2008. № 3. С. 128-140.

219. Andrén, T. 2003. "The choice of paid childcare, welfare, and labor supply of single mothers", in *Labour Economics*, 10, pp. 133 - 147.

220. Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E. and Nolan, B. 2002. *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*, Oxford, Oxford University Press.
Bergmark, Å. 2000. "Socialbidragen under 1990-talet" in Bergmark, Å (ed.) *Välfärd och försörjning. Antologi Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm, S O U 2000:40.

221. Bambra C. *Sifting the Wheat from the Chaff: a Two-dimensional Discriminant Analysis of Welfare State Regime Theory // Social Policy and Administration*. 2007. Vol.41(1). p.1-28.

222. Bohurskyi, Yurii. State policy of social protection of internally displaced persons in Ukraine: current state and directions for improvement. *East Journal of Security Studies*. 2018. Volume 1(3) 2018. Kharkiv.

URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27957/1/bohurskyi.pdf>

223. Bohurskyi, Yurii. Implementation of digital public administration tools in the social protection system of Ukraine // *East Journal of Security Studies*. 2018. Vol. 2. Kharkiv. P. 45–52.

URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27956/1/Bohurskyi6.pdf>

224. Behrendt, C. *At the Margins of the Welfare State: Social Assistance and the Alleviation of Poverty in Germany, Sweden and the United Kingdom* (Aldershot: Ashgate). 2002.

225. Bonoli G. *Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach // Journal of Social Policy*. – 1997. – Vol.26(3). –p.351-372.

226. Burrows M.J. *Global Risks 2035: The Search for a New Normal / Foreword by Brent Scowcroft. Atlantic Council Strategy Papers*. URL.: https://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Global_Risks_2035_web_0922.pdf.

227. Castles F.G. *Families of Nations: Patterns of Policy in Western Democracies*. Aldershot: Dartmouth Publishing, 1993.

228. Castles F.G., Leibfried S., Lewis J., Obinger H., Pierson C. The Oxford 208 Handbook of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press, 2010.

229. Daly M., Lewis J. Introduction: Conceptualizing Social Care in the Context of Welfare State Restructuring // Gender, Social Care and Welfare State Restructuring in Europe. Ashgate: Brookfield, 1998.

230. Deacon B. Global Social Policy and Governance. London: Sage, 2007.

231. Eardley, T., et al. 1996(a): Social Assistance in OECD Countries, Volume I: Synthesis Report, Department of Social Security Research Report, 46 (London: HMSO). 1996 (b).

232. Esping-Andersen G. of Welfare Three World Capitalism. Oxford: Oxford Polity Press, 1990.

233. Esping-Andersen G. Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford: Oxford University Press, 1999.

234. Esping-Andersen G. Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies. London: Sage, 1996. 6. Bonoli G. Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach // Journal of Social Policy. 1997. Vol.26(3). p.351-372.

235. Ferrera M. The Southern Model of Welfare State in Social Europe // Journal of European Social Policy. 1996. Vol.6(1). p.17-37.

236. Financing Gaps in Social Protection: Global Estimates and Strategies for Developing Countries in Light of COVID-19 and Beyond. Social Protection Spotlight. 17 September 2020.]. URL: <https://www.socialprotection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=56836>.

237. Global Trends. Paradox of Progress, January 2017. A publication of the National Intelligence Council. URL: www.dni.gov/nic/globaltrends.

238. 225. Gough I. Social Assistance Regimes: a Cluster Analysis // Journal of European Social Policy. 2001. Vol.1(1). p.1-13.

239. Gustafsson, B. "Macroeconomic performance, old age security and the rate of social assistance receipt in Sweden", European Economic Review, 26, 1984. P. 319 - 338.

240. Gustafsson, B., Hydén, L. -C. and Salonen, T. "Decision-making on 209 social assistance in major cities in Swedish", Scandinavian Journal of Social

Welfare, 2, 1993. P. 197 - 203.

241. Gustafsson, B., Johansson, M. & Palmer, E. 2003. "Economic wellbeing of children in the deep Swedish recession of the 1990s" in Bradshaw, J (ed.) *Children and Social Security*, Aldershot, Ashgate (International Studies in Social Security) Halleröd, B. 2000 "Socialbidragstagande och fattigdom" in Puide, A. (ed.) *Socialbidrag i forskning och praktik*, Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete, Gothia. Hansen, J. & Lofstrom, M. 2003. "Immigrant Assimilation and Welfare Participation", *Journal of Human Resources*, XXXVIII, P. 74-98.

242. Human Development Report / United Nations Development Programme. N.Y.: Oxford University Press, 1994. 240 p.

243. *International Experience with Social Assistance Schemes. Five Country Case Studies*. ILO, 2004. 128 p.

244. Jensen C. Words of Welfare Services and Transfers // *Journal of European Social Policy*. 2008. Vol.18(2). p.151-162.

245. Johansson, U. Fattigvården i Sverige under 1700-talet in *Oppdagningen av fatigdom. Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet*, Oslo, Universitetsforlaget. 1984. 245 p.

246. Kautto M. Investing in Services in West European Welfare States // *Journal of European Social Policy*. 2002. Vol.12(1). p.53-65.

247. Korpi W. *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge and Kegan Paul, 1983.

248. Kravchenko A. Conceptual foundations of effective state social policy

249. Krugman P. R., Obstfeld M. *International economics: Trade and policy*. (7th ed.). Boston: Pearson Addison Wesley, 2006.

250. Lin J.Y. *New Structural Economics* // Policy Research Working Paper. R010. T. 5197.

251. Maistro S., Treskov A., Golovko V. State policy of socio-economic development: evolution of theoretical concepts and methodological approaches. Collection of scientific papers "Public administration and state security aspects". Vol. 2/2 2022. P. 3-13. URL: [http://passa.nuczu.edu.ua/en/archive/81-maistro-](http://passa.nuczu.edu.ua/en/archive/81-maistro)

e
/

streskov-a-golovko-v-state-policy-of-socio-economic-development-evolution-of-theoretical-concepts-and-methodological-approaches.

252. Maistro S., Golovko V. State policy of social protection in the conditions of global transformations. Collection of scientific papers "Public administration and state security aspects". Vol. 1/2 2023. P.160-169. URL: <http://passa.nuczu.edu.ua/en/archive/116-maistro-s-golovko-v-state-policy-of-social-protection-in-the-conditions-of-global-transformations>.

253. O'Connell J. The Concept of Modernization // Comparative Modernization: A Reader. Ed. by C.E.Black. New York, London, 1976. P. 13-24.

254. 243. Orloff A.S. Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of State Policies and Gender Relations // American Sociological Review. 1993. Vol.58. №3. p.303-328.

255. Popper K. The Open Society and Its Enemies. Vol. 1–2. 1945.

256. Review of Social Protection System in Albania: Coverage, Expenditure, Adequacy and Financing. Budapest. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/rogeneva/srobudapest/documents/publication/wcms_798635.pdf.

257. Reforming of System of Benefits in Ukraine, Discussion Paper, International Centre for Policy Studies, July 2004.

258. Scandinavian Journal of Social Welfare. Vol 3. No.1-2. 1994. 117 p.

259. Shvedun V., Ruban A., Ihnatiev O. Specifics of innovative development of socio-economic systems in the state. Public administration and state security aspects. 2023. Vol. 1. P. 10–18. URL: <http://passa.nuczu.edu.ua/en/archive/98-shvedun-v-ruban-a-ihnatiev-o-specifics-of-innovative-development-of-socio-economic-systems-in-the-state>.

260. Social Monitor: Social Protection for Child Rights and Well-Being in Central and Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia. URL: https://www.unicef.org/eca/media/1081/file/Social_Monitor_Regional_Report.pdf.

261. Social Protection Monitor: Social Protection Responses to the COVID19 Crisis around the World. URL: <https://www.socialprotection.org/gimi/ShowWiki.action?id=3426>.

262. Steven R. Tabor's Assisting the Poor with Cash: Design and Implementation of Social Transfers Programs // World Bank. – Washington, September 2002.

263. Tsymbal B. Social protection of the individual in the system of state security. 2023. Vol. 1. P. 37–46. URL: <http://passa.nuczu.edu.ua/en/archive/112-tsymbal-b-social-protection-of-the-individual-in-the-system-of-state-security>.

264. The Social Expenditure Database: An Interpretive Guide SOCX 1980-2003, OECD, 2007.

265. The World of Social Welfare: Social Welfare and Services in an International Context / Doreen Elliott et al. - Illinois, 1990. 235 p.

266. Wilensky H.L. The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditures. USA: University of California Press, 1975. 151 p.

267. Wildeboer Schut J.M., Vrooman J.C., Beer P. On Worlds of Welfare. Institutions and their Effects in Eleven Welfare States. The Hague: Social and Cultural Planning Office, 2001.

268. World Bank Report No. 39887 – UA, Ukraine: Poverty Update, June 20, 2007.

269. World Employment and Social Outlook 2021: The Role of Digital Labour Platforms in Transforming the World of Work. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/publ/documents/publication/wcms_771749.pdf.

270. World Social Protection Report 2020–22: Social Protection at the Crossroads – in Pursuit of a Better Future. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_817572.pdf.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Механізми управління соціально-економічними процесами в Україні. Монографія. С.М. Домбровська, Ю. В. Богурський, Н.М. Карпеко, В.В. Палюх. НУЦЗУ, 2026.

Особистий внесок: автором у другому розділі дослідження надано оцінку інституціональних умов збалансованого управління соціально-економічних макросистем, та окреслено методичні особливості управління збалансованістю функціонування механізмів державного управління.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Богурський Ю.В. Освіта, як складова соціальної сфери держави. Вісник НУЦЗУ: Серія державне управління. №2. (15). 2021. С.480-490. http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/25547/1/Bohursky_21.2.pdf

3. Богурський Ю.В. Інституціональні механізми державної політики соціального захисту ветеранів як пріоритет національної безпеки України. Публічне управління та адміністрування в Україні. №49. 2025. С. 91-96. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2025/49-2025/17.pdf>

4. Bohurskyi, Yurii. State policy of social protection of internally displaced persons in Ukraine: current state and directions for improvement. East Journal of Security Studies. 2018. Volume 1(3) 2018. Kharkiv. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27957/1/bohurskyi.pdf>

5. Bohurskyi, Yurii. Implementation of digital public administration tools in the social protection system of Ukraine // East Journal of Security Studies. 2018. Vol. 2. Kharkiv. P. 45–52. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/27956/1/Bohurskyi6.pdf>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Богурський Ю.В. Соціальна безпека сучасного суспільства. Збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції «Публічне управління в Україні: виклики сьогодення та глобальні імперативи».(м. Хмельницький, 19 лютого 2026 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2026. 200 с.

7. Богурський Ю.В. Інструменти сучасної безпеки соціальної держави. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова - кордон національної безпеки», присвяченій Міжнародному дню рідної мови. ЛБЖД. м.Львів 2026. С.11-13.

8. Богурський Ю.В. Складові соціальної сфери держави. Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2025 року) / упоряд. Д. В. Починок. Київ 2025, С.131-133.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ДЕПАРТАМЕНТ ПЕРСОНАЛУ

Управління психологічного забезпечення та соціального захисту

вул. О. Гончара, 55а, м. Київ, 01601, тел. (044) 247-30-26, тел./факс (044) 202-32-11, факс (044) 247-31-44
<https://dsns.gov.ua> СДРПОУ 38516849 oper@dsns.gov.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Богурського Юрія Віталійовича «Формування державної політики соціальної
безпеки суспільства», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми
державного управління

Посилення соціальної спрямованості розвитку національної економіки є однією з ключових передумов підвищення якості життя населення. Водночас характер та динаміка такого розвитку безпосередньо залежать від стану соціальної сфери, основними пріоритетами реформування якої залишаються усунення бар'єрів для дії ринкових механізмів та конкуренції, стимулювання інноваційного розвитку через впровадження нових технологій, підвищення якості соціальних послуг та оптимізацію методів фінансування соціальних програм. В сучасних умовах об'єктивна логіка суспільного розвитку вимагає системного аналізу соціальних небезпек і загроз, критичного осмислення заходів щодо їх запобігання та формування нової парадигми національної безпеки, провідним компонентом якої має стати концепція соціальної безпеки, спрямована на оптимізацію соціальних процесів у суспільстві.

З огляду на викладене, наукового та практичного значення набувають обґрунтовані Богурським Ю.В. стратегічні напрями формування та розвитку державної політики соціальної безпеки суспільства.

Таким чином, практичні пропозиції автора дисертаційного дослідження є корисними у діяльності Управлінні психологічного забезпечення та соціального захисту Департаменту персоналу апарату ДСНС.

Начальник управління

Анастасія КУЧИНСЬКА

Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ДЕПАРТАМЕНТ ПЕРСОНАЛУ

Управління психологічного забезпечення та соціального захисту

вул. О. Гончара, 55а, м. Київ, 01601, тел. (044) 247-30-26, тел./факс (044) 202-32-11, факс (044) 247-31-44
<https://dsns.gov.ua> СДРНОУ 38516849 oper@dsns.gov.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Богурського Юрія Віталійовича «Формування державної політики соціальної
безпеки суспільства», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми
державного управління

Посилення соціальної спрямованості розвитку національної економіки є однією з ключових передумов підвищення якості життя населення. Водночас характер та динаміка такого розвитку безпосередньо залежать від стану соціальної сфери, основними пріоритетами реформування якої залишаються усунення бар'єрів для дії ринкових механізмів та конкуренції, стимулювання інноваційного розвитку через впровадження нових технологій, підвищення якості соціальних послуг та оптимізацію методів фінансування соціальних програм. В сучасних умовах об'єктивна логіка суспільного розвитку вимагає системного аналізу соціальних небезпек і загроз, критичного осмислення заходів щодо їх запобігання та формування нової парадигми національної безпеки, провідним компонентом якої має стати концепція соціальної безпеки, спрямована на оптимізацію соціальних процесів у суспільстві.

З огляду на викладене, наукового та практичного значення набувають обґрунтовані Богурським Ю.В. стратегічні напрями формування та розвитку державної політики соціальної безпеки суспільства.

Таким чином, практичні пропозиції автора дисертаційного дослідження є корисними у діяльності Управління психологічного забезпечення та соціального захисту Департаменту персоналу апарату ДСНС.

Начальник управління

Анастасія КУЧИНСЬКА